

A SZEGED-BELVÁROSI
KÖZSÉGI ELEMFIISKOLA
KÖNYVTÁRA.

710.

szakleltári szám.

C.

csopord.

404.

szám.

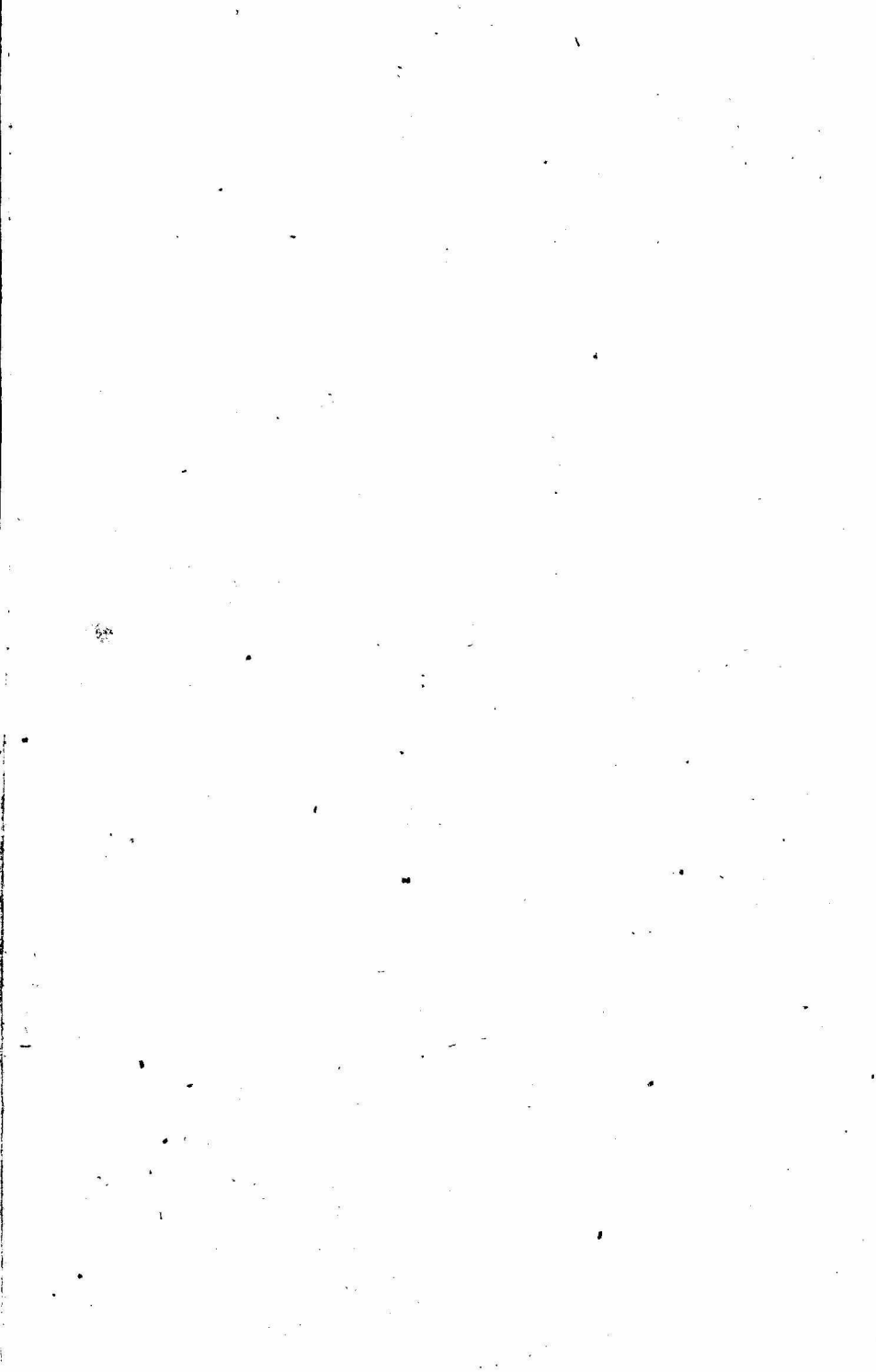
A beszerzés éve

1836.

Beszerzési érték

1.50

Közönséges

106
1927

BAROMORVOSI

K Ö N Y V,

@.404
1934.

vagyis

alapos, és még is könnyen érthető oktatás.

melly szerint

minden birtokos a' marhája nyavalyáit

legegyszerűbb és legölcsőbb módon, maga, és minden barom-
orvos segítsége nélkül, könnyen megismerheti, és gyökere-
sen meggyógyíthatja.

KIADTA

egy nagytapasztalású baromorvos.

Kassán.

Literaturai intézet.

1836.

Handwritten text, possibly a signature or name, located at the top left of the page.

Handwritten text, possibly a date or initials, located in the upper right quadrant.

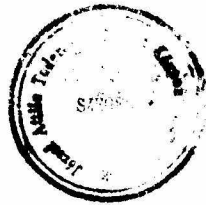

R 306

ELSŐ RÉSZ.

A' Lovak' nyavalyái

Belső nyavalyák.

1. Forró hideglelés. (Entzündungsfieber, Verhütung).

Ambár a forró hideglelés csak ritkán fordul elő egyedül és magában, hanem majd mindig valamely nevezetes belső résznek, mint p. o. a' tüdőnek, az agyvelőnek 's a' t. gyűláadásával van egybekötve, mégis külön adjuk itt elő röviden annak jeleit, hogy azokat aztán más gyűláadásoknál mindig ismételni szükséges ne legyen.

A' kezdete ezen nyavalyának mindig erős hideg rázkódással jár, mélytől a' ló részket; 's a' szőre borzad; de csak hamar forróság lepi el az egész testét, a' ló többnyire vesztég áll, lesütött fejjel és nyakkal, 's nem fekszik le, és mikor járni kénytelen; bádjadt és lomha a' járása. A' látható nyálkahártyái, mint p. o. a' szája és órra belső bőre tüzes verességük 's szárazak, és a' pulsusa (érverése) kemény, és olly sebes, hogy annak 60—80, sőt 100 verését is érezhetni egy minutában; így szinte a' lélekezése is sebésebb a' közönségesnél. Az állat vagy semmit sem eszik már, vagy csak zöld eleséget, vagy egy kis szénát; ellenben nagyon szomjúzik. Az illyen hideglelés jobbára csak 24 vagy legfeljebb 48 óráig tart, mivel ekkor vagy meggyógyul a' marha, vagy más valamely gyűláadással áll össze ezen nyavalya; rosszszül tartott vagy rossz gondviselés és etetés alatt lévő lovaknál rothasztó hideglelésbe is megyen által ezen betegség. Sovány 's hajtás által elfárasztott lovaknál nagyon ritka 's majd soha elő nem forduló jelenés a' forró (gyűlasztó) hideglelés.

Okozni szokták ezen hideglelést a' meghűltés hideg levegőn, felette hideg itatás, vagy szerfeletti erőködés, ki-

vált futáskor. Hajlandóságot nyújt ezen nyavalyára sok nyugalom jó 's bőv tartás mellett, bővnedvűség, és fiatal kor. Ugyan ezért leginkább csak jól táplált és erős rostú nemes és törzöklovaknál (hajlovaknál, Rarzpferde) találhatik ezen nyavalya.

Az orvoslása az egyszerű forró hideglelésnek igen egyszerű, és ha elég idein történik, mindig sikeres. A' legelső az, hogy eret kell vágni; és 5—8 font vért eresztetni; aztán hüvesítő, és purgáló (hashajtó) szereket kell beadni, ú. m.: Végy salitromot 4 latot, Glaubersót 20—24 latot, kalmuszgyökeret 4 latot, lisztet és vizet a' mennyi szükséges, csinálj belőle liktáriumot, 's add bé ezt 6—12 óra lefolyása alatt. Az állatot ez alatt levegőfolyástól ment 's mérsékelt melegségű, 's inkább egy kevésbé hüves istállóban kell tartani, gyapjúpokrócczal befedni, 's leves zöldeléséggel táplálni, és korpás vagy lenpogácsás vízzel megitatni. — Ha kevésbé heves a' nyavalya, a' feljebbi helyett e' következő liktáriumot lehet beadni: Végy kénkövet 3 latot, édes kapórmagot (Fenchelsamen) 6 latot, aranykénkövet (Goldschwefel) és hánytató borkövet, mindegyikből fél latot, fehér mályvaport és közönséges konyhasót mindenikből 4 latot, vizet a' mennyi szükséges liktárium készítésre, 's add bé ennek negyedrésztét minden 2—4 órában. — Olly esetekben, mikor tüdő vagy más gyúladásnak látszanak jelei, ismételni kell az étvágyást 24—36 óra után, és azon orvoslásokhoz kell nyúlni, mellyek ezen nyavalyáknál elő vannak adva.

2. Rothasztó hideglelés. (Faulfieber).

A' ló igen lankadt és bádjadt, elveszti az étvágyat, szomorúan áll lesütött fővel, a' szemei homályosok, csipások, és félig behúntak, a' szája forró 's nyállal telve, a' lélekzete kurta, nehéz, sebes és bűdös, a' gauajlatja igen bűdös és lágy. Ha nevededik a' nyavalya, szüntelen fekszik a' ló hasmenésbe esik, 's daganatok támadnak a' teste különböző részein, legkivált a' czombjain. Az eréből kieresztett vér nem alszik meg, és a' bőre ragadós (nyúlós)

verejtékkel van befedve. A' pulsus (érverés) nagyobb vagy kisebb sebességű, többnyire 60—80 verésű egyegy minutában, 's puha és könnyű elnyomatású. A' szívdobogás, melly egy sebességű az érveréssel, a' szűgynek bal felén, sőt még a' jobbik felén is, igen érezhető, és a' nyavalya nevedkedtével rúgóssá válik.

A' rothasztó hideglelés ritkán támad jól tartott lovaknál, hanem leginkább csak azoknál, mellyek rossz vagy romlott eleséggel, fogyatkozással és szükséggel, szerfeletti fárasztással 's a' t. sanyargattattak. Ugyan ezért leginkább a' háborúban támad ezen nyavalya. Leghajlóbbak ezen nyavalyára a' lapályokban termelt lovak, mellyek puha testi alkotásuk, 's mellyek izmai (Muscle) különös parázs szerkezetűk; a' nemes lovak ellenben ritkán vannak alája vetve ezen nyavalyának.

A' ki ezen nyavalya orvoslásában szerencsés akar lenni, egyáltalában szükséges, hogy nagy gondot és figyelmet fordítson a' beteg állatra. Az ilyen beteg lovat meleg, száraz és szellős istállóban kell tartani, pokrócczal betériteni, és minél többször vakaróval és kefével meg kell tisztítani; az eleségnek egészen épnek 's egészségesnek kell lenni, és zabból, árpából, borsódarából, finom szénából 's több efféléből kell állani. Az ivó vizet egy kevésbé meg kell sózni, és liszttel vagy darával megvegyíteni. Bekövetkezendőt kell: Végy kámfort 1 latot, kálmust, terjékfűgyökeret, macskagyökeret, Baldrian) angyalgö-keret, és borókabogyót (fenyőmagot), mindegyikből négy latot, fenyőmagolajt 2 latot, mézet 2 fontot, és vizet, a' mennyi szükséges, hogy liktariom legyen belőle, mellyből minden 2—3 órában 2—3 lapiczkával a' nyelvére kell kenni a' beteg állatnak. Ha már nagy erőt vett a' nyavalya, úgy hogy már szüntelen fekszik az állat, 's nagy hasmenésben van, 's a' t. ritkán van ugyan jó sikere az orvoslásnak, azonban e' következő orvosságot mégis meg lehet még próbálni: Végy kámfort 2 latot, szarvasszarvolajt, búzaszatot (ördögszart, assa foetida), sürtös lavendulaolajt (Spice-öhl) mindegyikből 3 latot, angyalgö-keret, kálmust, tölgy-fahéjat, mindegyikből 4 latot, vasgáliczkövet 1 latot, liz-

tet és vizet, a' mennyi szükséges lktáriomnak; 's add bé ezt szintúgy mint az előbbent.

3. Lépfene. (Milzbrand).

Ez a' nyavalya a' lovaknál csak igen ritkán fordul elő, és sokkal ritkábban, mint a' szarvasmarhánál és a' disznóknál, azomban megtörténik mégis, hogy néha a' forró nyári napokban némely ló is belé esik ezen veszedelmes nyavalyába. Kezdődni szokott ezen nyavalya erős rázkódással, úgy hogy a' lónak minden tagjai ide 's tova mozdulni látszanak; a' feje lecsügg mélyen a' földre, az állása 's járása felette bádjt és ingadozó, a' teste külseje hideg, a' szőre borzas; 1—2 óra lefolyása múlva külömbféle nagyságú kelevények (gümök) támadnak a' bőre alatt a' testnek külömbféle részén; ezen kelevények többnyire féldomborúk és zsebóra nagyságú, vagy ökölnyik, 's megjelennek a' nyak oldalain, a' szügyön, a' has alatt, a' hátán, 's a' t.

Egyedül a' segítség gyorsasága az, a' mi ezen felette igen veszedelmes nyavalyában a' haláltól mentheti az állatot. — Legelőször is eret kell vágni, 's bőven, t. i. 12—16 font vért éresztetni, a' mit 12—18 óra múlva ismételni szükséges, ha addig jobbulás nem látszanék; azután bé kell adni 1 lat kénsavanyt (gáliczköölajt) egyegy meszsely vízben minden órában, vagy minden fél órában is; továbbá egész hasig és hason feljül hideg vízbe kell állítani a' beteget, vagy több ízben hideg vízzel meg kell azt öntözni; melly ismételt leöntözést addig kell folytatni, míg egész testtel rázkodni, ganajlani, és vizelleni nem kezd a' beteg állat. Ha szorúlástól szenved a' marha, hasnyitó klisterrei kell segiteni. Ha csak kevés a' kelevény, szörsineget kell húzni mindegyikbe, ha pedig sokan vannak ezen daganakok, tűzessavval kell azokat jól kiégetni.

Meg kell még jegyezni ezen nyavalyánál, hogy nagyon kell magát óvni, nehogy sebes újjal bánjon az ember az illyeu állattal, mivel az által könnyen az emberre is ráragadhatna a' nyavalya úgy, hogy halálát is okozhatná. Szint' olly veszedelmes az is, ha az illyen nyavalyás állat véréből, nyálából 's a' t. valami az ember szemébe vagy más

kényesebb részére cseppenik, mivel az által szintügy halála okoztathatik. Ugyan ezért nagyon kell vigyázni ezen betegek orvoslásában, 's nihelyt valami legkissebb része is a' testnek valamely mezítelen, vagy legkivált sebes részére cseppenhetett, azonnal nagy gonddal meg kell azt mosni tiszta vízzel. Hasonló vigyázást és óvást kíván az ezen nyavalyában megdöglött állatok megnyúzása is.

4. Lódög. (Pferdeuche).

Ez a' nyavalya ritkán fordul ugyan elő, denéha mégis uralkodik, kivált uyáron a' lovak között, 's olly igen elhatalmazik, hogy egész országokban is elterjed elégszer. A' nyavalya e' következő jelekből esmerhető: a' ló vagy megszűnik enni egészen, vagy, ha eszik is még szalmát és szénát, de zabot már nem eszik; a' fejét mélyen lesüti a' föld felé, és a' szemei felényiig bé vannak húnva, 's könnyekkel, későbben pedig nyálhával meg vannak telve. Némelynek meg van dagadva a' feje, másoknál ellenben csak a' száj dagadt, 's meg másoknál a' lábszárak vagy az alsó részek. Hogyha a' tüdő is nyavalyás, nagyon sebes és erőltetett lélekezést és gyenge köhögést lehet észre venni. A' nyelv és a' foghús (az iny) nyúlós sárga nyálkával vannak béborítva, de nem minden betegnél mégis; ellenben némelyeknél órrfolyás található, és az alsó állkapcza mirigyei dagadása mint a' golyvánál. Némelyek szorulástól szenvednek, de legtöbben mégis hasmenéstől.

Mitől ered a' lódög, még nincs egészen kitanúlva. Még nem tudni bizonyosan, ha a' levegő és idő, vagy talán az eleség rosz tulajdonsága szokta-e ezen nyavalyát okozni; nagyon hihető azomban, hogy valamely ártalmas befolyással van mindenkor a' levegő is, mint hogy ez a' nyavalya, a' mint már mondottuk, olly nagy kiterjedésben szokott egyszerre előfordulni. Ragadóssága nincs ezen nyavalyának, 's nagyon hasonló az emberek között uralkodó influenzzához, csak hogy ennél sokkal gonoszabb és gyilkolóbb.

Orvoslásakor azon kell törekedni, hogy a' lónak minél jobb, bővebb és táplálóbb eledelt adhasson az ember azért csak zabot, szénát, 's több eff. kell neki adni több-

szőri kis adatokkán. — Orvosságul kell adni: kámfort egy latot, terjékfűgyökeret (macskagyökeret), búzaszatot (assa foetida), és angyalgökeret, mindegyikből három latot, szénsavanyos ammoniumot fél latot, mézet a' mennyi szükséges liktariom készítésére, és ebből minden 2—3 órában bé kell adni 2 lapiczkával. Ha a' mej is nyavalyás, a' has alatt vagy a' szűgyn-folyósebet kell nyitni; ha pedig daganatok támadnának a' nyakon, elszálló kenőccsel (unguentum volatile) kell azokat bédörzsölni, és flanel vagy jűkbőr darabbal békötni. Ha jobbal a' ló, 's megtér az étvágya, egy kis mozgás végett ki lehet azt ereszteni minden nap a' szabad levegőre, de munkára szorítani sehogy sem szabad még több ideig. — Azon esetekben pedig, mikor a' köhögésből, a' sebes és oldajárással öszszekötött lélekzésből, és az igen sebes érverésből a' tűdögyűladás jeleit lehet észrevenni, mérsékelt érvágást kell ejteni és 6—8 font vért ereszteni; de ezt mégis nagy vigyázással kell véghez vinni, mivel e' nyavalya könnyen rothasztó hideglelésbe megy által.

5. Agyvelőgyűladás. (Gehirnentzündung, rasender Koller).

Ez a' nyavalya-minden hosszszas előjáró jelenések nélkül csak hamar támad, és hamar folyik le. A' ló gyötrőd, nyugtalan; a' szemei dudorodottak, szikrázóak, vaktekintetűk, 's a' hártyal nagyon veresek; a' száj és órrnak belső bőre vagy is hártája tüzes verességű és száraz; a' lélekzése sebes és erőltetett; és a' hideglelési forráság igen nagy. Most már veszedelmes vigyázás nélkül közelíteni a' lóhoz szorosabb vizsgálás végett, mivel most már minden pillanatban várhatni a' dűhösség' kitörését. Mikor ez történik, ágoskodik a' ló, körűlvág az első lábával, belé harap mindenbe a' mit ér, szuszog (fűv) erőszakosan feltátott órrlyukakkal, elszaggatja 's eltépi sekszor iszonyú erőködössel a' kötelet vagy lánczot, mellyel meg van kötve, 's elpusztít mindent a' mit ér dűhös rohanásában: ha elfárad dűhöködésében, a' mint szokott történni, csendesén áll egy darab ideig kiterjesztett lábakkal, lesüti a' csűggedt fejét a' jószolba vagy abraklőba, 's előre tódul szűgyével; ugyan ezen időpontot

meg kell lenni, 's a' lónak olly megkötésére használni, hogy se magának, se másnak ne árthasson. Hogyha a' nyavalya több ilyen kifakadásai után felette nagy grádusra emelkedett már, többnyire egy hirtelen szélütés végzi el a' ló' életét 18—30 óra múlva. — Csak ritkán gyógyul meg egészen a' ló ezen gyúlasztó nyavalyából; mert ha szinte a' halál nem követi is mindig, legalább a' bódultság (der Dummfoller) szokott lenni gyakran a' következése.

Okozni szokta az agyvelőgyúladást: a' nap' sugárai tartós befolyásától okoztatott szerfeletti nagy megehvülése a' főnek, és a' felette meleg és dohos istállóí levegő, a' miért is leginkább kövér és soknedvű 's kevés mozgással fásasztott lovakat éri ezen nyavalya; továbbá támad az agyvelőgyúladás dőfésektől, ütésektől, vagy megrendülésektől, melyek az agyvelőt érik, valamint a' vér folyása gátlásától, mellyet talán felette szűk nyakszizjak okozhatnak, 's. t. eff.

Az orvoslás' legelső gondja az legyen, hogy a' hideglés és gyúladás mérsékeltessek, és hogy a' vérnek a' főbe való tödülése kisebbíttessék. Az első egy bőv érvágás 6—10, sőt 16 font vérnek eresztésével, mellyet 12—24 óra alatt még egyszer, sőt néha többször is ismételni szükséges, hogyha az erős symptomák nem mérséklődnek; a' főre, a' homlokán feljűl, egy jéggel vagy hóval megtöltött zacskót kell kötni, vagy pedig egy többsorosán összehajtott vászondarabot, mellyet szüntelen hideg vízzel meg kell locsolni, 's úgy nedvesen 's hüvesen tartani; ha nem lehet közelíteni az állathoz, kannával kell ismételve megöntözni a' fejét, vagy fecskendővel meglocsolni. — Belől a' csendesebb óráiban e' következő liktáriumot kell neki beadni egyszerre, mellyet, ha jobbulás nem következik, 12—24 óra múlva, egyszer vagy kétszer ismételni is szükséges: salitromot 2 latot, dupla sőt 8 latot, mézet félfontot; mivel pedig rendszerint szorultságban szokott lenni a' marha, jó azon hasnyitó klistérékkel segíteni, de csak mérsékelve, hogy kárt ne tegyen az ember haszon helyett. Néha igen hasznos az is, ha a' homlokán vagy a' nyaka két oldalán a' nyakszirt megett két szörsineget (Haarfeil) húzunk, mellyet még terpetinolajjal is lehet nedvesíteni, hogy hathatósabb le-

gyen még az ereje; azonban ez inkább csak e' hideglelés nélküli kábultsághoz tartozik. — Az ezen nyavalyában szenvedő lovat árnyékos és hűves helyen kell tartani; a' diétája maga magát határozza meg, mivel a' beteg olly igen eszén kívül van, hogy semmi eledellel nem él, de midőn az egészséggel az étvágy is visszatér, elejétén csak kevés leveles zöld eleséget, vagy lisztes és darás italokat kell elejbe adni.

Hogyha a' nyavalya kábultságba menne által, azon módon kell orvosolni az állatot, mint a' kábultságnál (Dummkoller) elbadatik.

6. *Torokgyulladás.* (Halbsentzündung, Bräune).

Ez a' nyavalya nem ritka, és színtolly veszedelmes, mint az agyvelőgyulladás. Az ezen nyavalyában lévő állat egyenesre meresztett nyakkal 's lesütött fővel áll, gyötrődőnek mutatja magát, 's nagyon érzékeny az alsó állkapczája iránt; nehezen vesz lélekzetet 's az órralyukai szüntelen erőködött mozgásban vannak; sokszor hallható is a' lélekzés, szuszogó és hergő; az órr és száj nyálkás, hártýája nagyon veres, és az első ugyan száraz, de a' száj tell híg és habzó nyállal, melly az akadályoztatott nyelés miatt ottan meggyült, és a' száj' szegleteiből (széleiből) kifolyik. Valahányszor az állat ezen állapotban valamely ital vagy hígas eleséget le akar nyelni, az vagy egészen, vagy részint legalább kifolyik ismét az órra lyukain; az eleségből készült pép pedig rázásakor indul ezen útra. Sokszor a' torkon kívül a' nyelv is megdagad, 's szűkíti a' száj üregének hátúlsó részét. A' torkon kívül még az alsó állkapczá végeiben is szoktak fájdalmas daganatok támadni.

Minél magasabb grádusra emelkedik a' nyavalya, annál forróbb a' száj' hártýája és a' nyelv, annál erősebb a' vérnek tödülése a' fő felé, és annál yereesebbek a' kidudorodott szemek. A' lélekzés ekkor felette nehéz, szuszogó, és süyöltő, a' kilehellett levegő nagyon forró, és száraz rövid köhögés észrevehető. A' vége a' torokgyulladásnak különböző; ha illő 's elég idei az orvoslás, elég sokszor meggyógyul az állat, holott ellenben, ha szerfelett erős a'

gyulladás, és rossz vagy helytelen a' segítség, vagy a' halál következik megfúlás által, vagy tüdőgyulladás támad, vagy pedig örökre nehéz lélekzetű marad a' ló.

Okai ezen nyavalyának: meghűtés hideg ital által, erős mérgek, ingerlő orvosságok, csipős gőzök, idegen durva testek, mellyek a' torokban megakadtak 's a' t.

Orvoslásakor legfőképpen a' gyúlasztó hideglelés mérsékletét kell eszközölni; a' miért is egy vagy több érvágást, mindenkor 6—8 sőt 10 font vér eresztésével, kell az illy lovon tenni; a' torok daganatját pedig 2 lat salámiaszesz 4 lat lenmagolaj, és ugyan annyi terpetinolajból készült kenőccsel kell minden 4—6 órában jól bédörzsölni, és aztán vastag gyapjuszövettel vagy szőrös jühbőrrel béköttni. — Belől, ha még nyelni tud az állat, 2 lat salitromból, fél font lisztből, 's ugyan annyi mézből készült liktáriomot kell beadni, mellyet egy kis falapiczkával a' nyelve tövére kell kenni az állatnak. Italul langyos lenmagpogácsa- vagy korpamoslékot kell adni az állatnak, vagy csak egy kevésse megszózott langyos vagy állott tiszta vizet. — Ha már nyelni nem tud a' ló, bé kell fecskendezni a' torkába e' következő: 2 lat sósavanyból, 12 lat mézből, 6 lat lisztből és valami másfél meszsely langyos vízből készült vegyítéket, minden fél órában néhány fecskendővel, mindenkor langyosan. Nagy haszonnal szörkötelet is lehet húzni a' nyaka mind két oldalán, és hasnyitó klistéreket adni. — Egyébaránt jó meleg 's a' levegő folyása ellen eléggé védelmezett istállóban kell az állatot tartani, és gyapjúterítőkkel (pokróczokkal) jól bédetni. — Ha megtér az egészsége és némienémű étvágya, leintén csak hig eleséget, vagy gyengé leveles takarmányt kell elejbe adni. — Azon esetekben, mikor annyira elhatalmazik a' daganat a' torkon, hogy megfúlástól lehet tartani, egyedül csak a' gége (lélekzöcső) felhasítása által lehet a' lovat a' haláltól megmenteni; de ez annyi seb-orvosi esmeretet kívánó munka, hogy a' nemorvosra közönségesen bizni nem lehet.

7. Tüdőgyulladás. (Lungenentzündung).

Minden belek' gyűléseai közül legtöbbször fordul elő a' tüdőgyűlése, ez pedig leginkább attól van, mivel ezen testi művszer nemcsak mindnyájok közül a' legbővebb vérű, hanem mivel leginkább ki van téve a' külső meghűléseknek.

Jelei ezen nyavalyának e' következők: a' ló megveti az eleségét 's legfeljebb csak egy kis szalmát eszik az alomból, vagy a' földre hullott izékszenából; hátrafarol, melyen lesüti a' fejét, 's vagy nem is fekszik le, vagy csak ritkán, 's akkor is csak hamar felkél ismét; néha ekkor köhögést hallani, de a' melly csak erőtlen, kurta, és fájdalmas, úgy hogy sokszor köhögni készül az által, de a' nagy fájdalma miatt csak ritkán tud mégis köhögni. A' szája és az órra tüzes verességük, a' hideglelés erős, és 90—100 érverést (pulsus verését) érezhetni minden minutában. A' lélekzés nagyon sebes, és a' has izmai nagy erőltetésével esik meg, A' nyavalya haladtával mindig hátrább 's hátrább farol a' ló, 's mindig lejobb 's lejobb süti a' fejét, az eledelt pedig egészen ott hagyja; az ivását igen gyakran félbeszaggatja, mivel csak kevés kortyot tud lenyelni egymásután.

A' valóságos jelei a' tüdőgyűléseknak tehát ezek: a' ló lesütött fővel 's csüggő fülekkel hátrafarolva meszsze áll az abraklótól (jászoltól), nem eszik többé; a' szája és órra nyálkahártyái tüzes verességük, a' lélekzése az oldalainak, fűjtató gyanánt, szünteleni járásával, az órra vége eleven mozgásával, 's az órra lyukai nagy kitátásával jár; a' lehellete forró; és soha le nem fekszik míg tart a' nyavalya.

Orvoslásánál az állat korához, 's testállásához, és a' nyavalya tartósságához 's hevességéhez kell magát tartani az embernek. Altalában e' következőket kell követni: először is erőt kell vágni és 8—12 sőt 16 font vért eresztetni, a' mit fiatal bővnedvű állatoknál, és ha nagyon erős a' gyűlése 's a' t. még az nap, vagy legalább a' következő napon, kétszer vagy háromszor is ismételni kell; azután folyó sebet kell nyitni a' szűgyén, a' két első czombja lapiczkái közepében; és bé kell adni e' következő liktáriumot: Végy salitromot és salamiát mindegyikből 4 latot, Glau-

bersót 24 latot, édes kapormagot 4 latot, lisztet és vizet a' mennyi szükséges, ad bé az egészet egy napon, és ismételd más nap, ha nem veszel észre jobbúlást. Az istállónak, mellyben tartatik a' ló, minél melegebbnek, és minden levegőfolyás ellen óltalmazottnak kell lenni, és elede-
lül vagy leveses zöld éleiséget, vagy jóféle szénát, italul pedig állott, 's korpával vagy liszttel megkevert, és egy kis sóval, kénsavannyal (gáliczkő-olajjal), vagy élesztő-kovászszal vegyített vizet kell a' beteg lónak adni. — Kedvező esetben negyed vagy ötöd napra már lóval alább hagy a' nyavalya, úgy hogy ekkor már enni kezd a' beteg, és a' lélekezése, köhögése, hideglelése 's a' t. mind jobbult állapotban vannak. Ezen esetben e' következő orvosságot kell beadni: Végy szelídített kénésöt (Calomel), és aranykénkövet (Goldschwefel) mindegyikből 1 latot, vízi bősövényt (Wasserfenchel), arnikavirágot, és fenyőmagot, mindegyikből 6 latot, terpefinolajt 2 latot, lisztet és vizet, a' mennyi szükséges liktárium készítésre, 's adj bé belőle minden nap négyszer vagy hatszor, mindenkor egy tyuktojásnyit. Ha már a' ló apródonkint ismét enni kezd, zabot és árpát, 's darával vegyített vizet kell elejbe adni. — Igen kedvező jelei a' haladó gyógyulásnak ezek: ha a' ló ismét lefekszik, ha a' köhögés ritkább, hangosabb és felhangú, ha az oldalok járása és a' lélekezés nehézsége kevesebbednek, ha az étvágy és vidámság visszatér, és ha néha felhanggal nyertíteni kezd a' ló.

Mínthogy a' tüdőgyulladásban felette sok ló szokott elveszni, mivel az orvosok nem esmerik a' nyavalyát, rendszerint csak kehnek vagy golyvának tartván azt, nagyon szükséges, kivált némely kétséges esetekben, pontosan a' jeleire figyelmeznii. A' sebes erős lélekezés mindig tüdőgyuladást jelent.

8. Gyomor- és bélgyulladás. (Magen- und Darmentzündung, Kolik, Darmgicht).

A' ló megszűnik enni, eltávozik a' jászoltól (az abraklótól), kapálódzik az első lábaival, öszszerakja a' lábait a' hasa alatt, gyakran megtekinti a' hasát, vagy feléje kap

a' szájával, csóválja a' farkát, összehúzza egy helyre mind a' négy lábát, 's földhöz veri magát, a' lábait szorosán a' testéhez húzván a' hátán hengeregni készül, de csak hamar felugrik ismét; a' teste felpuffad egy kevéssé, a' ganajlat és vizellet nem mennek el az állattól, legfeljebb csak eleintén, ámbár gyakran erőlteti rá a' beteget. A' fájdalmak változnak, úgy hogy az állat még közben közben megcsendesül egyikét minntáig, sőt még eledelt is kíván, de csak követi ezt a' kapalódzás, a' földhöz vágás 's a' t. mint az előtt. Haladván a' nyavalya, szörnyű fájdalmak gyöttrik a' lovat, ingadoz járásában sőt állásában is, izzad az egész teste fájdalmában és gyötrelmében, első lábaival dobog (dörömbérez) és kapalódzik, hasa felé tekint, 's egyik hátulso lábával rúgóldozik feléje, csikorgatja a' fogait, 's mardos mindent a' mit ér. A' tekintete vad és szilaj 's fájdalmat jelentő, a' szemhéjja kitátott, a' lélekezése szuszogó és nagyon sebes, nagyon kitátott órrlyukakkal. Mind ezen jelek rövid idő alatt rettentő nagy grádusra emelkednek, úgy hogy az állat a' fájdalom és gyötrelemtől szorongattatván egész dühösségbe jő; a' teste külseje 's a' lábai meghűlnek, 's hideg verejték fedi bé, mire 12—18 vagy legfeljebb 36 óra múlva a' halál következik. Néha a' halál előtt csendesen kezd lenni az állat, a' mi annak a' jele, hogy a' gyűladás hideg fenébe ment által. — A' legvalódibb jelei ezen nyavalyának tehát rövideden ezek: Szorútság 's a' ganajlásnak és vizellésnek elállása, a' kapalódzás az első lábakkal, a' has tekintése, a' többszöri földhözvágás és készülés a' hengergésre, a' többszöri felugrás, és az eleség megvetése.

A' bélgyűladás vagy kólíka leginkább okoztatik a' meghűléstől, a' megzabálástól, kivált rozstól, lóherétől, száraz korpától 's a' t., hideg itatástól nagy hévségben, hideg esőtől, mikor kihűlvélve 's izzadságban van a' ló 's a' t.

A' kólíka egyik legveszedelmesebb nyavalyája a' lónak, mivel igen sebesen halad elő, és ha a' segítséget halszljuk, igen gyakran halált okoz. — Hogy tehát semmit el né mulaszszunk, a' mi segítséget nyújthatna, így kell cselekedni: legelőször is száraz, meleg, és jól megalmo-

zott istállóba kell vinni a' beteg állatot, azután eret kell vágni és 10—12 sőt 15 font vért eresztetni; ez meglévén pedig e' következő orvosságot kell neki betölteni: 2 lat széki fűvirágot meg kell jól néhányszor forralni valami másfél meszsely vízben, azután megszüdni, 2 lat búzaszattal (assa foetida) és három tojásszékkal jól megvegyíteni, és az egészet egyszerre beadni. — Legsikeresebb segédeszközök azonban ezen nyavalyánál az ingerlő dörzsölések a' hason is; e' végre meg kell vegyíteni 2 lat salamiaszeszt, 1 lat körösbogártinkturát, és 6 lat terpetinolajt, és ezt egyszerre bé kell jól dörzsölni a' hasába. Ezen bédörzsölés után nagyon nyughatatlan és dühösködő kezd lenni ugyan a' ló, de a' mi csak kevés ideig szokott tartani. — Egy más szinte igen jó sikerű orvossága ezen nyavalyának a' klistérek, mellyek fél font zöld szappanból, 8 lat konyhasóból, fél font olajból, és 3 meszsely vízből készítettnek, a' miből minden fél órában 2—3 fecskendővel langyosan bele kell fecskendíteni a' beteg állat végbelébe. — Igen célirányos az is, ha a' ló' hasa minél gyakrabban száraz szalmával dörzsöltetik; minekutánna a' lovat pokróczczal be kell teríteni. Ha 6—8 óra alatt még semmi jobbulás nem látszik, és ha a' nyavalya jelenségei még nem enyészének el észrevehetőleg, úgy ismételni kell az érvágást, a' beadást, és a' bédörzsölést még egyszer. — Hogyha a' nyavalya egyelő erővel tovább tart 12—18 óránál, úgy rendszerint elkerülhetetlen a' halál, néha azonban mégis használ ekkor is e' következő orvosság: 12 lat Glaubersó, 8 lat lenmagolaj, és másfél meszsely langyos víz összevegyítve 's egyszerre betöltve. — A' szokásba vett lovaglás az ilyen beteg lovon esetekben inkább ártalmas mint hasznos.

9. Májgyulladás. (Leberentzündung).

Noha ez a' gyúladás a' lovakat is bántja néha, igen nehéz és bizonytalan mégis annak megesmerése; az egyetlen elég bizonyos jele az, hogy a' szája és órra nyálkahártyái sárgás színűk, valamint a' szemei is. Rendszerint szorulás, étvágy hűjja, vagy néha változtatva hasmenés is jár ösrszekötve ezen nyavalyával; a' ganajlatja világ-

gos színű, a' vizelleto pedig ellenben nagyon setétsárga szokott lenni. Ha nyomja az ember a' máj táját, felfelé görbedez a' ló fájdalmat jelentvén; ugyan ezért nem is fekszik le egykönnyen. Ezen jeleken kívül még kisebb vagy nagyobb mértékben hideg is szokta lenni a' lovat.

Okaihoz számítják: a' meghűlést, a' rosz eleséget, a' dőféseket vagy ütéseket a' máj tájékán, a' mételyférgeseket, az epeköveket, és az epejárásai bédugulását.

Orvoslásakor ezen nyavalyának bővnedvű és jól táplált lovaknál előbb eret kell vágni mérséklettel, azután pedig e' következő liktáriomot kell beadni: Végy szelídített kénésöt (Calomel) 1 latot, jalappagyökeret és aloét mindenikből 2 latot, angyalgyökeret és ürmöt mindegyikből három latot, lisztet és vizet a' mennyi szükséges liktáriomhoz, 's kenj ebből minden 1—2 órában egy tyúktojásnyi darabot a' beteg állat' nyelvére. A' máj táján pedig reggel és este egy lat kámfor és 6 lat kénésözsiból készült kenőcsöt kell bédörzsölni, vagy folyósebet kell nyitni (ein Fontanell segen). Eledelelül szolgál széna, fű, lóhere, murek (sárga répa), 's más leveses eledelek nemei, de a' száraz abrakot vagyis a' gabonanemeket, a' mennyire lehet, kerülni kell. Ha szorultsággal jár a' nyavalya, hasnyitó klistéreket kell adni. — Mérsékelt mozgás hasznos lévén ezen nyavalyában, könnyebb szolgálatokra használni lehet a' lovat.

10. Vesegyűladás. (Nierenetzündung).

Ez a' nyavalya nem igen gyakran fordul elő, éppen ezért annál veszedelmesebb, mivel könnyen hibásan esmeretik, 's vizelletszorulásnak tartatik.

Az ezen nyavalyától szenvedő ló erős forrástól léstől rázkódtatik, és a' járása rendesen szembetűnő: az állat felfelé emelkedett háttal áll, 's olly erőltetve és fájdalmasan jár, mintha bennacsipejű volna. Ha a' veséjé táját szoritja vagy nyomja az ember; begörbitvén a' hátát erős fájdalmat mutat; gyakran vizelleni készül, de vagy semmi húgy nem megy tőle, vagy csak néhány csep barna nedvesség szivárog el tőle. El mellett szüntelen fájdalmat érez a' ló, gyakran az oldala felé tekint, földhöz vágja magát,

ismét felugrik, nyughatatlan, és verítékez az egész testen. A' felkelés nagyon terhes az ilyen lónak.

A' vesegyulladás gyógyítására szükséges eret vágni és 8—12 font vért ereszténi, a' mit a' körülállásokhoz képest kétszer vagy háromszor ismételni is kell; a' vese táján pedig három lat salámiaszeszt négy lat terpetinolajjal és ugyan annyi lenmagolajjal megvegyítve kell minden 2—3 órában bedörzsölni, és a' következő liktáriumot napjában beadni: kámfort 1 latot, salitromot 3 latot, Glaubersót 16 latot, és lisztet és vizet a' mennyi liktáriumhoz szükséges.

11. Vervizelés (*Vérhúgy Blutharnen, Blutstallen*).

Ez a' nyavalya csak ritkán fordul elő a' lovaknál, és mindenkor a' testnek közönséges elerőtlenedésének a' következése, vagy pedig még többször a' vizelés művszerei ingerlett és gyúlasztó állapotjától ered, mely vagy külső a' vesetájra beható valamely erőszaktól, vagy némely mérgek a' t. elnyelésétől támadhatott.

A' nyavalyát könnyű arról esmerni, hogy a' vizellettel (húgygyal) vér megyen el, úgy hogy az majd kisebb majd nagyobb mértékben veres, 's néha egész csomók aludt vérrrel is vegyes szokott lenni.

Hogyha ez a' nyavalya közönséges rothasztó hideglelésből vette eredetét, e' következő liktáriumot kell beadni: Arnikavirágot, tölgyfáhéjat, kálmusgyökeret, mindegyikből 8 latot, kámfort, búzaszatot (*assa foetida*), szarvaszarvszeszt mindenikből egy latot, lisztet és vizet a' mennyi szükséges, és ebből minden nap háromszor vagy négyszer 2—3 lapczkával a' nyelvére kell kenni a' betegnek; e' mellett pedig jó és bőv abrakról kell gondoskodni.

Ha külső sértésektől eredt a' nyavalya, úgy kell banni a' beteggel, mint a' sértéseknél elő van adva, egyébaránt pedig úgy mint a' vesegyúladásnál előadatott.

Ha mérges palánták, nevezetesen a' békavirág, a' vad rozmaring, a' surlófű (*békarokka*), a' fiatal egerfák, fenőfák 's jegenyefák bimbói 's a' t. okozták a' nyavalyát, minden fertály órában egy sercs üvegphár eczetet kell bé-

adni; ha pedig más valamely mérges szereket nyelt volna el a' ló, minden fél órában fél font olajt kell a' torkába tölteni.

Azon esetekben mikor soká tart a' vérvizelés, és ha semmi más nyavalya' jelei nem mutatkoznak, e' következő liktáriomot kell beadni két nap alatt: Timsót 2 latot, tölgyfahéjat és kálmusgyökeret mindegyikből 8 latot, lisztet és vizet a' mennyi liktáriomhoz szükséges.

A' vese táján e' következő vegyületet kell minden 4—6 órában beadőrszólni: Salamiaszeszt 2 latot, 's terpetinolajt és kámforszeszt, mindegyikből 6 latot; vagy ha igen tartós a' nyavalya, két szörkötelet (szörsineget) kell húzni a' vese táján.

12. *Vizelletfolyás (húgyfolyás, Harnruhr):*

Ezt a' nyavalyát arról esmerhetni, ha a' ló szerfelett gyakran, és annyi vizelletet ereszt, hogy annak mennyisége egyetlenegy napon is 10—12 kannát, 's így jóval többet teszen a' viznél, melyet a' ló megivott; ez a' természetek húgy világos, vizes, és különös tulajdon szagú. Az étvágy ezen nyavalyánál rendszerint csak a' természeti ugyan, de a' szomja olly nagy a' lónak, hogy nem győzi az ember eleget itatni. Ugyan a' szerfeletti vizelés által pedig, minden jó étvágya mellett is, mindig soványabb lesz a' ló, úgy hogy időjártával, ha szinte csak hetek vagy hónapok múlva is, szárazságban veszhet el, ámbar ez csak ritkán szokott mégis megtörténni.

Közönségesen a' dohos eleségtől támad a' húgyfolyás, legkivált a' penészes szénától és a' dohos zabtól, nevezetesen a' hajós zabtól; de ezen kívül is eredhet mégis hirtelen meghüléstől is, vagy némely mérges palántáktól 's a' t.

Ezen nyavalya orvoslása elég könnyű; meleg és egészséges istállóban kell tartani a' beteget, bő kell teríteni pokrócczal, és gyakori tisztítás által eszközölni kell a' bőre kipárlását; azután jó és egészséges eledelről kell gondoskodni, az eddigvalót pedig valamely mással kell felcserélni. Vizet legfeljebb 3—4 kannával kell a' betegnek adni, és minden kannában előbb 2 lat vasgáliczkövet és ugyan annyi timsót felolvasztani. Sokszor már ez által el lehet

mellőzni 6 — 8 nap alatt a' nyavalyát; ha mindazáltal ez nem történnék, a' következő liktáriomból minden 2 — 3 órában 1 — 2 lapiczkával kell a' ló nyelvére kenni: Kámfort 2 latot, timsót, tölgyfahéjat, szarvasszarvolajt, mindegyikből 4 latot, angyalgyökeret, vízi bősövényt, mindenikből 6 latot, fenyőmagolajt 1 latot, lisztet és vizet a' mennyi szükséges. Ezen orvosság 1 — 3szori beadása után majd mindig el is enyészik a' nyavalya.

13. *Vizelletszorulás (Urinverhaltung).*

Nem ritkán történik, kivált ménlovaknál és herélteknél, hogy vizelletet nem ereszthetnek (nem hugyozhatnak), a' mikor szinte azon jelek látszanak, mellyek a' kólikánál, csak azzal a' külömséggel, hogy ezen nyavalyában gyakran vizelleni (hugyozni) készül az állat, de minden siker nélkül. A' támadása ezen nyavalyának ugyan azon okokból esik, mellyekből a' kólikáé, de néha attól is, ha a' lónak az úton idő nem engedtetik a' hugyozásra. Azonban sokkal ritkább még is ez a' nyavalya, mint a' hogy az emberek gondolják, mivel sokszor minden egyszerű kólikát ezen nyavalyának tartnak. — Júhakolba állítani az ezen nyavalyától szenvedő lovat, a' mint szokás, csak a' csekélyebb esetekben használhat.

Az orvoslása éppen olyan mint a' kólikáé, csak hogy még e' következő italt kell beadni: fenyőmagolajt fél latot, két tojásszéket, és másfél messzely petrezselymvizet, egyszerre beadva; ezt minden 4 — 6 órában egyszer vagy kétszer ismételni is kell, ha a' vizellet addig még nem indul.

14. *Hasmenés (Durchfall, Durchlauf).*

A' hasszorulásnak ellenkezője a' hasmenés, melly abban áll, hogy kelleténél többször ganajlik, és hogy higabb a' szokottnál a' ganajlatja, sem szokott színű sem gömbölyű formájú nem lévén. A' hasmenés többféle grádusú. Kissebb mértékben csak lágy a' ganajlat a' szokott gömbölyűség nélkül, de nagyobb mértékben olly hig és vizes, hogy a' ló czombjain lecsurog, és ganajlaskor messzé el is feccsenik. Hogyha a' hasmenés nem más valamely nyavalyának a' jele, a' kisebb grádusait sokszor azzal is gyógyíthatni, hogy

sok száraz zabot és szénát ad az ember, és csak igen kevés vizet; a' lovat pedig száraz meleg istállóban kell tartani, pokrócczal jól beteríteni, és mindennap többször éles vakaróval jól megvakarni; ha még is rövid idő alatt nem engedne a' nyavalya, vagy ha igeu híg volna a' ganajlat, e' következő liktáriomot kell beadni két nap alatt: kálmusgyökeret, ürömöt, angyalgöyökeret, és fenyőmagot, mindegyikből 4 latot, fűzfahéjat 2 latot, lisztet és vizet a' mennyi szükséges. Hogyha még erre sem mulna el a' hasmenés, e' következő orvoscgot kell beadni: Timsót és vasgáliczkövet, mindegyikből 2 latot, tölgyfahéjat, kálmust, szarvasszarvolajt, mindenikből 4 latot, lisztet és vizet a' mennyi liktáriomhoz szükséges, mellyből minden 2 — 3 órában 2 — 3 lapiczkával a' nyelvére kell kenni a' lónak. — Ha a' kólikának is mutatkoznak némely jelei, ezen kívül még a' hasába kell dörzsölni e' következő vegyületet: terpentinolajt 6 latot, salamiaszeszt 1 latot, és borszeszt 8 latot.

15. *Hasszorulás (Verstopfung).*

Ez a' nyavalya abból áll, hogy több ideig, 2, 3, vagy 5 napig is semmi ganajlat nem megy el az állattól, vagy hogy az a' kevés, a' mi talán még is el megyen tőle, felette kemény és kicsiny. — A' hasszorulás legtöbbször csak más valamely nyavalyának, kivált a' kólikának vagy a' bélgyulladásnak, a' vese-hólyag- vagy tüdőgyulladásnak, a' forróhideglelésnek, és sok más nyavalyáknak a' jele. Az orvoslásra nézve azonban igen mindegy, akár mitől eredt a' hasszorulás, mivel minden esetre bővebb és lágyabb ganajlást kell eszközölni. A' legjobb eszköz a' megszorúlt ganajlás megnyitására lágyító 's hasnyitó klistérek szoktak lenni; e' végre meg kell vegyíteni 4 lat kouyhasót, 8 latszappant, és 6 lajt olajt 3 messzely meleg vízzel, 's ebből minden órában vagy minden fél órában is egyegy fecskendővel belé kell fecskendeni az állat végbelébe lágymelegen; ugyanezt a' klistért e' következő vegyülethől is lehet készíteni: 8 lat Glaubersóból, 12 lat lenmagolajból, 6 lat szappanból, és 3 messzely forró vízből. — Belől, ha csak más valamely környülállás mást nem javasol, e' következő hashajtó orvossá-

got kell beadni: lenmagolajt és Glaubersót, mindegyikből 12 latot másfél messzely vízzel megvegyítve, és egyszerre be-töltve; vagy pedig e' következő liktáriomot: dupla söt 16 — 20 latot, hánytató borkövet 1 latot, lisztet és vizet a' mennyi szükséges, mellyet kétszerre, de egy napon még is be kell adni; vagy pedig egy pilulát 2 — 3 lat áloéből, $\frac{1}{2}$ —1 lat szelídített kénesöböl (Calomel), és 3—4 latszap-panból. A' klistéreket szünet nélkül folytatni kell, és a' bel-ső orvosságokat minden másod vagy harmad napon mindad-dig ismételni, míg a' reménylett jó siker bé nem követ-kezik.

16. Szédülés (Schwindel).

Csak ritkán bántja a' szédülés a' lovat istállóban, ha-nem leginkább csak hámban és futás vagy munka közben; és sohasem tart ezen nyavalya bizonyos meghatározott idő-szakot a' lovak megtámadásában, hanem csak véletlenül támadja meg azokat. Vannak sokszor lovak, mellyek min-dennap szenvednek ezen nyavalyától, holott mások hetekig söt hónapokig is mentek maradnak tőle. Ha járása közben támadja meg a' lovat a' nyavalya, tüstént megáll távul egymástól elmeresztett lábakkal, megrázza a' fejét és az egész testét, ide 's tova ingadoz és tántorog, és tántorog, és csak nagy nehezen tudja magát lábán tartani, söt el is veszejtí elégszer súlyirányát 's a' földre rogyik. Ha az istál-lóban esik szédülésbe a' ló, valamire rácsogozt a' tejét, mesz-sze egymástól elmereszti a' lábát, ide 's tova ingadoz a' tes-tével, és olly erősen akaszkodik a' kötőfékbe, hogy azt sok-szor el is szaggatja, 's a' földre rogyik, és elégszer a' fejét is megsérti. Ezen nyavalyában a' szemeit mereszti el a' ló, a' lélekezése sebes, az egész állat reszket, verejték borítja el az egész testét, 's a' ganajlat 's vizellet önkényje ellen is el megyen tőle, miután 5 — 10, legfeljebb 20 minata múl-va vége a' nyavalya megtámadásának. Ekkor felugrik a' ló a' földről, megrázkodik néhányszor, ha az istállóban, van, ismét a' jászolhoz fordul 's enni kezd, ha pedig bé van fogva, húzni indul. A' nyavalya ezen támadásain kívül észre sem lehet venni, hogy beteg a' ló.

A' szédülés okait nem lehet egész bizonyossággal előadni; nagy bővnedvűség azonban, bőv táplálás kevés dolog mellett, meleg dohos istállók, felette szoros nyakszizjak vagy kötőfékek, és bélbeli férgek, igen adhatnak reá sokszor alkalmatosságot.

Gyökeresen meggyógyítani a' szédülést rend szerint nem igen lehet. Bőv és ismételt véreeresztés, 8—10 fontot mindenkor, néha, talán minden héten vagy minden két hétben egyszer egy pilula beadása 2 lat. áloéből, fél lat szelídített kénesöböl (calomel), és 3 lat szappanból, továbbá az igen meleg és dohos istállók, az igen hosszas vesztégállás, és a' szerfeletti hajtás elkerülése, és az eledel mérséklése azomban nyújtják azon segítséget, melly még leginkább használhat; sokszor ezek által valósággal el is lehet mellőzni örökre a' szédülést; ha mindazáltal meg nem szűnik, 's ha kivált gyakran fordulnak meg a' megtámadásai, legjobb tovább adni az olyan lovon.

17. Kórság (Nyavalyatörés, nehéz nyavalya, Fallsucht, schwere Roth).

Ezen nyavalya egyes megtámadásainak csak ritkán látszanak előjáró jelei, mellyek szorongatásból, ide 's tova lépegetésből, elbódulásból és szédülésből állanak. A' ló hirtelen megáll, 's egészen úgy mutatkozik, mint a' szédülés nyavalyájánál, de csak hamar lerogyik a' földre. Az istállóban neki dül a' lának, vagy annyira akaszodik a' kötőfékbe, hogy az elszakad, és hogy a' lo hanyatt esik; néha olly hirtelen is lerogyik a' földre, mintha a' szél ütötte volna; így néhány minutáig csendesesen fekszik, de erre csak hamar a' legeleveníebb rántogatódzások következnek, úgy hogy a' lábaival kapálódzik, a' fejét és nyakát ide'stova csavarítja, a' szemeit elmereszti, a' száját erősen becsukja, az ajakit görcsösen félrehúzza, 's a' szájából habzó nyálat folyat; a' lélekzése nagyon sebes, hergő és nyögő, közöséges izzadás törik ki az egész testen, és az érzés egészen el van enyészve a' kórság törése alatt. A' tartóssága a' nyavalyatörésnek különböző, néha csak 5, néha 10 sőt 20 minutáig is megtart, n. után a' ló néhány szempillantatig csendesesen fekszik,

mintha aludnék, 's aztán vagy sebesen felugrik, vagy csak bádjadtan és lassan emelkedik fel, mély lélekzetet vesz, erősen megrázkódik, és egészen olyau ismét mint az egészséges ló. Valamint a' szédülésnél úgy itt is meg nem lehet határozni a' nyavalya visszatérése idejét. Sokszor csak hónapok és esztendőök, sokszor pedig már kevés napok múlva is visszatér.

Az okait és orvoslását előadni ezen nyavalyának még bajosabb mint a' szédülését, 's minthogy ez a' két nyavalya igen hasonlít egymáshoz, és mintegy rokonok, egészen úgy is lehet bánni a' lóval a' kórságban, mint a' szédülésben, a' miért is arra igazítjuk itt az olvasót.

18. *Belső hályog (Schwarzer Staar).*

Ez a' szemnyavalya a' látóinak elromlásából áll, minél fogva a' ló egészen, még pedig közönségesen mind a' két szemére megvakul. Első tekintettel észre sem lehet venni semmit is, de ha jobban megvizsgálja az ember, csakugyan azt találja, hogy a' szem néző lyuka igen nagy és kerek, holott ez egészséges állapotjában kisebb és hosszúkás szokott lenni; a' tekintet el van halva 's elenyészve; még inkább pedig az által esmerhetni meg a' vakságot, ha valamely tárgynak neki vezet az ember, mellynek természetesen neki rohanik. Járásában a' fülét mereszti fel a' ló, fülével mindig, 's nagy magasra emeli fel a' lábait, mintha vizet gázolna; ez a' járása olly szembetűnő, hogy az értelmes ember már meszszeről észre veheti a' ló vakságát. Ha az ilyen vak lovat bottal 's t. eff. fenyegeti az ember, természetesen meg nem mozdul az ütés elkerülésére.

Okai a' belső hályognak többszöri szemgyúladások szoktak lenni. Az orvoslása mind ekkoráig még sohasem volt sikeres, a' miért is a' nemorvosnak annyival inkább kár volna próbatételekbe ereszkedni.

19. *Külső hályog (Grauer Staar).*

Ezen nyavalyában tökéletesen vak a' ló a' beteg szemére, csak hogy ez a' nyavalya gyakran csak az egyik szemét bántja a' lónak. A' jelei olyanok, mint a' belső hályog -

nál, csak azzal a különbséggel, hogy itt a látólyuk szürke vagy téjszínű átnemlátszó testet formál, mivel a külső hályog a szemlencsének, és az azt körülvevő hártya homályosodásában áll. A szem elején található fehér fótokat és homályokat azonban nem kell a külső hályoggal összezavarni, mert ezek rend szerint igenis gyógyíthatók, holott a külső hályog valamint a belső még eddig mindig gyógyíthatatlan volt. Hogy tehát meg ne csalódjék az ember, oldalról kell megtekinteni a szemet, hogy arról meggyőződhessek, hogy a homályosodás a szem hátuljában 's mélyjében van-e. — Közönségesen támad a külső hályog többszöri szemgyulladások által, 's kivált a hódkórság (hónapos vak-ság) által; de támadhat néha még is némely külső okoktól is. Ebből láthatni melly szükséges legyen elejét venni a szemgyulladásoknak.

20. Szemfótok (Augenflecken, Augenfell).

Ez alatt értetnek azon homályok a szaruhártyán, melyek majd kisebb majd nagyobb kiterjedésük, és vagy egészen fehérek, vagy fellegszínűk, kékesek, téjszínűk 's a t. ezen homályok vagy el vannak terjedve az egész szemén, vagy csak kisebb helyen; és vagy meg van gyúlvadva mellettök a szem, vagy minden gyúlvadás nélkül van; az utolsó esetben kisebb kiterjedésük szoktak lenni a fótok, az elsőben pedig rend szerint az egész szemet szokták elborítani. A közönséges homályosodások majd mindig belső okokból támadnak, holott a kisebb fótok sokszor külső sértésektől, mint ostorcsapásoktól 's a t. erednek.

Ha ezen szemnyavalya elég idein orvosoltatik, rend szerint egészen meggyógyítható. Ha közönséges gyúlvadás bántja a szemet, úgy az az alább előadott mód szerint orvosoltatik; ha pedig ennek meggyógyúlvása után a homályosság még is megmaradna, úgy ezt, valamint a kisebb fótokat is eképpen lehet orvosolni: fél nehezék szemkövet (lapis divinus, Augenstein) fel kell olyasztani másfél messzely eső vagy folyóvízben, és belé vegyíteni 2 nehezék opiumtinktúrát, és 4 lát birsalmanyalát, 's ezen szemvizzel megmosni minden nap 3 — 4szer a beteg szemet. Ha ez által

egy vagy két hét alatt el nem vesznek a' homályos fók, e' következő kenőccsel kell orvosolni; 1 nehezék veres kénéső (mercurius praecipitatus ruber), fél nehezék opiumpor, és 2 lat sótalan írósvaj megkevertetik kenőcsnek, mellyből minden 3 — 4 órában egyegy borsónyi finom szőrecsettellel a' beteg szembe kenetik. Ha még erre is 10 — 14 nap alatt a' homályosság el nem oszlanék, ugyan a' most előadott módon a' következő kenőccsel kell békenni a' szemet: Végy kámfor és opiumpört mindegyikből fél nehezéket, veres kénésőt (merc. praecipitatus ruber) 1 nehezéket, disznózsírt 1 latot, keverd kenőcsnek. — Felette makacs esetekben néha e' következő por is használ: Végy fehér gáliczkövet, pörizst (borax), timsót, és czukrot, mindegyikből 1 nehezéket, 's fúj ezen keverékből a' szembe minden nap kétszer egyegy keveset, vagy kend belé szőrecsettellel.

21. Szemgyulladás (Augentzündung).

A' beteg szem egészen bécsukódik, vagy csak igen keveset nyílik ki, és olly igen könyvez, hogy az egész pofa nedvesedik. A' szemnek minden illetését igen érzékenyen veszi a' ló, és ha a' tenyerét teszi az ember a' szemre, nevezetes forróságot és daganatot érezhetni. Ha erővel felnyitja az ember a' szem héjait, dagadtaknak találja azokat, a' belső része tüzes, verességű és meggyúladt, és a' szemgolyó könyvekben úszik. Sokszor egy úttal a' golyva is össze van kötve ezen nyavalyával, de sokszormeg nem.

Okai ezen gyúladásnak vagy külső sértések, vagy belső valamely okok, mint p. o. a' golyva 's a' t.

Orvoslásánál ezt kell megtartani: A' nyavalya kezdetén több napig meg kell mosni a' gyúladt szemet mérsékelt hideg-ségű tiszta vízzel, mellynek minden 3 messzelyéhez 1 lat óneczet (gelédeczet) vegyítettik. Ha nem enged a' nyavalya 's nem múlnak el a' könyvezés és a' dagadás, e' következő vízzel kell a' szemet naponkint 4 — 6szor jól megmosni: Végy fél nehezék fehér gáliczkövet, 4 lat birsalmányálkát 's másfél messzely folyó vagy esővizet, vegyítsd meg. — Az orvoslás alatt szellős és a' tét istállóban kell tartani a'

lovat, és csak mérsékelve etetni. Hogy befogni 's eröltetni nem kell az illy lovat meggyógyulásáig, magában is értődik.

22. Hóldkórság (Mondblindheit).

Ez a' szemgyulladás nagyon veszedelmes, mivel nemcsak többször visszatér, hanem mivel legközönségesebb oka szokot lenni a' külső hályognak, 's így a' ló megvakulásának. Megesmereteti magát a' szemgyulladás közönséges jelei által, csak hogy a' szemhéjak dagadása nem olly nagy, a' könnyezés pedig még sokkal nagyobb szokott lenni. Ezen kívül még e' következő valódi jel mutatkozik, melly sohasem hibáz a' hóldkórságnál: ha kinyitja az ember a' szemhéjat az elől lévő szemüreg alsó részében egy pihes zöldes testecskét lát úszkálni, melly ha a' fő mozdulatszintűgy mozdulásba jő; egyébraránt az átlátszó szaruhártya homályos és sokszor téjszinű vagy kékes.

Az eredetét ezen tulajdoni szemgyulladásnak nem lehet egész bizonyossággal meghatározni, azomban leggyakrabban találkozik még is ez a' nyavalya a' lapályokon és a' vastag 's lágytestű lovaknál, kivált nagy kihevülés vagy meghülés után. Rend szerint csak az egyik szemet támadja meg egyszerre ez a' nyavalya, 's minekutánna ez 2 — 3 hétig nyavalyáskodott, jobban lesz, 's a' nyavalya 4 — 6 hét múlva vaáltoztatva a' másikat támadja meg, 's így folytatja változtyva a' dolgát mind addig, míg mind a' két szem a' külső hályogba nem esik, és a' ló egészen vakká nem lesz.

A' minő gonosz és rosz természetű ez a' nyavalya, éppen lolly bajos az orvoslása is, melly néha azombau e' következő módon történhetik: 1 nehezék szemkő (lapis divinus) és 2 lat arab gummi felolvasztatnak 3 messzely eső vagy folyóvizben, és ezzel mosatik meg langyosan a' beteg szem 3 — 4szer napjában. — Minthogy-rendszerint ezen nyavalyában a' vér nagyon a' beteg szem felé szokott tódulni, eret kell vágni a' ló nyakán, és 6 — 8 font vért eresztetni; belől pedig a' következő hashajtó orvosságot kell beadni: 2 — 3 lat aloé, 1 lat jalappa, és 3 lat szappanból pillula készül, mellyet egyszerre bé kell adni. Hogyha erre 4 — 8 nap

alatt a' gyúladás észrevehetőleg meg nem szűnik, ha a' szem jobban ki nem nyílik, és ha az a' pihes materia a' szemben el nem enyészik, úgy a' következendőkhoz kell nyúlni: a' beteg szem részén lévő pofán szörkötelet kell húzni, hogy ez által a' gyúladás a' szemtől elhúzzattassék, a' szembe pedig minden nap 3 — 4szer egy borsónyi kenőcsöt kell kenni, melly e' következendőköl készül: veres kénéső (mercurius praecipitatus ruber) fél nehezék, opiumtinktúra 1 nehezék, sótanan írósvaj 2 lat. Etltvén 2 — 3 hét ki kell húzni a' szörkötelet. — Meg kell itt még jegyezni, hogy a' gyúladás, ha szinte egy időre elmellőztetett is, még is mindannyiszor vissza szokott térni, míg ki nem fejtett a' hályog, a' mikor ugyan a' szem többé meg nem gyúlad, de tellyességgel meg van vakúlva.

23. Csipőbénaság (Kreuzlähme).

Ezen nyavalyában nem képes a' ló felemelni a' hátulját, a' miért is szűnet nélkül fekszik. Felkelni igyekezővén, szűntelenül kapálódzik az első lábaival, 's fel is emelkedik azokon, úgy hogy kutya módjára a' hátulján ül, de csak hamar ismét ledül, melly úttal a' fejét csipejét és lábait megzúzza. Ha az ilyen csipejére benna lovat erővel felemeli is az ember, csak hamar lerogyik még is a' hátuljával ismét a' földre, mihelyt magára hagyja az ember. Egyébaránt semmi legkíssebb jelét nem adja az állat semminémű nyavalyának, hanem eszik, iszik, 's a' t. éppen úgy mint akármelly egészséges ló.

Okai ezen nyavalyának vagy külső erőszakos sértések, mint dőfések, ütések 's a' t. a' csipeje körül, vagy, a' mi legközönségesebb, némely belső, még nem igen kitanúlt, indító okok.

Az orvoslása ezen nyavalyának mindig igen bajos, 's ugyan ezért ritkán is sikeres. Mindenek előtt arról kell gondoskodni, hogy a' ló olly helyzetbe tétessék, hogy feletébb meg ne sértse magát 's sekteben fel ne dörzsölődjék. E' végre puha földre kell fektetni a' lovat, 's ezt még puha és száraz alommal jó bőven beteríteni, a' lovat pedig úgy megkötni, hogy ezen almárel el ne távozassék. — Ha külső

sértés nyomai látszanak, mint p. o. valamely seb, daganat, vagy gyúladás a' csipő tájékán, azokat ismételve hideg vízzel kell belocsolni, vagy hóval vagy jéggel béborítani. Ha ezen körülmények el vannak hárítva, vagy ha talán jelen sem voltak, egy más orvoslás módjához kell nyúlni; t. i. be kell dörzsölni jó erősen a' csipő tájékába, napjában 3 — 4szer e' következő kenőcsöt: salamiaszeszt és körösbogár tinktúrát, mindegyikből 3 latot, körösbogárport 1 latot, terpetinolajt 8 latot. — Ha 3 — 4 nap alatt nem javúl a' ló, két szörkötelet kell húzni a' csipő tájékán, vagy meg kell azt ott égetni tüzes vassal; belső orvosságoktól kevés a' reménység, a' miért jobb is azokkal felhagyni. Minthogy pedig a' ló könnyen feldörzsölheti magát fektében, a' mitől a' hideg fene támadhatna, igen szükséges megpróbálni, ha nem lehet-e azt hevederek által lábán tartani, a' mi annál is szükségesebb, mivel az orvoslás jobbára hetekig, sőt hónapokig is megtart. Hogy jó és bőv eledelről kell gondoskodni, természetes dolog. Meg kell itt még jegyezni azt is, hogy az ilyen ló, ha szinte meggyógyul is, soha vissza nem nyeri az illő erejét a' hátúljában, a' miért is erős munkára vagy lovaglásra alig ha használni lehet többet az ilyen lovat.

24. Fúladozás (Dämpfigkeit, Dampf).

Már vesztégállásában is sebesebb a' fúladozó lónak a' lélekezése mint az egészségesé, és az oldalai 's oldalcsontjai szembetűnő mozgásával 's járásával történik, a' nyavalya nagyobb grádusában pedig hergő, sűvöltő, és szuszogó. Eyébiránt vesztégállásban csak alig különbözik a' fúladozó ló lélekezése az egészségesétől, de felette szembetűnő az a' mozgás után, ha szinte ez csak kevés minutáig tart is. Ha p. o. a' fúladozó állat csak néhány lépésig is ügetésben tartatik, már szembetűnőleg sebesedik 's nehezedik a' lélekezése, melly alkalommal egyszer'smind a' szűgye és hasa alján mély csatorna formálódik; az oldalai ez úttal nagy mozgásban vannak, sőt még a' végbele is minden lélekezettel ki 's be felé indul: az orrlyukakat nagyon tájja el a' ló, és ha tartós a' mozgás, annyira nehezedik a' lélekezete, hogy felhanggal szuszogva és sűvöltve vesz lélekzetet, és majd csak

meg nem fűlad; így szinte elveszti a' lélekzetét a' fűladozó ló, mikor hegynek menni, vagy nehéz terhet hordani vagy húzni kénytelenítettik. Az ilyen fűladozó lónál felette sok ideig tart, míg a' lélekezés ismét megcsillapszik egy kevésé. Az e' nyavalyában szenvedő ló rendszerint sovány, a' szőre borzas, többször köhög, 's nem szeret lefekünni; iváskor többször félbeszaggatja az ivását, az alatt levegőért kapkodván.

Okai a' fűladozásnak: ha előbb tüdőgyűladástól szenvedett a' ló, ha nagyon golyvás, ha a' tüdije hozzá van növe az ődalcsonthjai bőréhez; néha pedig okozhatják: orrhűsnövések, a' lehellőcső szűk volta, a' gége mirigyei megdagadása 's a' t.

Minthogy a' lehellés művszerei hibás voltát változtatni nem lehet, csak igen tökéletlenül is lehet orvosolni a' fűladozás nyavalyáját; legtöbbet lehet még e' részben tenni célérányos diéta és a' lónak a' nyavalyához alkalmaztatott használása által. Ugyan azért igen hasznos az ilyen lovat zöld eleséggel, murokkal (sárgarépával) 's t. eff. etetni; de zab, árpa, 's más gabonanemek is hasznosak, csak szénát igen keveset kell adni, a' szalmát pedig, és mind olyan eleséget, melly nagy mennyiségben is kevés tápláló erővel bír, egészen el kell kerülni. — Jól táplált lovaknál néha érvágás (6—8 font véreeresztéssel) is használhat. Munkát az ilyen lovon mindig csak sík földön, 's nem feleslegest, se nem sebesen kell tétetni. — Orvosságot e' következőt adtak már némelyek néha elég jó sikerrel: áloét egy latot, szappant 2 latot, pillulának formálva, 's 2—3 hétig minden negyed vagy ötöd napon beadva; egészen azomban ne várja senki, hogy ez meggyógyítsa a' lovat ezen nyavalyából. — Mások folyósebnitást, és ennek több hónapig evességben tartását javasolják a' ló szűgyón. — De mind ezen orvoslások csak ritkán járnak nagy sikerrel, és az illő diéta, kivált a' korpával és zöld eleséggel való etetés még mindig legtöbbet használtak ezen nyavalyában.

25. *Köhögés (Husten).*

Csak ritka eszt az, hogy a' ló, ha csak más valamely nyavalya nem bántja, mint p. o. tüdőgyulladás, füladozás, golyva, 's a' t. hosszabb ideig köhögéstől szenvedne, noha mégis megtörténik. Az olyan esetekben úgy látszik, hogy valamely gyúlasztó inger a' lehellőesőben 's egyáltalában a' lehelés művszerei különös ingerlősége szolgáltat alkalmaztosságot a' hosszas 's tartós köhögésre. — Azon esetekben tehát, mikor a' ló köhög a' tüdőnek 's a' t. minden egyéb szenvedése nélkül, e' következő orvosságot lehet használni: Végy hánytató borkövet, és aranykénkövet (Goldschwefel), mindenikből egy latot, édes kaprot (Fenchel), és ánist, mindenikből 6 latot, fenyőmagot 8 latot, fürtös lavendulaolajt (Spieföhl) két latot, mézet két fontot, formáld liktáriomnak, 's adj bé belőle a' lónak minden nap 4—6 lapiczkával. — Makacsabb esetekben folyósebet lehet nyitni a' ló szűgyén, 's azt folyásban hagyni 3—4 hétig. — Az etetésnek úgy kell megadni mint a' füladozásnál, jó azomban még, ha néha egy kevés fenyőmagot is hintünk az eddelre, és ha egy darab kősót vetünk a' jászolba (az abraklóba). Az istállónak jó melegnek kell lenni, a' lovat pedig egyáltalában hideg levegőre, és kivált mérges szélre minél kevesebbet ki kell vinni ezen nyavalyája alatt.

26. *Düh, (Dühösség). (Zellwuth, Hundswuth).*

A' lónál ez a' nyavalya egyedül csak a' dühös kutya, farkas, vagy róka marásától támad, 's rend szerint 4—6 hét múlva tör ki a' marás után. A' ló eleintén rendkívül nyughatatlan és gyötrődő, reszket és ingadoz a' hátulsó lábával, kapkod, görbedez, megretten többször ijedve; a' szőre borzad, az étvágya elvész 's a' t. A' dühösség tellyes kitörésekor nehezen lehel az állat, tajtékoz és haboz a' szájával, görcsöktől és rángatódzásoktól szenved, de víztől mégis nem irtózik. Sokszor különös és szokatlan hangon kiált, dühösen és hirtelenül mardos maga körül, 's megszaggatja a' maga testét. A' közbenjáró csendes állapotja azonban mindig tovább kezd tartani, minél jobban ki-

fárad a' ló. A' halála valami 3—6 hét múlva következik bé rángatódzások között, a' nyavalya első kezdetétől fogva. — Hogy a' megdühödött állat gyógyítása lehetetlen, azt minden ember tudja; de ha szinte lehetne is valami reménység az ilyen állat gyógyítására, nem lehetne mégis segíteni rajta, mivel hozzá nem közelíthet az ember élete veszedelme nélkül, hogy annak vagy orvosságot beadna, vagy más valami segedelmet nyújtana. — Minthogy a' dühösállat döge, sőt még a' tajtékjával, ganajjával 's vérével bemázolt tárgyak által is könnyen szerencsétlenség támadhatna, legjobb mind ezeket vagy elégetni, vagy mélyen elásni.

27. *Étvágy híja* (Mangel an Greßlust).

Igen gyakran esik meg, hogy a' ló nem eszik a' mint kellene, ámbár sem nyavalya nem látszik rajta, sem más okát nem gondolhatni. De minden csetre vagy nevezetes belső, vagy fájdalmas külső nyavalyától szenved ilyenkor a' ló, vagy pedig az emésztés hibás volta az oka, melly utól-sóról ugyan is csak magáról kell itten szóllanunk.

Az okai ennek igen különbözők; vagy a' rossz eleség az oka, vagy a' nyelv és a' száj sebesek, vagy valamely foga odvas vagy másképp hibás; ha mindazonáltal ezekről már segített az ember, és a' ló még sem eszik, úgy a' gyomorban és az emésztésben van a' hiba. Ezen esetben a' következő liktáriomot kell beadni: Végy hánytató borkövet 1 latot, kálmusgyökeret, fenyőmagot, galangagyökeret (Galgantwurzel), köményt, mustármagot, és gyömbért, mindegyikből 4 latot, lisztet 12 latot, vizet a' mennyi szükséges; és adj be a' lónak ebből minden 2—3 órában 1—2 lapiczkányit. — Egy más gyomorerősítő liktáriom e' következő: Kálmus, földcsipkés gyökér (Enzian), gyömbér, fenyőmag, üröm, konyhasó, mindegyikből 6 lat, terpentinolaj 3 lat, liszt fél font, elegendő vízzel liktáriomnak készítve, 's úgy mint az előbbenit beadva. A' ki akarja, elhagyhatja a' vizet 's a' liktáriomkészítést, 's csak por formában hintheti egyegy marok számára 2—3-szor napjában a' ló eledeleire az itt előadott előbb meggyógyított szereket. — Hogy a' lovat az orvoslás alatt és utána is jó és tápláló eleség-

gel, kivált szemes jószággal, darával, lóherével, zöld fűvel 's a' t. etetni kell, azt nem is szükséges itt említeni. Jó a' jászolba (az' abraklóba) kősót is rakni, hogy a' ló azt megnyalhassa; vagypedig néha egy kis apró só kell neki az eledelére hinteni.

28. Szájkórság, Szájfájás, (Maulseuche, Maulweh).

Ollykor, mikor a' szarvasmarha, és a' juhok között uralkodik a' szá- és körömfájás, a' lovak között is mutatkozik ez a' nyavalya. Esmertető jele az, hogy a' ló szerfelett sokat tajtékoz, hogy elveszti az étvágyát, 's ellenben nagyon szomjazik; ha kinyitjuk a' száját, a' nyelve, a' szápadlása, és az ínye tüzes verességük, meggyúladtak és forrók; kevés napok múlva ezeken a' részeken világos folyadékkal megtöltött hólyagocskák támadnak, mellyek felpattannak, és mindannyi apró sebekkel töltik meg a' száját, a' miért is nem ehetik az ollyan szájfájós állat, mivel az evés fájdalmat okozna neki a' szájában.

Ezen csekély bajnak elmellőzésére ritkán szükséges a' mi segítségünk, azonban segítettik még is a' gyógyulás, ha az illyen állat száját minden 3—4 órában e' következő vegyítéssel vagy béecseteljük, vagy befecskendezzük: Timsó 1 lat, eczet és méz mindegyikből 8 lat, víz másfél meszszeley.

Eledelül zöld fűvet, korpát, darát vagy lenmagpogácsát vízzel feleresztve éslangyasan kell adni. Az illyen moslékot vagy táplálós italt jó egy keveset meg is sózni, 3—4 lat sótvén egy kannára.

29. Csikók bennasága (Eähme der Füllen).

Ezen nyavalyában a' csikó ciete első vagy második hetében bennasággal kezd, miután csak hamar a' czombja valamely hajlásán nagy daganat támad, melly jobbára nagy kiterjedésű, fájdalmas, forró, és, ha tapintja az ember, lágy és lotyogó; ha felvágja az ember, nyúlós folyadék folyik ki belőle. Rend szerint egyszer'smind hasmenés is hántja a' fiatal marhát; a' csikó utóljára fel ném tud kelni többé, nagyon elgyengül és elszárad, 's eldöglik 2—6 hét alatt, vagy

ha meg marad is életben, mégis csak nyomorult és benna teremtés marad az mindig.

Oka ezen bennaságnak, úgy látszik, a' rossz és elromlott eleség, mellyel a' csikó anyja vemhessége és szoptatása alatt tápláltatott, vagy a' fiatal állat szerfeletti meghűlése nedves hideg istállók által 's a' t. — Ez a' nyavalya leginkább csak a' nemes fajú csikókat szokta bántani.

Sikeres orvoslására ezen nyavalyának mindenek előtt szükséges, hogy a' szoptató kanczának jobb eleséget adjunk, azután pedig a' teje javítására e' következő porból: Kálmus, üröm, kréta, fenyőmag, kömény és édes kapor (Fenchel), mindegyikből 4 lat, kell neki minden nap 2—3-szor mindenkor egy evőkalánnal az abrakjára hinteni. A' csikónak pedig magának e' következő orvosságot kell beadni: Osztrigahéjat, macskagyökeret (Baldrian), kálmust, mindegyikből 2 latot, kámfort és terpetinolajt, mindenikből 1 nehezéket; 's ebből minden 3—4 órában egy kis théás kalánnal kell beadni egy kevés langyos téjben. Egyébaránt melegen kell tartani a' csikót, száraz és bőven megalmazott istállóban.

A' czombjain lévő daganatot eleintén meg kell minden 2—3 órában borongatni meleg szappanvízzel, vagy pedig téjben elfőzött lenmaggal; este pedig 2 lat fehérmályvazsír-ból és ugyan annyi kénesőzsírből készült kenőccsel dörzsöltetik be. Ha már felfakadt a' daganat, folytatni kell ugyan a' borongatást, de a' mellett a' fekély nyílásába aloé-és mirrhatinktúrából hasonfelesen összevegyített sebbalzsamot kell napjában 2—3szor befecskendeni. Ha nagy a' kelés ürege, ki kell azt tömni száraz csepüvel (kóczczal), melly előbb 2 lat terpetinből, 2 tojás sárgájából, és 2 lat székifüolajból készült kenőccsel megkenetett. A' békötést minden nap meg kell újítani, végre pedig egészen el lehet hagyni, a' mint t. i. a' seb begyógyulása előbbre lép. — Azon esetekben, mikor a' csikó már olly nyomorult, hogy lábán sem állhat, és mikor már a' csontjai, és az izei (hajlásai) kötői meg vannak kezdve, jobb minden gyógyítás próbatételeiről egészen lemondani, mivel ügyis haszontalanok.

30. Rüh, (Kosz, Räude, Schäbe, Kräße, Grind).

Ezen börnyavalya támadásakor észrevehetni, hogy a' szőr némely helyett elveszti a' fényességét és a' színét, 's mintegy elholtnak látszik, sőt ki is hül, vagy legalább könnyen kitéphető; az ez által esett kopasz helyek tisztátalannok, porosak, 's olyanok, mintha barna liszttel bé volnának hintve. Ha ezen tisztátalanságot, melly sokszor egész héjformává válik, levakarjuk, szorosabb vizsgálás után kis persenéseket vagy pattanásokat találunk a' bőrön, mellyek kifakadáskor tiszta világos és vízforma folyadékot szivárogtatnak ki, 's megszáradván varrá válnak. A' kosztól szenvedő lovak, minthogy szüntelen viszketéstől kínoztatnak, vakaróznak 's dörgölődznek, a' mikor és hol csak lehet; így dörzsölődnek ágosokhoz, jászlokhoz, falakhoz, más lovakhoz, és a' mihez csak lehet; magok is harapják és mardossák magokat fogaikkal, és földön hengergetik magokat a' viszkető helyek enyhítése végett.

A' helyek, mellyeken leginkább támad a' kosz, ezek: a' homlok, a' serény alja, a' nyak, a' lapoczkák, a' hát, a' farok kerülete, és a' csipő tájéka. — Ha csak a' serény alatt divatozik a' kosz, úgy serénykosznak hívják, ha pedig csak a' farok tövén találtatik, úgy hogy a' farok szőre kihül, úgy patkányfarok a' neve.

A' rüh leginkább tisztátalanságtól és rossz gondviselés-től támad. Azért legtöbbször vén, elhagyott, 's félig éhel veszett lovaknál találtatik, kivált háború idejében; azonkívül el is ragad más lovakról, ha t. i. koszos lovak tisztákhoz dörzsölődznek, 's a' t.

Minthogy a' kosz sohasem gyógyúl meg magában, hanem mindig jobban 's jobban elhatalmazik 's elterjed, míg végre meg nem dögleszti a' lovat, annyival inkább szükséges, hogy annak idejében illő orvosláshoz nyúljunk. E' végre a' következendőket kell megtartani: Minekutánna el van választva a' koszos ló a' többi lótól, e' hővetkezendők-ből kenőcsöt kell készíteni: 2 lat hamuzsír, 4 lat sárga kénkö, 3 lat salamia, és 1 font disznózsír; ezen kenőcs-esel bé kell dörzsölni napjában kétszer jó vastagon minden

koszos helyeit, 's minden 4—6 nap múlva le kell mosni a' bédörzsölt kenőcsöt zöld szappannal és meleg vízzel. — Ez által a' még egészen meg nem rögzött 's gyengébb esetei a' kosznak jobbra már meggyógyúlnak 2—3 hét alatt. Ha mindazáltal ez nem történék, e' következő kenőcsöt kell szintűgy, valamint az előbbenit, bédörzsölni: 2 lat hamuzsír, 2 lat salamia, 4 lat kénesőzsír, és föl font zöld szappan, kenőcsnek vagy is irnak együvé keverve. — Azon esetekben, mikor a' kosz az egész testet elfogja, úgy hogy az állat egész mezítelennek látszik, nem sokat érnek a' kenőcsök; hanem ekkor inkább e' következő lúggal kell megmosni az állatot: 4 lat égetet meszet meg kell öltani 3 meszszely vízben, ehhez hozzá kell adni 8 lat hamuzsírt, 's meg kell forralni a' vegyületet egy fertály óráig, azután hozzá kell még adni 6 lat szarvasszarvolajt és 3 lat terpetinolajt, meg kell keverni a' lúgot, 's meg kell nedvesíteni ezzel napjában egyszer vagy kétszer az egész koszos bőrt egy rongy vagy egy puha kefe segítségével, és ezt mind addig kell folytatni, míg valamennyi var el nem enyészett, 's míg a' bőr eredeti simaságában 's tisztaságában ismét meg nem jelenik, és szőrrel újra be nem borítódik. Az egész orvoslás alatt, de kivált míg a' lúggal mosatik, jó meleg istállóban kell tartani, pokrócczal jól befedni, 's felette tisztán tartani a' lovat. Az eledelének táplálónak 's egészségesnek kell lenni; és egy kis só igen hasznos neki, akár apró állapotban az abrakjára hintve, akár köformában nyalás végett a' jászolba adva.

Belső orvosság rend szerint nem szükséges ezen nyavalyában.

31. Férgesek, (Würmer).

A' lovaknál nyavalyaképpen leggyakrabban előforduló férgek a' gelesztának (gilisztának) két nemei, mellynek egyike irópenna vastagságú, és 6—8 újni (czolnyi) hosszúságú szokott lenni. Közönségesen a' belekben támadnak ezen férgek, de csak sovány és roszsúl tartott lovaknál, és olyan csikóknál, mellyek kelletlenül korábban elválasztattak a' anyyoktól, vagy különben elsatnyúltak.

Az egyetlen bizonyos jele a férgek jelenlétének az, ha azokból elmegyen az állattól a ganajlattal; azomban más esetek is fordulnak elő néha a férgek jelenlétével, nevezetesen hasfájás, melly ezen esetben féregkólikának vagy gelesztakólikának neveztetik.

Az első, a' mi ezen nyavalya orvoslásában megkíván-
tatik, az, hogy jó, bőv, és táplálatos eleségről, és minél
nagyobb tisztaságról gondoskodtassék. Azután készítettik
liktárium e' következő szerekből: Gelesztamag, varádics-
kóró, üröm, és korom, mindegyikből 2 lat, szarvasszarv-
olaj és terpetinolaj, mindegyikből 1 lat, muroknedv, a' men-
nyi szükséges; ebből egy anyányi lónak minden nap 2—4-
szer egyegy lapiczkával kell a' nyelvére kenni: csikónak
pedig felét kell adni. — Hogyha a' ló nagyon jól van táp-
lálva, a' mi azonban ritkán az eset, e' következő orvossá-
got kell beadni: hánytató borkövet 2 latot, búzaszatot (assa
foedita), macskagyökeret (Balbrian), gilisztamagot, és
szarvasszarvolajt, mindegyikből 4 latot, terpetinolajt két
latot, muroknedvet, a' mennyi szükséges, hogy pillulamasz-
sza legyen belőle, mellyből aztán 12 pillulát kell csinál-
ni, 's ezekből napjában kettőt beadni a' lónak.

32. Bogarak, (Infekten).

A' lovak leginkább az Oestrus-legeyektől vagyis a'
bögölyöktől kizoztatnak, mellyek a' tojásaikat a' ló vagy
csikó bőrébe tojják; erről aztán lenyalja az állat gyakorta,
's elnyeli az eledelével, miután a' gyomorban és a' belekben
lárvákká (nyüvekké, kukaczokká) formálódnak; gyakran
a' végbélben fészkelik meg magokat, a' hol is, kivált ga-
najlaskor, kised gömbölyeg hordócskák formájában jelen-
nek meg, 's akkorák mint egy hosszú paszuly.

Csak ritkán ártnak ezen nyüvek, mivel tavasszal
magoktól elmennek a' ganajjal. Ha mindazonáltal kólika
bántaná a' lovat gyakrabban, és azt lehetne gyanítani, hogy
ez talán attól volna, hogy sok bögölynyüvek volnának a'
belében, úgy ugyanazon orvoságokat kell annak beadni, mel-
lyeket csak most a' giliszták ellen javasoltunk. Még sikere-
sebb pedig ezen esetben a' lónak minden másod nap 1—2

nehezék fehér egérkövet (arsenicum) az abrakjára hinteni, a' mi mindig felette nagy sikerű orvosság a' férgek ellen.

33. Kábultság, (Bódultság, Dummfoller, Stiller, Koller).

A' kábult ló közönségesen szomorún áll, mintegy magáról megfélekedzván; és szünet nélkül szunnyadozván, a' fejét vagy mélyen lecsüggesztvén a' föld felé, vagy az abraklóra (a' jászóra), vagy más valamire támasztván. A' tekintete kába, a' szemei merők, és a' szemhéjai csak félig nyíltak. Az érzéksége csak csekély az állatnak, úgy hogy a' fülébe lehet nyúlni, a' lábára hágni, a' lábait keresztbe rakni, 's mégis meg nem mozdul. Járásában esellen, lassú, 's nagyon magasán emeli fel a' lábait, mintha vizet gázolna; a' kantárral vagy gyepelével keveset gondol, hanem mindig csak egy oldal felé tördül, visszalépésre pedig vagy sehogysem, vagy csak igen nehezen lehet rávenni. Evésnél nagyon lassú, néha teli a' szája, még sem rágja meg az elődelt, úgy hogy egyes szalmaszálak sokszor órákig is kiállnak a' szájából; leginkább a' földről szeret enni, Iváskor az egész órrát dugja a' vízbe. Még szembetünőbbek ezen kábaságnak jelei erős mozgás és erőködés után; a' ló egyenesen neki megy mindennek, míg meg nem lesütött 's lehen, vagy szüntelenül kerékhöz, vagy csüggesztett fövel áll. A' kocsis szavaival, ostorvágásokkal 's a' t. keveset vagy semmitsem gondol. Rend szerint olly tartós a' kábaság, hogy hetekig és hónapokig; sőt még több ideig is megtarthat. Sokszor csak ideigleni, úgy hogy télen elenyészik, és a' nyári hónapokban ismét előjön.

Okai: szerfeletti erőltetés, a' forró napsugárai behatása a' főre, szerfeletti vérbővség, előljáró agyvelőgyulladás, dohos meleg istállók, ütések és sértések a' ló fején 's a' t. Leginkább csak vastag, potrohos, és durvacsonjú lovak esnek ezen nyavalyába nemesfajú, finom és tüzes lovak ritkábban; a' kanczák néha szerfeletti nemi ösztöntől esnek bele, valamint a' csödörök is, ha nem engedtetik nekik a' hágas.

Az orvoslása a' kábultságnak csak ritkán sikeres. Az

első az, hogy könnyen emészthető 's minél levesebb eleddel tápláltassék, és minél hűvesebb 's szellősebb istállóban tartassék a' beteg ló. Azután erct kell vágni, 's 8—12 font vért eresztetni, a' mit, ha jobbulás nem következik, 6—8 nap múlva ismételni kell. Belől hashajtó orvosságot kell adni 20—30 lat Glaubersóból másfél megszszely vízben felolvasztva, és azt minden harmad napon mind addig folytatni, míg higan nem jön a' ganajlat; ez meglévén pedig fél lat szelidített kénesóból (calomel) és 3 lat szappanból pillulát kell csinálni, és azt egyszerre beadni. De legjobb sikerrel járnak ezen nyavalyában hó- vagy jégborogatások, mellyeket vászon-zacsokban 3—4 napig szüntelenül éjjel nappal a' fejére kell kötözni a' lónak; így szinte hideg öntözéseket is lehet használni, 2—3-szor napjában mindenkor 30—50 kanna vizet minél magasabbról a' beteg ló' fejére öntvén. Néha az is használt már, hogy a' lónak két szörkötelet húztak a' homlokán, vagy hogy csipős dörzsöléseket tettek a' nyakán. Az említett kanczák és csődörök kabúlt-sága rendszerint azzal mellőztetik el, hogy alkalmatosság adatik ezeknek a' nemi ösztönjök kielégítésére.

34. Keh, (Drüse).

Az a' legközönségesebb lovak nyavalyái közül, melly a' lovakat minden korában megtámadja, kivált tavasszal és ősszel, minden változásakor, meghevülés és meghülés után, rosz 's változó időben, és a' legelő 's istállózás egymást felváltásakor. A' fiatal lovak gyakrabban szenvednek a' kehtől a' véneknél.

Jelei ezen nyavalyának e' következők: Bádjadtság, és kevés munka után is könnyen kitörő izzadság, homályos, könyvező, 's egy kevésbé véres szemek, a' vidorság elvesztése, kevés étvágy, tüzes verességű órr, száraz köhögés, és többszöri prüszszöntés. Eleintén hig és tiszta víz folyik csak az órrlyukakból, de ez néhány napok múlva téjfel sűrűségű nyálkává válik, és nagy mennyiségben folyik ki az állat órrából. Ugyan az órrfolyással egy időben a' gége mirigyein daganat szokott támadni, melly meleg, és fáj, ha szorítottatik. Ekkor megtér a' ló' vidorsága 's étvágya,

és a' ló, ha kedvező egyébaránt a' környülállás, orvoslással, vagy a' nélkül is, 8—14 nap alatt tökéletesen meggyógyul; az órrafolyása megszűnik, és a' mirigydaganat vagy széljel pusztlik, vagy meggyűl, 's fekélyé válik. Ha ezen módon folyik le a' keh nyavalyája, jófélének mondatik; ellenkező esetben pedig roszfélének, melly abból áll, hogy az órrfolyás és a' daganat, több hetekig is eltartnak; ezen esetben az órrból kifolyó csunyaság csoportos, rútszinű 's pihes, és olly nyúlós lesz, hogy vastag varakat okoz az órrlyukak végein; ugyan ekkor az alsó állkapcza mirigyei is formálnak gömbölyű kemény daganatot, ámbár minden fájdalom nélkül. Ha még a' testnek más részein is támadnak daganatok, mint p. o. a' hason, a' czombokon, a' tökzacskón 's a' t. úgy vándorló kehnek neveztetik. Ha pedig még ekkor sem gyógyítatik meg a' keh, takonnyá, takonymásává (Wurm), vagy rothasztó hidegleléssé változik által.

A' jóféle egyszerű kehnél már elég a' gyógyításra, ha a' lovat meleg istállóban tartjuk, pokróczczal jól beterítjük, zöld oleséggel, korpával, 's a' t. tápláljuk, és minden meghűléstől megóvjuk, a' miért is vizet sem kell igen hideget neki adni. Azonban még is jó még e' következő orvosságot is beadni a' kehes lónak: hánytató borkövet 1 latot, salamiát és kénkövet, mindegyikből három latot, Glaubersót 12 latot, fenyőmagot 8 latot, lisztet és vizet a' mennyi szükséges, hogy liktárium legyen belőle, mellyből minden 2—3 órában 2 lapiczkával bé kell adni. — A' mirigydaganatot bé kell dörzsölni napjában 2—3-szor kenőccsel, melly két lat kénesözsírből és 6 lat repülőzsírből (linimentum volatile) készül, és az állkapcza mirigyeit bé kell köztözni flanállal, vagy jühbőrrel. — A' roszféle kehben e' következendőkől készült liktáriumot kell beadni: piskólcz és kénkö mindegyikből 4 lat, édes kapor (Fenchel), fenyőmag, kálmus, mindenikből 6 lat, terpetinolaj három lat, méz 2 font, mellyet szinte azon módon, valamint az előbenit, bé kell adni. — Ha még ez sem használ eleget, még e' következő orvosságot kell megpróbálni: körösbogár 8 grán, gyömbér és köménymag, mindegyikből 2 nekezek, méz a' mennyi pillulára szükséges. Illyen pillulát minden

nap bé kell adni a' lónak éhomra 2—3 hétfig, úgy hogy néha mégis egyegy napot ki is lehet hagyni üresen. — Hogyha a' mirigydaganat a' gégén el nem akarna oszlani, gyűlésre kell azt kizsíteni, még pedig e' következő kenőcsnek napjában 3—4-szeri bédörzsölése által: körösbogarpor 1 lat, terpetinolaj és kénesőzsír, mindegyikből 6 lat. — Ha pedig a' testnek külömbféle részén támadtak daganatok, azokat forró szappanvízzel kell borogatni, vagy pedig, ha külömben a' hely megengedi, folyó sebet kell nyitni, vagy szörkötelet kell húzni rajtok. Egy folyó seb nyitás (Fontanelle fejen) a' szügyön a' testnek dagadása nélkül is egyáltalában hasznos ezen nyavalyában, kivált ha roszféle golyvasodás támadna, a' miért is el sem kell mulasztani sehogy is annak használását. Hogyha 6—8 vagy legfeljebb 12 hét alatt meg nem gyógyúl a' golyva, ha a' kifolyása rútszínű, ha fekélyek támadnak az órrnak nyálkás hártáján's a' t. úgy már takonyba esni indúlt a' ló.

35. Takony, (Roß).

A' lónak minden nyavalyái közül a' takony bizonyosan a' legveszedelmesebbik, mivel nemcsak ragadozó, hanem rend szerint nem is gyógyítható. Ugyan ezért felette szükséges, hogy minden lótartó gazda jól megessmerni tanulja ezen nyavalyát, hogy az által elkerülhesse azon rosz következteteket, mellyeket az ebbeli tudatlanság és gondatlanság már sokszor okozott.

A' valóságos jelei a' takonynak e' következők: a' ló órrából, közönségesen csak egyik órrlyukából rútszínű, csoportos, genyetséges csunyaság folyik ki, melly olly nyúlós mint a' csiriz, és az órrvégeit megragadván, ott zöldes-sárga varakká szárad. Néha ezen kifolyó matéria zöld, véres, és, valamint a' lehellet, nagyon bűdös. Azon az oldalon, a' hol a' takony folyik az órrból, a' szemből is folyik nyúlós nyálka, melly a' belső szemzúgban csoportosan öszszegyűl. Ugyan ezen az oldalon a' torok mirigyei egy kemény, jobbára diónyi vagy tojásnyi daganatot formálnak, mély ha nyomatik, érzéketlen. Ha kinyitjuk a' beteg oldal órrlyukát, halavány a' hártájája, vagy tüzes verességű,

vagy pedig kékes, veres pettegetésekkel 's csíkokkal; a' legnevezetesebb 's egyedül bizonyos jele a' takonynak pedig az, hogy külömbféle nagyságú 's formájú egy vagy több takonyfekély támad. Ezek nagyobb részint garasnyi kiterjedésük, kivölgyeltek 's felemelkedett karimájuk, és véres genyetséges nedvet szivárogtatnak ki. Ha újjal megnyomintjuk az ilyen fekélyt, nagyon hamar vérzik. Ezen fekélyek rendszerint eleintén csak vízzel megtölt kis perse néseket formálnak, mellyek kifakadnak, 's köröskörül elhaltalmazván, vagy egy nagy, vagy több kisebb fekélyeket formálnak.

Ambár a' takonyban több esztendeig is szenvedhet a' ló, de utóljára mégis megöli azt, az órra csontjait elpusztítván, és tüdőveszést, aszúkórságot, czombdagadást, 's rothasztó hideglelést okozván.

Okai a' takonynak, az elragadáson kívül, ezek: nagy elsoványodás, eleség híja, rossz eleség, szerfeletti fárasztás 's a' t. Ugyan ezért olly gyakran látni a' takonyt háború idejében, a' mikor ezen okok közönségesen előfordulnak. Vén kicsigázott lovak különösen könnyen esnek a' takony nyavalyájába. Legközönségesebben pedig következése a' takony a' kehnek, ha azzal rosszszúl és szorgalmatlanul bánnak.

Ambár pedig a' takony, mint már mondatott, legtöbb esetekben meg nem gyógyítható, a' miért is a' töle nagyon szenvedő lovakat csak meg kell ölni; de az újabb időkben mégis annyira csak rá ment már a' mesterség, hogy legalább némely esetekben, mikor még annyira meg nem rögzött a' nyavalya, meg lehet már azt gyógyítani, a' miért talán azt is lehet reményleni, hogy idővel majd ki is lehet húzni ezen nyavalyát a' gyógyíthatlanok lajstromából.

A' legnevezetesebb orvosságok, melyek által én is mások is néha böldögültünk a' valóságos takony nyavalyája gyógyításában, ezek: étető kéneső (mercurius sublimatus corrosivus) 40 grán, angyalgyökér (angelica), vízi bősövény (Wasserfenchel) mindegyikből három nehezék, és méz, a' mennyi szükséges, hogy pillula legyen belőle. Illyen pillulát minden nap egyet kell beadni a' lónak egy egész hét-

ig folyvást. Azután 4—6 napig meg kell szüntetni a' beadást, 's ismét bé kell adni újra egy hétig azon módon a' pillulákat, erre ismét szünetet kell tartani, 's ismét a' feljebbi módon pillulát beadni. Így folytatja az ember a' beadást valami 24—36 pilluláig, a' mi által valósággal a' ló gyógyulása eszközöltegetett már elégszer. — Angol barom-orvosok e' következő pillulákat még hathatósabbaknak tapasztalták: körösbogár 8 grán, gyömbér, kömény, és keserűgyökér (epegyökér, gentiana) mindegyikből két nehezék, és méz a' mennyi szükséges pillulának. — Ezeket ugyanazon módon kell beadni mint az előbbieneket, csak azon külöbséggel, hogy két hét múlva minden nap két pillulát (t. i. egyet reggel, a' másikat este kell beadni. Az állkapczán lévő daganatot nem is kell orvosolni, mert ez magától is elmúlik, csak vége legyen egyébaránt a' nyavalyának. — Meg kell itt még jegyezni, hogy az egész orvoslás alatt a' lovat a' legtáplálatosabb abrakkal és jó zöld eleséggel kell tartani, és hogy nem kell erős munkával nagyon elfárasztani, mivel a' takony magában is gyengítő nyavalya. Esztelen dolog tehát és igen ártalmas a' lovon eret vágni, vagy szörkötelet húzni és folyó sebet nyitni (Fontanell sezen) rajta, mert ezek az orvoslásmódok hátráltatják inkább a' gyógyulást, és több esetekben lehetetlenné is teszik azt. Minden tehát, a' mi a' lónak az orvosságon kívül is erőt adhat, nagyon szükséges ezen nyavalyában. — Hogy a' nagyon vén, és sovány, felette elerőtlenedett, már régen betegeskedő 's talán tüdőveszésben forgó, bűdös lehelletű, 's genyetséges órrfolyású taknyos lovaknál még csak próbálni sem kell az orvoslást, az magában is értődik. Ezeknek egyetlenegy orvossága csak a' kés.

36. Takonymássa, (Burm).

Ez a' nyavalya nagyon rokonja a' takonynak, 's ugyan azon okokból is ered, mellyekből amaz. A' ló elveszti az étvágyát, a' szőre borzad, az órra' hárttyája halavány és sárgás. A' testnek külömbféle részén, nevezetesen a' czombokon, a' hason, a' nyakon, az ajakokon, a' nemző részekén, 's a' t. daganatok támadnak, mellyekben kised,

gömbölyű, 's kemény csomócskák találkoznak; ezek nagyon fájnak, ha megtapintatnak, meggyűlnek, felfakadnak, 's rút genyetséges matériát bocsátanak ki; ilyen undok fekély sok támad a' daganaton. A' ló nagy fájdalmat érez mind e' mellett, keveset eszik, megsoványodik, és takonyba vagy rothasztó hideglelésbe esik, mellytől 2, 3—6 hónap múlva, vagy sokszor előbb is megdöglik.

A' gyógyulása ezen nyavalyának néha megtörténik ugyan, de csak kisebb grádusaiban a' nyavalyának A' daganatokon szörkötelet kell húzni, a' fekélyeket tüzes vassal kell megégetni, és azután napjában 3—4-szer egy nehezék étető kéneső. (mercurius sublimatus), és három meszszely mésvizből készült vízzel kell megmosni. Belsőképpen bé kell adni: fekete kénesőt (Queckjilbermoor), kálmust mindegyikből egy latot, búzaszatot egy nehezéket, mézet a' mennyi szükséges pillulára, 's ebből minden reggel és este mindenkor egy pillulát bé kell adni a' lónak; ezt pedig folytatni kell legalább 2—3 hétig, hogy jó sikere legyen az orvoslásnak. — Ha az itt előadott orvosság nem használna, ugyanazon orvosságokkal kell itt is élni, mellyek a' takonynál elő vannak adva. — Eledelül a' legtáplálatosabb eledéket kell adni. — Minthogy pedig ragadós ez a' nyavalya, sehogy egészséges lovak mellé nem kell állítani a' benne szenvedő lovakat.

37. Nátha, Rheumatismus, (Verfangen, Rebe, Rebfkrankheit).

Ez a' nyavalya vagy hidegleléssel van özsze kötve, vagy a' nélkül van; az ereje grádusai pedig külömbfélék, és külömbféle gyúladásokkal van sokszor özsze kötve. Közönségesen hirtelen támad hideglelési rázkódással, a' mire tartós forróság következik, melly legtöbbször az egész testen elhatalmazva szokott lenni; a' ló egyszer'smind igen ellankad és elszomorodik, csak nehezen mozdul, fájdalommal esvén minden mozgása, és a' lábait özszeállítja a' hasa alatt. A' körmei nagyon melegék, és nagyon érzékenyek, ha nyomja az ember, és éppen úgy a' lábai, inai és izmai is. A' lélekezése és pulsusa sebes.

Okai ezen nyavalyának (mellynek németül *Rehe* vagy *Rehkrankheit* is a' neve) néminémű meghevülések, p. o. ha tartósan sebesen hajtjuk a' lovat és azután hirtelen megállítjuk, kivált ha éppen hideg szél fúv a' ló eleibe; még többször pedig támad ez a' nyavalya, ha a' kihevült lovat hideg vízben úsztatjuk, ha szinte csak a' lábai hűlnek is meg ez által. Néha a' tartós vesztégállás az istállóban bőv tartás mellett is okozza ezt a' nyavalyát; sokszor hozzá járul a' mejhártya és a' belek gyúladása is, a' miről már volt a' szó. Kisebbségében a' nyavalyának még lábára tud ugyan hágni a' ló, de fájlalja mégis a' körmét; de nagyobb grádusában csak nehezen és vonítva teszi le a' lábát a' földre, és inkább a' talpára hág csak, mintsem a' körmére. Ha mind a' négy lába egyszerre 's egyformán szenved, csak alig képes állani a' ló; ekkor majd mindig fekszik, változtatva a' hasához húzott lábaival, erős oldalajárásával, és a' legnagyobb fájdalommal jelentésével. Minél nagyobb a' körömgýúladás, annál veszedelmesebb a' nyavalya, mert le is válhatik a' köröm, a' mi a' halálát okozza a' lónak.

Az orvoslást a' nyavalya grádusához kell alkalmaztatni. Kisebbségében, és mikor sem erős hidegteleléssel, sem nevezetes körömgýúladással nincs összekötve a' nyavalya, elég a' lovat mérsékelt melegségű istállóban, 's bőv és puha almon tartani, és annak e' következő orvosságot beadni: salamiát 4 latot, kámsort egy latot, olvadó kénkövet (*Schwefelleber*) 2 latot, fenyőmagot és kálmust mindegyikből 4 latot, lisztet és vizet a' mennyi szükséges liktáriumhoz; mellyből minden nap 6—8-szor egy tojásnyi darab beadatik; ezen kívül a' szokott abrakot többszöri kisebb adatokban, és az ivó vizet állottan kell elejbe adni.

Ha a' körömgýúladás 's így a' nyavalya is erős, úgy e' következendőkét kell megtartani: legelőször is minden patkót le kell szedni a' ló lábáról, és a' lovat bőv alomra kell állítani; még jobb pedig, ha több órákig egészen térden feljúlíg hideg vízbe állíthatja az ember az ilyen beteg lovat; de ha erre nincs alkalmatosság, vagy ha talán a' ló nem tud már jól a' lábán állani, kóczczal (csepüvel) kell békötözni a' lábát, és szüntelen megöntözvén azt hideg vízzel, mindig

hidegen és nedvesen kell azt tartani. Ha igen nagy a körmgyulladás, bé kell vágni több helyen a ló talpát jó mélyen, hogy bőv vérfolyás következék belőle. Ha jég vagy hó van, ezzel kell borogatni a beteg lábakat, vagy a vízbe kell legalább hányni ezeket, mellyel a ló körmeit locsolja az ember. A ló körmei ezen orvoslásán kívül, még a kezönséges hideglelést is el kell mellőzni: e végre ismételt bőv érvágások, 10—12 font vér eresztéssel szükségesek; belsőképpen pedig e következő orvosságot kell beadni 24 óra alatt: saltromot és salamtát, mindegyikből 4 latot, dupla (kettős). sőt 16 latot, lisztet és vizet, a mennyi liktáriumhoz szükséges. Ha a ganajlatja meg van szorúlva, vagy kicsiny és igen kemény golyókból áll, nagy szorgalmatossággal klistéreket kell adni olajból, szappanból, sóból, és vízből. Ha tüdőgyuladástól is lehet tartani, a szűgyén, vagy a hasa alján folyó sebet kell nyitni.

38. *Megfásulás, merevesztő görcs, (Starrkrampf).*

Ez egy felette veszedelmes nyavalya, melly a rágó izmok, és néha az egész test merevesztő görcséből áll. Ezen görcs által olly szorosan csukatnak be a ló állkapczái, hogy azokat könnyebb széljel törni mint egymástól elválasztani. Rendszerint a főtől még meszszebb is elhatalmazik ezen görcs, megtámadván valamennyi izmait a testnek. A nyavalya elején észre veszi az ember, hogy a ló az állkapczáit nem tudja jól kinyitni, 's hogy azokat erőltetve ide 's tova tolja: ha tovább halad a görcs, megmerevednek a fülek, a szemek kitértettek és elcsavarítottak, a nyak merevény és mozdúlhatlan. Lassan lassan az egész állatot fogja el a görcs, úgy hogy annak egész teste merevény 's minden izmai fakeménységük, hideg verejték borítja el az állat egész testét, a lélekezése nagyon sebes és hergő, 's a farkát mindig mozgatja rángatva. A nyavalya 5-ik vagy 6-ik napján nincs erő, melly felnyithassa többé az állat száját, az órrlyukai nagyon ki vannak tátva, az órra kemény hegyes testet formál, a fülei merők és felállók, és az állat nem képes mozdulni, mivel távul egymástól elálló lábakkal áll, mint-

ha csak fából volna faragva, minekutánna a' nyavalya 8-ik—10-ik napján megdöglik.

Eredete okát nem lehet mindig adni ezen nyavalyának, azomban leginkább csak nemes és tüzes fajú finom lovakat szokta bántani, meghülés vagy megsértés után.

Az orvoslását ezen nyavalyának nemorvosnak nem lehet tanácsolni, mivel a' baromoros is csak igen ritkán boldogul gyógyításában. Ha tehát a' megfásulás már nagy mértékben hatalmat vett a' lovon, jobb azt csak mindjárt megölni, hacsak ügyes baromorosra szert nem tehetünk.

39. *Búja kórság*, (Venerische Krankheit).

Ez a' nyavalya csödöröknél támad a' nemző tagjok meggyülése 's megevesedése által; ha kimereszi ezen tagját a' ménló, daganatok, fekélyek, és varak látszanak rajta; megdagadnak a' ló tökei és ágyékmirigyei, és egy idő múlva megdagadnak az alsó állkapczája mirigyei is, és takonyforma genyetséges nyálka folyik az órrából valamint a' takony nyavalyájában.

A' kanczáknál, ha ilyen nyavalyás csödörtől meghágtatnak; néhány nappal a' hágatás után daganat és viszketés támad a' nemi tagjok ajakin, melly feljül egész a' végbélig, és alól egész a' tölgyig el szokott hatalmazni; ez után pedig csak hamar mérges fekélyek, vagy kemény csomók támadnak ezen a' részen.

Az ezen nyavalyában szenvedő lovak, akár kanczák, akár ménlovak legyenek azok, nagyon merevényen járnak a' hátúljokkal, többször köhögnek, folyni kezd az órrok, elsoványodnak 's megdöglenek, ha tovább tart a' nyavalya, rothasztó hideglelésben.

Okairól még nem tudni bizonyost; de annyi mégis bizonyos e' dologban, hogy a' nyavalya csak csödöröknél és magló kanczáknál a' hágatás után, következésképpen elragadás által támad, herélt lovaknál, meddő kanczáknál, vagy csikóknál pedig sohasem.

A' nyavalya elején, mikor még csak daganat látszik, de fekély még semmi sincs, borogatni kell minél többször a' dagadt részeket langyos nyálkás folyadékokkal, a' mire

a' következő igen alkalmas: apró mályvát (*Malvenfraut*) és lenmagot, mindegyikből három latot meg kell főzni egy fertály óráig 9 meszszyel vízben, azután általszűrni, és ezzel langyosan borogatni a' daganatokat. — Ha pedig már fekélyek is vannak, úgy minden nap 3—5-ször másfél meszszyel vízben felolvasztott 2' lat timsóval kell megmosni azokat; némely veszedelmesebb esetekben pedig e' következő mosószerrel kell élni: étető kéneső (*mercurius sublimatus*) egy lat felolvasztva három meszszyel vízben. Kanczáknál fecskendővel a' nemi tagba kell fecskendeni ezen orvosszert, esődöröknél pedig meg kell várni, míg huyozáskor kinyújtják a' nemző eszközöket, vagy pedig kanczát kell hozzájuk vezetni, hogy kinyútsák.

40. *Vérfolyás, (Blutstur.)*

Ez alatt értetik azon természetelleni kifolyása a' vérnek az orrlyukakból, mikor majd vastagabb majd vékonyabb csurgásban annyi vér folyik ki mind a' két felől, hogy hallos vérzéstől lehet tartani.

Okai leginkább nagy kihevülés tartós sebes futásban, vagy felette súlyos húzásban, kivált hegynék; továbbá a' szügynek erős megrázkódtatása vagy megütése, erős gözök bélehelése, a' tudónek valamely vérere megrepedése, 's a' többi.

Orvoslásánál különösen az okait kell mindig tekintetbe venni. Bövvérű 's bőven táplált állatoknál eret kell vágni, belsőképpen pedig bé kell adni minden fél órában fél lat timsót egy his meszszyel vízben, vagy pedig egy lat galinczkoolajt (kénsavany, *Schwefelsäure*) másfél meszszyel vízben, mellybe néhány marok lisztet lehet keverni.

Külső nyavalyák.

Fogfekély, (Zahnfistel).

Az alsó állkapcsa alsó részén, és csak ritkábban a felső állkapcsa külső részén néha daganat támad, mellynek közepében nyílás található, melly szüntelen hig és bűdös folyadékot szivárogtat ki; ennek fogfekély (Zahnfistel) a neve, a tanyája vagyis megfészkelése helye pedig egy zápfognak odvas gyökerében vagon. Ha sebmérő vasat, (eine Sonde) tolunk ezen fekély üregébe, néhány újni-, (czolnyi) mélységben a meztelen foggyökeret érjük ezzel. Ez a nyavalya tartós és olly fájdalmas, hogy a ló sokszor nem is ehetik, és igen elsoványodik. Az orvoslása igen bajos, és az által eshetik meg, ha az egész fekélyüreget (Fistelgang) végig vékony tűzes vassal kiégetjük, és azután minden nap 2—3szor egy kevés aloe- vagy mirria eszenciával kifecskendezzük. Nagyon veszedelmes esetekben 12 lat vízzel megvegyített 1 lat foszforsavanyal (Phosphorsäure) kell befecskendeni. Ha 4—6 hét alatt meg nem gyógyul az állat, nincs egyéb hátra, mint kibúzni az odvas fogat, de a mit csak valóságos seborvosra lehet bizoni jó sikerrel.

42. Nyálfekély, (Speichelistel).

Külső sertésektől, valamint a fülmirigy és alsó állkapcsa mirigyei gyúladásától támad néha egy természetelleni nyílás a nyálzó üregben (Speichelgang) az állkapcsa hátsó szélén, mellyből mindig, kivált rágáskor temérdek sok hig nyál folyik ki, vagy néla ki is fecscsenik. Ez a nyálvesztés olly sokra mehet, hogy néha több itsze is tálatatik ebből a jászolban, a mi természetesen nagyon meggyengíti a lovat.

Orvoslás végett meg kell égetni a' fekélyt körtvélyforma izzóvassal, azzal a' feltétellel, hogy első napon ezen égetés után semmit enni nem kell adni a' lónak, hanem csupán csak az ivó vizébe lehet egy kis darát vagy lisztet keverni. Ha bé nem gyógyul a' fekély az égetés után, vagy ha az égetési var a' meggyülő nyáltól ismét eltolatik, concentrált gáliczköolajjal (mit concentrirter Schwefelsäure), vagy pokolkövel (Höllenstein) kell étetni a' fekély nyilását, vagy pedig kötéssel kell elrekeszteni a' nyáljárását (man unterbindet den Speichelgang), de a' mihez minden esetre baromorvos kívánatik.

43. Érfekély, (Oberfistel).

A' nyak oldalán, ott a' hol eret szokás vágni, néha egy hosszashengerded, kemény, és fájdalmas daganat tállalkozik, melly néha rosszúl ejtett érvágás után szokott támadni. Ezen daganatnak közönségesen nyílása van a' közepén, mellyből szakadatlanul hig folyadék szivárog, úgy hogy valóságos nyílt fekélynek (Fistel) lehet mondani. — Eleintén valami két hétig bé kell dörzsölni a' daganatba minden nap háromszor 1. lat kámfer, 2. lat fürtös Javendulaolaj (Spieföhl), és 4. lat kénészirből készült kenőcsöt, a' fekély nyilásába pedig bé kell fecseanteni napjában 2 vagy 3-szor aloé- és mirrhaeszenciát hasonlóan összevegyítve. Hogyha a' feljebbi bédörzsölés után is el nem oszlik a' daganat, c' következő vegyületet kell ugyanazon módon bédörzsölni: körűsbogárpor 1 nehezék, köolaj, babérolaj, és fehér mályvazsir, mindegyikből 2. lat. — Ekkor ki kell égetni a' fekély nyilását hegyes izzó vassal, vagy fel kell azt hasítani hosszában, és erős sósavanyal (Salzsäure) étetni. — A' metsző eszközöket azomban csak nagy vigyázással kell itt forgatni, az itt lévő nagy és nyomos vérerek és érző inak temérdek nagy száma miatt.

44. Nyakkelevény, (Genickbeule).

A' nyakszirten, ott a' hol a' nyak feljül a' fővel kapcsolódik össze, 's így éppen a' fülek töviben, néha nevezetes, nagy, és igen fájdalmas daganat támad, melly rend-

szerint felfakad, hig genyetséget bocsát, és kelést formál, melly által az izmok és kötők, sőt még a' csontok is károsodhatnak. Ez a' daganat csak ritkán támad külső megsértésektől, mint ütésektől, dőfésektől 's a' t. hanem legtöbbször csak belső okokból, 's mérges nedvektől, mellyeket a' lónak leginkább nedves, ingoványos legelői okozhattak. A' nyavalya nem csekély, nemcsak, mivel sokszor több hónapig is megtart a' gyógyítása; hanem mivel a' halál is lehet a' következése, ha talán a' csontokat és utóbb még a' hátgerincz és az agy velejét is megtámadja a' nyavalya.

Mikor még csak tiszta gyúladásból áll a' nyavalya, és a' meggyülésnek 's evesedésnek még csak hire sincs, a' daganat elosztatását néha azzal lehet eszközteni, hogy vászondarabot teszén az ember a' daganatra, és azt szüntelenül 4 lat óneczzel és 3 itsze vízzel nedvesen 's hűvesen tartja; ha nincs már semmi forróság, el kell nyírni ollóval tisztára a' szőrt, és bedörzsölni e' következő szert: kámfort 1 latot, borszeszt egy kis meszszelet, mellyből mindennap 3—4-szer bé kell egy keveset dörzsölni. Este bé kell dörzsölni a' daganatba e' következő kenőcsöt: kénesőzsír, fehérmálvazsír, és érzőinzsír (Nervensalbe) mindegyikből három latot, fürtös lavendulaolajt (Spieföhl) egy latot. Ha mind e' mellett is megevesedik a' daganat, és genyetség gyűl benne, fel kell azt szúrni, ki kell nyomni a' genyetséget, tisztítani kell a' kelést meleg vízzel, és bé kell azt fecskendezni 4—5-ször napjában hasonfelesen vegyített aloé-és mirrhaeszencziával; este pedig ki kell tömni a' kelés üregét puha kőcczal (csepüvel), mellyet előbb e' következő kenőcszel meg kell kenni: veres kéneső (rother Präcipitat) 1 nehezék, terpetin és disznózsír, mindenikből 1 lat. Hogyha a' kellés mind e' mellett is mindig mélyebben haladna, úgy a' lefelé álló részén fel kell vágni késsel, hogy a' genyetség szabadon kifolyhasson. Ha ez bűdös, ki kell mosni minden nap egyszer a' kelést 1 lat khlórmésszszel (Chloralf) egy kis meszszelet vízben felolvasztva, és este bé kell hinteni jó vastagon a' kelést e' következő porral: kámfor és veres kéneső (rother Präcipitat) mindegyikből 1 nehezék, szénpor, és tölgyfahéjpor mindenikből 2 lat. Ezen kívül több-

szöri boregatások és tisztítások meleg szappan-vizzel is szükséges néha néha.

45. Fülmirigygyulladás, (Entzündung der Ohrdrüse).

A' fül, az alsó állkapcsa hátulso része, és a' nyak között találkozik egy nagy nyálmirigy, melyet fülmirigynek (Ohrdrüse) hívnak, 's melly néha vagy külső vagy belső okokból gyúladásba esik. Találkozik ekkor ezen a' helyen egy jókora, forró 's kemény daganat, melly, ha megnyomjuk, fáj, és melly miatt a' ló a' fejét egyenesen elnyújtja, 's le-sütvén egy kevéssé az egészséges oldala felé tartja. Az evése és ivása nehezedik ez által, vagy meg is gátoltatik egészen, és a' ló erős hideglelést érez mellette.

Orvoslás végett bé kell dörzsölni a' daganatot repülő zsírral (linimentum volatile), és azután bekötözni gyapjúronggyal vagy jühörrel; e' mellett meleg istállóban kell tartani a' lovat, és langyos lisztes, darás, vagy pálinkaseprűs 's a' t. italokkal kell itatni, 's levéses és táplálatos eledellel etetni. Rendszerint el nem szokott oszlani a' daganat, hanem meggyúlni inkább, és szerencsétlen esetekben nyálfekély (Speichelfistel) is támad, mellynek orvoslása már feljebb van előadva.

46. Nyak és hátszirtseb, (Widerristshaden).

Ez alatt értetődnek azon daganatok, sebek, fekélyek, és kelevények a' nyak és hátszirten, mellyek rossz nyergek és igák, vagy nagyon tágas, vagy pedig igen sokáig egy húzomban tartó nyergelés által támadnak. Eleintén forró 's igen fájdalmas daganat támad, melly 6—8 nap alatt meggyúlni 's megevesedik, 's melly evesedésnek a' genyetsége leszálván a' mélységbe, izmokat, inakat, és csontokat támad meg, és csak nehezen, sőt sokszor sehogysem gyógyítható.

Orvoslása e' következendő: Ha még egészen friss a' feldörzsölés, vászonrongyot kell venni, özsze kell azt hajtatni 6—8-szorosan, rá kell kötni a' daganatra, 's meg kell nedvesíteni minél gyakrabban három lat salamiából, ugyanannyi ónczetből, és három itsze vízből készült folyadékkal;

vagy ezen szerek nem léttében friss gyepet is lehet a' daganatra tenni, és azt szakadatlanul hideg vízzel megöntözni. — Gyengébb 's jobbféle esetekben erre széljel oszlik a daganat 8—10 nap alatt; ha pedig ez nem történik, rendszerint megevesedik a' daganat, a' mit tapintás által észre vehetni; ekkor széles vágást kell ejteni a' daganaton, hogy kifolyhasson belőle a' genyetség, azután pedig tisztítani kell azt meleg vízzel, 's meg kell mosni minden nap 3—4-szer 2 lat kék gáliczkőből, ugyanannyi timsóból 's másfél meszszeley vízből készült vízzel 6—8 napig folyvást. — Ha már mélyen behatott az evesség, vagy ha talán már az inakat és csontokat is megkezdte, úgy minden nap 2—3-szor e' következő: 1 nehezék ételő kénesőből (Sublimat) és másfél meszszeley mészvízből készült vízzel kell befecskendeni; este meg kell tölteni a' kelés üregét kóczezal (csepüvel), melyet előbb terpetinzsirral kell megkenni. Ha ez által jótérmészetű 's bőv evesedés támad, 's ha már a' seb kisebbedik 's apródonkint hússal kezd megtelni, el kell hagyni egészen a' befecskendést, és csak a' most említett terpetinzsirral kell békőtni minden este a' sebet, nappal pedig e' következő porral kell azt napjában 2—3-szor egy keveset behinteni: kámfor 1 nehezék, tölgyfahéj és szénpor, mind egyikből három lat. — Igen rosztermészetű esetekben izzó vassal kell kiégetni a' kelés fenekét.

47. Szűgység, (Druckshaden an der Brust).

A' mint itt nagyobb vagy kisebb a' feldörzsölés, úgy azt a' már esmérletes módon orvosolni szükséges. Ha csak a' bőr van feldörzsölve egy kevéssé, úgy begyógyúl a' seb már az által is, ha csak tiszta vízzel vagy ónvízzel megmossa az ember; de könnyen támad mégis itt is kelés, mellyet mikor megérik, fel kell vágni, és szintúgy orvosolni, mint a' most említett hátszirtsebet. Elég gyakran a' hámnak szünteleni dörzsölése által, kivált a' fuvarosok lovainál, nagy taplópuhaságú növények is támadnak a' lovak szűgynén, melyeket késsel le kell fejteni, vagy izzó vassal égetni, hogy megevesedjenek, miután mint egyszerű kelések orvosoltatnak.

48. *Fülgyúladás, (Ohrenentzündung).*

Nemely ritkább esetekben gyúladásba esik a' fülek belső része, a' mi által nevezetes daganat támad, melly nagyon sok fájdalmat okoz a' lónak, 's mellyben csipős vizes máteria gyűl össze. Lovak, mellyek ezen nyavalyától szenvednek, többször a' fejüket rázzák, és azt mindig a' nyavalyás oldala felé fordítják.

Ezen nyavalyát sokszor az által is el lehet mellőzni, hogy minél gyakrabban meleg téjjel mossuk a' daganatot; de ha már meggyesedett, fel kell szűrni a' daganatot, 's kieresztvén a' genyetséget, meleg téjjel kell azt többször borogatni, azután pedig minden 3—4 órában egy kevés sehbalsamot kell a' seb nyílásába fecsesenni. A' tisztaság egyébaránt mindig fődolog itten.

49. *Lapoczka-bénnaság; (Buglähme, Schulterlähme).*

Ez a' sántaság neme a' lapoczka külömbféle részeiben lehet megfészkelve, mint p. o. a' lapoczka izmaiban 's kötőiben, a' lapoczka hajlásában, annak inas részeiben, 's a' többi. Ezen nyavalyát nem könnyű megesmerni, 's igen hajos sokszor bizonyosan meghatározni, melly része legyen leginkább a' nyavalyás. Ha kívül semmi sértés, daganat, 's a' t. nem látszik, és ha szoros megvizsgálás után a' ló körmében sem találkozik semmi hiba, már elég bizonyosan lehet feltenni előre is, hogy a' sántaságnak a' lapoczkában van a' fészke. Hogyha a' ló vesztégállásában a' lábát előre vagy félre állítja, úgy hogy a' test terhe csak az ép lábán magán nyugszik; ha továbbá járásában a' beteg lábát nemcsak fel nem emeli, hanem inkább utánna húzogatja vagy kifelé hányja, 's magasabb tárgyakon mint p. o. az ajtó küszöbén nem tud átlépni, hogy a' körmét hozzá ne ütné; ha viszszalépve fel nem emeli a' lábát, hanem a' földön húzogatja azt; úgy bizonyosan fel lehet tenni, hogy a' sántaság nyavalyája a' lapoczkában van megfészkelve. Néha ott daganat és forróság is találkozik, és sűj, ha megtapintjuk.

Az okai ezen sántaságnak felette külömbözők: ütések 's dőfések a' lapoczka körül, hibás lépések síkos csúszós

úton, vagy felugráskor, kifliczamodások felette nagy erőködéskor vagy nagy ugráskor, a' lapoczká izmai szerfeletti meghülése, 's a' t.

Az orvoslásban főképpen tekintetbe kell venni, hogy csak most támadt-e a' nyavalya, vagy már meggyökerezett és megrögzött-e. Az első a' mi multhatatlanul kívántatik, az, hogy az ezen nyavalyában szenvedő lónak telies nyugodalom engedtessek. Ha ütés vagy dőlés az oka a' sántaságnak, úgy hogy daganat és forróság látszanak, úgy mosni kell a' lapoczká hajlását minden órában vagy 3 órában, vagy csak hideg tiszta vízzel, vagy 2 lat öneezetből (Blennertract) és három meszszely vízből különösen e' végre készült mosó vízzel. Ha a' gyúladás jelenséggel már vannak már mellözve, vagy ha talán nem is mutatkoztak, be kell dörzsölni a' lapoczkát e' következő szerrel: kámfor- és szappanszesz, mindegyikből 6 lat, salamiaszesz 2 lat, a' miből minden nap 3—4-szer kell egy keveset bédörzsölni. Ha erre 1—2 hét alatt vagy egészen meg nem gyógyúl a' ló, vagy legalább észrevehetőleg meg nem javúl, a' következő erősebb szerhez kell nyúlni, mellyel szinte azon módon kell élni, mint az előbbenivel: salamiaszesz, és körösbogártinktúra, mindenikből három lat, terpetinolaj hat lat; lenmagolaj három lat. Ha még ennek bédörzsölése után is 2—3 hét múlva nem gyógyúlna meg a' ló, szörkötelet kell húzni a' lapoczkája hajlásán 8—12 új (czol) hosszszaságban, és azt 10—16 napig benne is kell hagyni. Legtöbb esetekben ezen utolsó eszköz csakugyan megszerzi a' gyógyulást; ellenkező esetben pedig csak az égetés marad még hátra fenyofo formájára készült izzó vassal. — Minthogy pedig ez a' nyavalya könnyen vissza tér, kivált ha futásban vagy húzásban magát megerölteti a' ló, eleintén csak igen nagy mérsékléssel 's vigyázattal kell használni az ilyen gyógyult lovat.

50. Előczombdaganat, (Stollschwamm).

Ez a' nyavalya az előczomb (Borderschenfel) felső végében a' hajlásán van megfészkelve, és tojásnyi söt néha két ökölnyi 's még nagyobb daganatot is formál ott. Ez a'

daganat vagy kemény és szalonnaforma, vagy csak vastagbőrű üres zacskóból áll, melly vízforma nedvet foglal magában. Legtöbb esetekben a' patkó okozza ezen nyavalyát heverés közben, vagy a' pusztá köröm is, ha a' lábait teste alatt öszszehúzáván kövel kirakott földön és alom nélkül fekszik a' ló.

Ezen éppen nem veszedelmes nyavalya következő módon orvosoltatik: Ha csak új és még nem régen támadt a' daganat, 's ha még meleg és fájdalmas, úgy sokszor még el lehet azt oszlatni, ha ismételve hideg vízzel mossuk és borogatjuk; ha azomban ez nem történik, úgy, ha folyadék foglaltatik a' daganatban, fel kell azt szűrni, hogy kifolyhassék a' csúnyaság, azután e' következő szerrel kell háromszor napjában bédörzsölni a' daganatot: kámforszesz, és szappanszesz mindegyikből 6 lat, terpetinolaj és salamiaszesz mindenikből 2 lat; ez által jobbára elenyésczik a' daganat. Ellenkező esetben pedig azzal kell azt megrontani, hogy e' következő vegyületet dörzsöljük beléje 3—4-szer napjában szénsavanyos káli (tisztított hamuzsír) 2 lat, terpetinolaj 12 lat, salamiaszesz 4 lat, körösbogártinktúra 3 lat. Ezt az orvosszert 2—3 hétig kell használni, az erre következő varakat és fakadásokat pedig minden másod vagy harmad napon meleg szappanvízzel kell megmosni. Rendszerint erre mindig kisebb kisebb lesz a' daganat, 's utóljára elvész; de néha mégis el nem enyészik egészen; olyankor tehát éles késsel el kell azt vágni, vagy fel kell vágni, 's izzó vassal kiégetni; vagy pedig fel kell vágni, és a' nyílásába e' következő étető írból kell minden nap egy diónyit bedugni, vagy bényomni: Étető kénese és fütéj (Sublimat und Sulfurium) mindegyikből 1 lat, körösbogárpor fél lat, terpetin 4 lat.

51. Térd daganat, (Rniefchwamm).

Néha taplós daganat támad a' ló térdén, melly vagy eséstől, vagy ütéstől, döféstől, 's efféléktől veszi eredetét. Ez a' daganat elejntén nagyon meleg és fájdalmas, de egy idő múlva elvesznek ezen jelenségei, és csak hideg fájda-

lom nélküli taplós csomó marad hátra, melly a' lónak semmi kárt nem tesz ugyan, de rútitja mégis, 's így becsében árt.

Támadásakor azonnal minél gyakrabban hideg vízzel kell mosni ezen daganatot, vagy pedig vízbe kell állítani az egész lovat egész térdén feljúlíig; még jobb pedig, ha a' daganatot minden fél órában e' következő vegyülettel mosuk: Salamia és kámforszesz mindegyikből 4 lat, eczet és víz mindegyikből másfél meszszely. Ha pedig erre sem következik az eloslzása, ugyanazon bedörzsölésekkel kell itt is élni, mellyek csak imént a' özombdaganatnál adattak elő; a' rákövetkező kiszivárgásokat pedig minden másod napon le kell mosni.

52. *Hólttetem*, (Ueberbein).

Csak kevésse az első lábszár térdén alól néha a' belső oldalon egy hosszúkás hengerded mogyorónyi vagy néha galambtojásnyi kemény fájdalom nélküli daganat támad, melly csontforma gömőből (kinövésből) áll. Csak ritkán sántít a' ló ettől, de minden esetre olyan hiba ez mégis, melly a' finomabb lovak árát nagyon leszállíthatja. Ugyan ezért minden esetre elmellözni szükséges ezen kinövést, a' mi is mindig jó sikerrel történhetik. Bé kell azt t. i. dörzsölni e' következő szerrel: Kámfor 1 lat, kénesözsir 6 lat, mellyből, minekutánna előbb a' szőr szorgalmatosan lenyíretett, minden nap 3—4-szer mindenkör egy mogyorónyit be kell dörzsölni; a' mire 4—6 hét múlva vége szokott lenni a' hólttetemnek. Ha mindazonáltal ez meg nem történék, egy pár helyen meg kell azt égetni izzó vassal, 's aztán kell folytatni a' bedörzsöléseket, a' mire a' hólttetem kevés hetek múlva bizonyosan elvész. A' következő ír: Körösbogár és fütéj (euphorbium) mindenikből 2 nehezék, étető kéneső (Sublimat) fél nehezék, lenmagolaj három lat, ha minden nap kétszer bedörzsöltetik belőle, szintűgy elveszti ugyan a' hólttetemet, csakhogy ezután a' szőr szokott kiveszni, és néha az inak dagadnak meg tőle.

53. *Índaganat*, (Schnenflapp).

Ez a' nyaválya a' hátúlsó hajlító in (Beugefehne) daganatjában áll, az előtérd hátúlsó lapjától fogva egészen

le a' butykoig, melly igen nevezetes sántitást szokott okozni. A' ló nem hág jól a' lábára, 's mankóformán rakja a' beteg lábát, és ha újjal tapogatja az ember az int, dagadtnak, forrónak, és a' legkisebb nyomásra fájjalónak találja azt.

Okai ezen nyavalyának vagy külső erőszakok, mint ütések 's dőlések, vagy szerfeletti erőltetés, 's a' t. szoktak lenni.

Gyógyításkor nyugalomban kell hagyni a' lovat, 's puha alomra állítani, azután a' következő szerekkel kell élni: Ha csak újonnan támadt a' nyavalya, minden 2—3 órában hasonfeles eczettel és hideg vízzel kell mosni a' daganatot ha ez elégtelen, a' következő vegyületet kell venni a' mosáshoz: Salámia- és kámforszeszt, mindegyikből három latot, eczetet és vizet, mindenikből másfél meszselyt; minden este pedig egy lat fürtös lavendulaolajból (Spiféhl) és 4 lat kénészsírbel készült kenőcsöt kell a' daganatba dörzsölni. Ezen szertől rendszerint 2—3 hét alatt meggyógyúl a' ló; ellenkező esetben pedig ezen vegyülettel: Szappanszesz, salamiaszesz, terpentinolaj, és körösbogártinktúra, mindegyikből 6 lat, kell a' daganatot minden nap 2—3-szor bedörzsölni. Ha ez sem használna, meg kell azt égetni izzó vassal.

54. Hátulsó térd daganat, (Piephadé).

Valamint az első czombon az előczombdaganat, és az első lábszáron a' térd daganat, úgy a' hátulsón is az ugró iz csúcsán daganat támadhat, melly nemcsak rútitja a' lovat, hanem sántitást is okoz. Ha ezt kézzel megvizsgálja az ember, melegnek találja, 's vagy belől üres, és folyadékkal van megtelve, vagy egészen tömött testből áll. Eredetét egyedül csak külső sértésektől, mint ütésektől, dőlésektől, 's a' t. veszi. Ugyan ezért gyakran olyan lovakon találhatik, mellyek hajón szállítottak, mivel ezek a' hajó ingadozása-kor szükségképpen megütik a' hátulsó térdeiket. A' gyógyítása éppen úgy történik mint az előtérd daganatjéé, a' miért is csak oda utasítatik az olvasó.

55. Térdalatti daganat, (Hafenhadé).

Valami arasznyival az ugró iz alatt a' hátulsó szélén látszik ezen daganat kisebb vagy nagyobb domborúsággal,

mellyet oldalról láthatni legjobban. Támadásakor meleg, fájdalmas, és sántitást okozó; későbbben nagyon kemény 's érzéketlen lesz a' daganat, és a' ló csak akkor sántít, ha szerfelett erőltetik. Okai ezen daganatnak, mellynél az inak, az izkötők, 's néha még a' csontok is meg vannak dagadva, a' nagy erőltetés szokott lenni, kivált fiatal lovaknál; néha pedig természeti gyengeségtől, vagy örökségül rászállott hajlandóságtól is támad.

Az orvoslása nem jár mindig jó sikerrel, és minden esetre igen hosszúsas. Míg forró és fájdalmas még a' daganat, ugyanazon mosásokkal kell élni, mint az indaganatnál; azután e' következő vegyülethől készült irral (flastrommal) kell élni: Aranyglét (Sperment), körösbogár, és lütéj (euphorbium), mindegyikből 1 lat; terpetin, és burgundiai szurok (Burgunderharz), mindenikből 2 lat, mellyet össze kell olvasztani együvé. Használásakor ismét fel kell azt olvasztani paráztűz hegyett, és rá kell belőle kenni a' daganatra tompa késsel jó vastagon. Valami egy hét múlva leválván ez magából a' daganatról, ismét újra kell belőle rákenni, 's ezt mind addig folytatni, míg bé nem következik a' gyógyulás. Néha az által is meg lehet gyógyítani, hogy pontonkint izzó vassal égeti, és azután minden nap háromszor 1 lat kámforból és 4 lat kénészórsírból készült kenőccsel bedörzsöli az ember.

56. Pók, (Maufe, Mufe).

Pók alatt hosszúsas és tartós gyúladást értünk a' ló láb-szára végében a' nyügző ízben (Fesselgelenk), mellyből ragadós, bűdös nedvesség folyik, 's melly varakat, szakadásokat, 's repedéseket okoz a' bőrön, mellyektől a' szőr kihúl, és a' nyügző íz tetemesen megdagad. Hogyha nagy grádusra emelkedik ez a' nyavalya, úgy hogy nagyon megnő a' daganat, a' rajta lévő szőr pedig őszszekóczosodik, 's fűrtösen őszszeragad, súldisznólábnak neveztetik.

Okai lehetnek: a' lábnek megakaszzkodása a' kötőlék-szárban, tisztátalanság, húzamosjárás vagy állás sáros ganajos istállóban, 's a' t. Belső okai pedig: elszéljedett kehszer, belső nyavalyaszerek lerakodása, 's a' t.

A' gyógyítását ezen nyavalyának azzal kell kezdeni, hogy szappannal és meleg vízzel minden tisztátalanságot jól lemos az ember a' meggyült 's megevesedett lábról. Ez megléven, egy marok apró só't kell ráhinteni, és eczetbe mártott gyapjuszövetrongygyal jól meg kell dörzsölni a' daganatot, hogy a' só't jól bévegye; azután meg kell mosni a' sebjeit minden nap 2—3-szor a' következő szerekből készült vízzel: Timsó és kék gáliczkő, mindegyikből 2 lat, víz másfél megszszely; e' mellett jó a' beteg lábat néha hideg vízbe is állítani. Ha úgy megmosatik a' pök egy vagy két hétig folyvást, erre magára is sokszor békövetkezik a' gyógyulása, úgy hogy a' kiszivárgások megszűnnek, a' daganat eloszlik, és a' bőr repedései begyógyúlnak. Sok esetekben mindazonáltal elégtelen még az eddigi megmosás, és e' következő mosószerhez szükséges még nyúl'ni: Étető kéneső (Sublimat) 1 nehezék, mésvíz 3 megszszely, mellyet jól fel kell rázni mindenkor, hogy jól megvegyűljön, egyébként pedig úgy kell vele élni, mint az előbbeni mosószerrel. Azon esetben, ha a' daganat felfelé, egész az ugróizig, vagy még feljebb is elterjedne, a' czombnak külső lapján szörkötelet kell húzni, és azt 3—4 hétig benne hagyni.

57. Farzsába, csipőköszvény, (Hüftlähme, Hüftgicht).

Ez részint külső erőszakoktól, mint a' csipő csuklója szerfeletti kinyújtásától, kificzamodásától, és csiptetésétől, részint pedig belső okoktól, mint náthától, vagy köszvénytől is támadhat. A' ló kurta lépéseket tesz a' beteg lábával, nem lévén képes eléggé előnyúl'ni azzal, kiméli azt, kivált mikor az állásában egyik oldalról a' másik felé mozdúl, nagyon sántit az ügetésben a' lépésben pedig nem. A' valódi megesmerése ezen nyavalyának nagyon bajos, és csak akkor lehet róla meggyőződünk, ha előbb a' körmöt, a' nyugzóizt, az ugróizt, 's a' lábnak minden egyéb részeit megvizsgálván, azt valamennyit mind épnek találtuk. Istállóban kiméli a' ló a' beteg lábát, járásban pedig, minél tovább kénytelen járni, annál jobban sántit ezen lábán.

Az orvoslása rendszerint nagyon sokáig tart. Először dörzsölésekkel kell élni a' csipő tájékán, eleintén ugyan gyem-

gékkel, azután pedig ingerlőkkel, mint a' csipelysántaság-
nál; ha ezek sem használnak, a' csipő ize hegyett 1—1½
lábnyi szörkötelet kell húzni, vagy végre az izzó vashoz
kell folyamodni. — Egyébaránt egészen olyan az egész
orvoslása mint a' csipelysántaságé.

58. Térdkalács kificzamodása, (Verrenkung der Kniegelenke).

Ez a' nyavalya, melly csak ritka, olly hirtelen törté-
nik, hogy sokszor meg sem magyarázhatni az okait; közön-
ségesen mégis erős dőlések, hibás lépések, 's szerfeletti erő-
ködés szoktak lenni okai. — A' ló ezen nyavalyában egé-
szen merevedten és elnyújtva tartja a' beteg lábát, és nem
hághat rá, ha pedig kénytelen ráhágni, egyet kocczan a'
nyügző izzel, 's aztán utánna húzza a' beteg lábát. — Sok-
szor magától is helyre áll ismét a' térdkalács, ha egy ke-
veset mozgásba jön a' ló, de sokszor mégis csak a' mi-se-
gítségünkre szorúl az. — A' nyügző izre kötelet kell kötni,
's ezzel előre húzni a' ló lábát, a' mennyire csak lehet, az-
után meg kell fogni a' kificzamodott térdkalácsot, és a' lo-
vat néhány lépésig három lábon előre hajtván, azt egész
erővel a' természeti helyheztesésébe kell vissza rántani. —
Legtöbb esetekben ez által a' térdkalács vissza is jó ter-
mészeti helyébe; és a' ló meg van gyógyulva. De mivel
a' kificzamodás által az izkötők rend szerint olly igen meg-
gyengülnek 's megtágulnak, hogy csak könnyen vissza-
térhet ismét a' kificzamodás, erősítő szerekkel kell élni en-
nek elhárítására. E' végre vegyületet kell készíteni 6 lat
szappanszeszből, ugyanannyi kámforszeszből, és 8 lat ter-
petinolajból, 's ezzel kell jól bédörzsölni napjában 2—3-
szor a' térdkalács kerületét. — Ha szerfeletti a' gyengü-
lés, és felette igen gyakran tér vissza a' ficzamodás, úgy
meg kell égetni az izet izzó vassal.

59. Nyügző iz kificzamodása, (Ueberköthen, Verren- kung des Fesselgelenkes).

Ez a' nyavalyás állapot igen gyakran támad a' lónak
valamelyik, de leginkább egyik hátulso lábánál. Az ebben

szenvető ló egyet kocczan előre minden lépésnél, kivált mikor által kell hágnia valamely magasabb tárgyon; a' lábszára alja előre áll, 's gömbölyű kemény gümöt formál; ilyen állásban áll a' ló az istállóban is, kimélvén a' lábát, 's nem hágván rá egészen; csak néha látszik a' csont természeteti helyzetében lenni. Ha tökéletes a' kificzamodás, mindig azon módon áll a' lábszár alja, és az alsó részén a' nyugzó részen feljűl vastag gömbölyű daganat található. Járásában nagyon sántít a' ló, és vagy csak a' körme hegyére lép, vagy nem is hág a' beteg lábával a' földre, hanem három lábon sántikal. — Okai: szerfeletti erőltetés, hibás lépés, a' láb megszorulása keskeny kerékvágásban, vagy kemény fagyos földben 's a' t.

Ha még meg van vasalva a' beteg láb, le kell venni róla vigyázva a' patkót, 's puha alomra állítván a' lovat nyugvást kell neki engedni. Ha gyúladás, forróság, és daganat látszik már, hideg vízbe kell állítani a' beteg lábát, vagy vészounal kell azt bekötözni, és ezt ismételve hideg vízzel meglocsolni. Ha el van már hártva a' gyúladás, és csak gyengülés már az oka a' tovább tartó nyavalyának, erős szeszt (Spirituſ) kell bédörzsölni, vagy pedig e' következő vegyületet: Terpetinolajt, salamiaszeszt, szappanszeszt, és kámforszeszt, mindegyikből 3 latot. Ha ez sem használ, égéshez kell folyamodni izzó vassal.

60. Csonttörés, (Beinbrüche).

A' csonttörés a' lovak lábain gyakran megtörténik, és külső erőszakoktól, mint ugrásoktól, rúd dőfésektől, erős esésektől kemény görcsös földön, 's a' t. esik meg. — Megismerni könnyű, mivel a' ló nem képes az eltörtött lábára hágni, 's pontosabb vizsgálás után hajlás található olyan helyen, a' hol semmi iz sincs, járás közben pedig osikorgást tesznek a' csont törött végel.

A' csonttöréseket nagyon bajos gyógyítani a' lónál, mivel igen nehéz ezt az állatot 4—7 hétig folyvást nyugvó állásban tartani. Azonban lehetséges mégis a' gyógyítás, 's meg is kell azt próbálni mindig drága becses lovaknál, kivált ha azok magnak való kanczák vagy ménlovak, mel-

lyektől még szaporodást várhatunk. E' végre be kell kötözni a' törést vászonnal, azután a' lábszár vastagságához alkalmaztatott, 's csatorna formára készült két vassinet kell begöngyölgetni puha kóczezal (csepüvel), és két felől a' törött csontra tévén, szíjjal vagy madzaggal erősen rákötni. — Ezt a' bekötést minél gyakrabban hideg vízzel kell meglocsolni, hogy felette nagy ne legyen a' törés gyúladása, és valami egy hét múlva le lehet venni, 's meg lehet tekinteni, ha egyenesen össze áll-e a' két csonttörés a' mint szükséges, azután rá kell tenni a' kötést ismét, és mind addig rajta hagyni, míg tökéletesen össze nem forrott 's meg nem gyógyult a' csonttörés, a' mi 4—6 hét alatt szokott megtörténni. Mivel pedig a' ló ezen egész idő alatt nem állhat mindig lábán, a' hasa alá húzott és az istálló padlásához erősített (az az szegezett vagy kötözött) széles hevederek vagy üres gabonaszákok által kell azt gyámolítani, 's mintegy félig függőben tartani. — A' hátúlsó vassinnek olly hosszúnak kell lenni, hogy valamivel még lejjebb érjen a' ló körmenél, úgy hogy a' beteg láb ezen a' vason nyúgódjék.

61. Tölgygyúladás, (Eutergeschwulst).

A' tölgygyúladás a' csikózás előtt és után szokott megessni. A' tölgy ekkor fáj, mikor megtapintja az ember, vagy mikor szopik a' csikó, forró, meg van dagadva, kemény, 's néha vért bocsát ki a' téjjel együtt. — Igen egyszerű orvossága ennek az, hogy meleg íróval nedvesített vászonrongyot borogat az ember a' tölgyre, vagy Goulard vizével mossa meg azt minden 2—3 órában langyosan. Minden este 4 lat kénesözsírbel 's ugyanannyi fehér mályvazsírbel (Ullthasfalbe) készült vegyülettel lehet megkenni jó vastagon a' tölgyet. Az orvoslás alatt vigyázva, de nagyon gyakranki kell fejni a' tejet. Ha mind es nem használna, 's elégtelen volna a' daganat elosztására, e' következő szerekhez kell nyúlni: Végy székifüvirágot, törött lenmagot, és rozslisztet, mindegyikből 6 latot, főzd meg ezeket fél óráig három itszó vízben péppé (kásává), kend ezt rongyra, 's borogasd langyosan a' tölgyre, megújítván a' borogatást minden 1—2 órában. A' forró víz gőze is használ, ha azt minél gyak-

rabban a' beteg tölgyre eresztjük. Ha pedig mind ez sem segít, látja el a' daganatot, az evesedését kell megvárni, melly által a' daganat felfakad, és téjjel 's vérrrel vegyült sűrű gennyetséget bocsát ki. Az ilyen kelés rendszerint igen könnyen gyógyul be, csak tisztán tartassék, és sebbalsam öntessék néha a' felfakadt nyílásába. A' néha hátra' maradt megkeménykedett kis gümöket nehéz elhárítani, de ezek nem igen ártalmasok.

62. Nemző részek gyúladása, (Geschwulst des Schlaues und Hodensackes).

Majd belső majd külső okokból meggyúlnak 's megdagadnak nem ritkán a' csödörök 's herélttek nemző részei. A' ló ekkor nagyon fájlalja ezen részeket, a' daganatja forró és kemény, csak bajjal mozgatja a' ló a' hátulso lábait, 's nagyon eröltetett a' járása, noha mégis le nem fekszik.

Ha nagyon fájós és forró a' daganat, kivált, ha az még új, Goulard vizével kell azt mosni, 's ugyan ezen vízzel nedvesített rongyokkal borogatni. Ha Goulard vize nincs, langyos tejet vagy vizet is lehet helyette használni. Ha már régibb a' daganat, és ha hideg, tésztalágyságú, 's nem igen fájós, minél gyakrabban langyos borogatásokkal 's mosásokkal kell élni, a' mire legalkalmasabb azon lév, melly egy pár marok szénapolyvából és 3—5 itsze forró vízből készítettik. Este azután 1 lat kámforból és 6 lat kénesózsírból készült kenőcsöt kell mindenkor egy diónyi mennyiségben bedörzsölni. Többszöri mosás langyos szappanvízzel is igen előmozdítja a' gyógyulást.

63. Hasalatti és czombdaganatok, (Geschwülste imterm Bauche, und an den Schenkeln).

Igen gyakran történik, hogy a' lovak vagy különbféle nyavalyák után, mint elnyomatott 's a' testben elszéljedt keh után, akadályoztatott bőrkigözlögése után, nátha után, vagy silány eledel 's romlott víz után, 's a' t. vízzel megtölt lágy és puha daganatokat kapnak a' hasok alatt, vagy a' czombjaikon, különösen a' hátulso czombokon, 's hogy akkor az étvágyat vesztik, a' azörök kóczos és fénytelen lesz, kö-

zónságes gyengülésbe 's bádjadtságba esnek, és semmi tüzet 's vidámságot nem mutatnak. — Az ilyen lovaknak folyósebet kell nyitni a' hasok alatt, vagy ha csak a' hátulsó czombok dagadtak, szörkötelet kell húzni a' czombok külső lapja alsó részén, és ezt 3—4 hétig evésedésben tartani; e' mellett bőven kell tartani a' lovat jó abrakkal és szénával, többször napjában járattni kell lépésben, és csak lassan lassan 's aprúdonkiint kell ismét erőködést kívánó dologra befogni. Ha ez által meg nem gyógyul a' ló, e' következő liktáriomból kell annak minden nap 3—4-szer beadni: fenyőmag és angyalgökér, mindegyikből 3 lat, terpetinolaj 4 lat, liszt és víz a' mennyi szükséges.

64. Sértés a' kötőfékszár által, (Hängenbleiben im Halfterstrange).

Ez a' sértés gyakran fordul elő a' lovaknál, mikor t. i. a' kötőfék szárába hágnak, 's könnyen megismerhető a' ló sántításáról, a' daganatról, a' tájásról, a' gyúladásról, és a' bőr feldörzsöléséről. Akármilyen csekély vagy tetemes legyen pedig ez a' sértés, mindig azon kezdődik az orvoslása, hogy minden megsértett részeket langyos szappanvizzel gondosan 's ismételve meg kell mosni, 's minden ráragadt vértől, gennyetségtől, 's varaktól szépen meg kell tisztítani. Azután bé kell kötözni a' lábat, a' meddig gyúltucklátszik, vászonrongygyal; 's ezt ismételve vagy Gaulard vizével, vagy csak tiszta vízzel kell meglocsolni, vagy a' lovat térdig hideg vízbe állítani. Ha már elmúlt ugyan a' dagadtság és gyúladás, de mégis gyengeség van még hátra a' sértett részekben, ezeket napjában 3—4-szer e' következő szerrel kell megmosni: Vakárt fehér szappan 2 lat, kámfor 1 lat, erős szesz (Spiritus) jó fél meszszely.

65. Idegen testek megakadása a' torokban, (Feststeden fremder Körper im Schlunde).

Történik néha, hogy vagy egy kolompér, vagy egy darab fa, vagy más valamely idegen test nyeletik le a' lófól, 's hogy az, ha talán nagyobb, megakad a' torkában. A' ló ekkor előre mereszti a' fejét, megnyújtja a' nyakát, kö-

hőgni igyekeznek, nem képes nyelni; még csak vizet som, és sokat nyálaz; ha a' gége mentében megtapintja az ember a' ló nyakát, megérezhetni itt valamely helyen az idegen testet a' bőr alatt.

Ezen bal eset elhárítása csak úgy történhetik meg, hogy egy újnvi vastagságú valami négy lábnyi hajló spanyol nád végére egy didnyi vastagságra vászonrongyot tekerünk, azt egészen jó vastagon olajjal megkenjük; 's vastag végével a' torokba tolván, azzal a' megakadt idegen testet a' gyomorba letaszítjuk. Erre két ember szükséges, egyik, a' ki a' ló száját kinyissa és a' nyelvét félre kihúzza, és a' másik, a' ki a' nádpalczát belétolja a' ló torkába. — Lehetnek azonban olyan esetek, hogy olly igen erősen meg van akadva az idegen test, hogy azt ezen módon letolni sehogy sem lehetséges; ezen esetekben természetesen semmi egyéb nincs hátra; hanem hogy a' torokban ejtett felvágás által mentjük meg a' lovat; de ezt minden esetre csak igen ügyes baromorvosra lehet bízni.

66. Sebek és Vérzések, (Wunden und Blutungen).

Sebek és vérzések mindig éles, hegyes, vagy más sértő testek behatása által történnek, és valamely résznek természeti ösztökeltetése megrontásában áll, melyet ezen külső behatások okoztak. Ambár pedig ezen sértések nagyon különbözők, a' mint t. i. vagy kisebbek vagy nagyobbak, 's vagy ezt vagy amazt a' részt sértik; de általában mégis ezen regulákat lehet követni az orvoslásban: Legelőször arról kell gondoskodni, hogy megállítsassék a' vérzés, a' mi a' közönséges esetekben már sokszori hideg vízzeli mosás által is megtörténik; ha mindazáltal nevezetes vérerek vannak megsértve, úgy hogy felette nagy a' vérzés, 's el sem is áll egy hamar, erős eczettel, vagy másfél messzely vízben felolvasztott 4 lat timsóval meg kell mosni a' sebet, és öszszehajtott vászonrongyot (Bandage) rákötni jó erősen; ha még erre sem állna meg a' vérzés, a' következő sebgyógyító vízzel meg kell nedvesíteni puha vászonrongyokat, vagy kóczot (csepüt), és azokat a' sebre rakni: kénsavany (gáliczkőolaj) 4 lat, borszesz 3 lat, eczet és víz

mindegyikből egy jó fél meszszelet, méz $\frac{1}{2}$ font. A' legrosszabb esetekben nem marad egyéb hátra; miut a' sebet izzó vassal megégetni, a' mi által mindenkor meg lehet állítani a' vérzést. Ha egyszer meg van állítva a' vérzés, ki kell szedni a' sebből az idegen testet, melly talán benne lehetne, meg kell mosni 's tisztítani a' sebet hideg vízzel, 's magára kell hagyni egyébiránt minden legkisebb további orvoslás nélkül. Rendszerint negyed vagy ötöd napra jóféle evésedés támad, melly által a' seb mindig jobban jobban megtelik új hússal, míg végre bé nem gyógyul 's bé nem heged egészen. Ezen idő alatt semmi egyéb nem szükséges, hanem csak arról kell gondoskodni, hogy a' genyetség mindig szabadon kifolyhassék, és hogy a' seb néha meleg vízzel minden vartól 's mocsoktól megtisztíttassék. — Néha azomban az is történik, hogy nem jóféle az evésedés, 's hogy csak bűdös, hig, 's vízforma genyetség formálódik a' sebben; az ilyen esetekben e' következő öszlató vízzel kell élni: 2 lat terpetin, 3 tojásszéke, másfél meszszelet mésvíz, mellyel a' sebet napjában 3—4-szer meg kell mosni: vagy pedig a' következő öszlató kenőcsöt kell használni: veres étető kéneső (rothet Präcipitat) 1 nehezék, terpetin 3 lat, tojásszék 2, széki füölaj 3 lat, mellyel egy csomócska kőzot (csepüt) kell jó vastagon megkenni, és azt a' sebbe rakni. Sok esetekben vad hús is formálódik a' sebben; ezt arról megismeri, hogy száraz, taplópuhaságú, halavány hús oly nagy mennyiségben formálódik a' sebben, hogy azt rövid idő alatt nemcsak kitölti egészen, hanem ki is áll belőle, és vérez mihelyt megtapintjuk. Ezen esetben étető szerekekkel kell élni, a' mire a' következő igen alkalmas: égetett timsó, és veres étető kéneső (rothet Präcipitat), mind egyikből 1 lat, jól öszszevegyítve, mellyből nagyobb sebekbe egy théas kalánnal kell behinteni, és ezt minden nap mind addig folytatni, míg a' vadhús egészen el nincs étetve. Ezen a' szoren kívül sokszor az is elég, ha porrá törött kék gáliczkővel hintjük hé a' sebet. De elégszer mégis el kell vágni a' vadhúst késsel vagy ollóval, vagy még az izzó vassal is kell azt kiégetni. — Általában azomban mindig áll az a' régula, hogy mindennemű sebeknél minél

kevesebbet tegyen az ember, minthogy a' természet, ha nem gátoltatik, többnyire minden segítség nélkül éppen leg hamarabb gyógyítja be a' sebet.

A' ló köröm nyavalyáiról.

A' köröm nyavalyái nemcsak leggyakrabban fordulnak elő a' ló külső nyavalyái közül, hanem annál nevezetesebbek azért is, mivel rend szerint olly nagy sántaságot okoznak, hogy a' ló, míg tart a' nyavalya, minden dologra egészen haszonvehetetlen. Ugyan ezért minél pontosabban is elő kell itt adnunk a' köröm nyavalyáit megismérésökre 's gyógyításokra nézve.

67. Körömfő sértés (Kronentritt.)

A' sértések a' köröm fején onnan támadnak, ha a' ló az egyik lába patkóhegyével (Stollen), vagy csak a' pusztá körmével is a' másik láb köröm fejére hág, és ott kisebb vagy nagyobb sebeket okoz, a' mitől a' köröm feje (Huftrone) vagy kisebb vagy nagyobb mértékben gyúladásba indul, úgy hogy a' ló sokszor meg is sántúl, és néminémű körömyavalyába eshetik.

Orvoslásakor legelőször is langyos szappanvízzel kell megmosni 's megtisztítani a' sértett sebhelyt, azután ki kell venni a' sebből a' netalán belé taposott körömrészeket és szőröket, és azokat ollóval el kell nyírni, hogy többé a' sebet ne ingerelhessék. Ez meglévén, többször vízbe kell mártani a' nyavalyás körömöt, vagy vízbe kell állítani a' lovat térdig, és a' sebet pálinkával 's eczettel megmosni. — Ha már megrögzött ez a' nyavalya, vagy ha hibásan orvოსoltatott, és ennél fogva tetemesebb, először ugyan szintűgy meleg szappanvízzel kell azt megtisztítani mocskától 's ráragadt genyetségétől, de azután körtvélyforma izzó vassal kell azt égetni; egyébaránt vízbe kell a' lovat állítani, és ha az égetés vara lekopott, eczettel és pálinkával kell nedvesíteni a' seb helyét. Hogyha az évesedés a' köröm mélyében egész a' talpig leér, egyenes lineában a' seb alatt a' talpon kell nyílást vágni, hogy a' genyetség alatt kifolyhas-

sék. Az egyéb orvoslása éppen olyan, a' mint a' következő nyavalyánál elő fog adattatni.

68. Talpgyulladás (Steingallen.)

Ez a' nyavalya minden köröm nyavalyái közül legtöbbszőr fordul elő, és a' legtartósabb 's legveszedelmesebb sinlődéseket hagyja hátra maga után, ha gondosan elejét nem vesszük. Áll pedig ez a' nyavalya a' húsos talpnak törődéséből, 's onnan eredt vér kiáradásából, gyúladásából, 's evesedéséből. Eredetét veszi ez a' nyavalya rozszúl készült patkóktól, a' patkó és talp közé szorult kövecsektől 's más idegen kemény testektől, és húzamos járóstól kemény köves úton, kivált patkó nélkül; leginkább találkozik pedig nagyon szűk és száraz, és nagyon lapos körmöknel.

Az e' nyavalyában szenvedő lovak nagyon sántítanak, 's nem hágnak egészen a' lábokra; ha megvizsgáljuk a' labokat, gyakran nevezetes meleget érezhetni a' köröm azon oldalán, a' hol meg van fészkelve a' nyavalya; ha itt csak egy keveset megkocozintjuk a' körmöt, tüstént nagy fájdalmat mutat a' ló; ha pedig leverszük a' patkót és egy keveset elvágunk a' körömből, a' talpnak felfebb említett része kék, veres, és mintegy vérrel van megfescskendezve, mivel kiáradt aludt vért is foglal magában. Ha mélyebben bevágunk a' körömbe, vér folyik ki a' talpból, ha még csak új a' nyavalya, ha pedig már régibb, bűdös és hig genyetség folyik belőle, melly felfelé veszi magát, és a' körömfeje húsos részén (an der Fleischfrone) tör ki, ha csak annak idejében alatt nyílást nem készítettünk neki. Ha nagyon régi 's megrögzött a' nyavalya, nem csak alatt az egész talpon, hanem köröskörül a' köröm alatt is elhatalmazhatik néha a' genyetség, úgy hogy az egész köröm is elveszhet, és a' ló gyógyíthatatlanná lehet.

A' talpgyulladás orvoslását a' nyavalya minőségéhez kell alkalmaztatni. Először minden esetre le kell venni gondosan a' patkót; azután el kell vágni a' nyavalyás helyen, melly közönségesen a' talpnak belső oldala szokott lenni, a' körmöt egész az élő húsig, úgy hogy az által egy garasnyi kis nyílás támadjon; ha nem látszik egyéb kiáradt

vérnél, és ha még forróság: 's gyúladás találkozik a' köröm-
ben, vagy az egész lovat vagy csak a' beteg lábát egész
a' köröm feljülig hideg vízbe kell állítani, vagy marhaga-
najba vagy agyagpépbe kell takarni a' beteg lábát, és azt
minél gyakrabban hideg vízzel meglocsolni. Rendszerint
ilyen esetekben ez által olly tökéletesen 's olly hamar tör-
ténik az elosztás, hogy egy hét múlva már fel lehet is-
mét verni a' patkót, és újra használni a' lovat.

De egészen másképp van a' dolog, mikor a' gyúladás
már evescdősbe ment által, vagy a' genyetség talán már a'
köröm fejen (an der Krone) készített magának kimenetelt.
Ezen esetben minél előbb alatt a' köröm talpán nyilást kell
vágni, hogy a' genyetség azon kifolykassék; ez megléven,
ki kell tömni a' nyilást kőcczel (csepüvel), ezt pedig hason-
feles aloé- és mirrhæszenciából készített sebbalsammal kell
jól megitatni. Ezt minden nap megújítani szükséges, a' lo-
vat pedig puha alomra kell állítani. Játérmészetü esetek-
ben egy vagy két hét alatt annyira mehet a' gyógyulás, hogy
fel lehet ismét verni a' patkót, és a' lovat dologra használni.
A' körömben lévő üreget előbb kőcczel kell kitömni, nehogy
homok vagy mocsok vegye abba magát. — Ha már fen a'
köröm fejen (an der Krone) jó ki a' genyetség, majd mindig
húhamos az orvostás; azomban ugyancsak mind azt kell tenni
ekkor, a' mit csak most eldáltunk; Ha pedig erre még nem
következik gyógyulás, egészen úgy kell elő fog adatni:
orvostását, mint alább a' ...

22. Körömgúladás (Verbälter, Hufentzündung.)

Ha a' lovak több ideig kemény köves földön szaladni
kénytelenek, és ha vagy nincsenek megvasalva, vagy ha
rossz készületü a' patkójok, nem ritkán körömgúladásba
szoktak esni. A' ló ekkor igen bátortalanul és fájosan jár,
és nem örömet mozdul ki helyéből. Ha megvizsgáljuk a'
gyúladott körömöt, nagyon meleg az, 's nagyon fájós, ha
vagy újjal szorítjuk; vagy valamely kemény fessittel megko-
csintjuk; lelemelni csak igen nehezen hagyja a' ló a' lábát,
mivel a' ... nem tud állni sok ideig; mindig csak fe-
kenni szeret.

Az orvoslása azzal kezdődik, hogy a betegnek teljes nyugodalmat engedünk; azután le kell venni vígyázva a pátkókat, és a lovat bőv és puha s vízzel megnedvesített alomra kell állítani; a beteg lábait pedig vagy egész oráig hideg vízbe kell állítani, vagy, ha talán ezt egy könnyen meg nem lehetne tenni, kócsot (csepűt) kell jó vastagon rátekerni a beteg lábakra, aztán vászonrongygyal bekötözni, és ezt a kötözést minél gyakrabban hideg vízzel meglocsolni. Lehet a lovat higas agyagpépbe vagy marhaganajba is állítani, de ez még is nem olly ozélarányos. Ha nagyon erős a körömgyulladás, szükséges lehet a beteg láb talpán két vagy három helyen vágásokat ejteni, a melyeken aztán bőven vér szokott kifolyni. Ha el nem oázlik a gyűfadás 4, 6, vagy legkésőbben is 8 nap alatt, már közönségesen meg van evesedve a köröm, a miért is vágásokat kell ejteni rajta a genyetség kifolytatására, egyébaránt pedig szintűgy kell banni a beteg lábbal, mint csak most a talpgyulladásnál mondtuk.

70. Körömfékely (Kronenfistel.)

Nagyon bajos megesmerni ezen körömyavalyát, mert a nyavalyás helyen, közönségesen a körömfe belső oldalán egy majd kisebb majd nagyobb domborodású daganat tá-büds hig genyetség a közepében, mellyből ganajlévformá-tolunk a fekély üregébe, 1 — 2 ujnnyira (Hasebmérot (Sonde) szokott az bémenni. A talp karimája, (der Ballen) és na-tovább tart, az egész köröm is megváltozik, felpuffad, s éktelenedik, és még a láb a nyűgző izen feljűl is meg-dagad kisebb vagy nagyobb mértékben. A ló többnyire nagyon sántít, kivált kemény földön, és csak a körme vé-gével hág a földre, főképpen pedig ügetésben felutte, na-gyon sántikál.

Ez a nyavalya mindig nagyon tartós, úgy hogy nem-csak több hétig és hónapig, hanem sokszor több esztendű is eltart; magától és segítség nélkül pedig majd sohasem gyógyul meg.

Az orvoslása aqból áll leginkább, hogy izzó vassal kiejtjük a' fekély üregét egész fenekéig, minekutánna azt előbb vékony görbe késsel rajta ejtett vágással megtágitottuk; azután a' beteg oldalán éppen egyenesen a' fekély alatt nyílást kell ejteni a' talpon, hogy a' gonyetség alatt kifolyhassék, a' mint ez a' talpgyulladásnál is szükséges. A' tekélybe minden 4 — 6 órában egy kevés sebbalsamot kell fecskendeni, 's egyébaránt békötés nélkül kell hagyni a' lovat, arról gondoskodván csak, hogy mindig puha száraz almon álljon. Az égetést ismételni kell 4 — 6 hét múlva, ha talán a' fekély gyógyulni nem indulna. Sok esetekben igen hasznos volt a' beteg lábat meleg szappanvízzel borogatni, és 4 lat kék gáliczköböl 's 3 itsze vízből készült gyógyító vízben többször fereszteni.

71. Talprothadás (talpfene, Strahlfäule, Strahlkreb.)

Ezen nyavalya alatt értetődik egy rütszintű bűdös nedvesség kiszivárgása a' köröm karimája, 's a' kemény ós a' húsos talp közül (zwischen dem Ballen, dem Strahle und dem Hufsohle); melly alkalommal oda nem tortozó húsos kőnövések is szokták elrütítani a' talpat. Kisebb grádusában ezen nyavalyának nem sántít ugyan a' ló, de ha rosszabb-féle a' nyavalya, csakugyan sántaság is követheti.

Okai külömbfélék: húzamos utazások, posványos mezőkön való tortozkodás, motsárokban, ingoványokban, 's iszapban voló járás, nedves sáros istállók, 's a' t; belső okokból pedig a' testben elszéljedt keh; pök, 's a' t; azok, melyek leggyakrabban előhozzák ezen nyavalyát. A' lapos körmök különösen hajlók reá. — Ha sokáig tart a' nyavalya, 's ha gond nincs reá, fenemű kelések és süllyök szoktak támadni, 'sa't.

Az elhárítása ezen nyavalyának nagyon bajos. Először le kell venni a' patkót, és tiszta száraz állásról kell gondoskodni, azután nagyon mélyen ki kell vágni a' talpat (den Strahl), és meg kell mosni minden nap több ízben egy jó fél megszely vízben felolvasztott 1 lat Chlormészszel; a' talp hasadékjába (in die Spalte des Strahles) pe-

dig jó mélyen puha kőcot (csepát) kell dugni. Ha nem szerlelett mérges a nyavalya, már erre is elégszer következik a gyógyulás; de ha rosféle a nyavalya, még is más orvosló szerekhez is kell nyúlni; ezen esetekben hasonfelesen vegyített égetett timsót és kek gáliezkövet kell a talp hasadékjába (in die Spalten des Strahles) hinteni, vagy meg is kell azt égetni késforma izzó vassal, ha talán idegen kúsnövények mutatkoznak. Chlórvmosások azonban minden másod vagy harmad napon minden esetre itt is nagy haszonnal járnak. — Ha minden egyéb orvosság foganatlan volna, egérkövet vagy veres étetökénesöt (Ursenif oder rothen Präcipitat) kell ezen nyavalya kelésére 's beléje is hinteni.

72. Körömhasadás (Hornspalte, Hornluft).

Ha a körmöknek valamely helyen függőleges hasadékja van, körömhasásnak nevezzük azt; ha pedig ez a hasadék éppen az eleje közepén van, ökörkörömnek (Ochsenflaue) nevezzük az olyan hasadt körmöt. Ez a nyavalya csak lassan és sok fáradtságos orvoslás után gyógyul, a' ló pedig olly igen sántít sokszor tőle, hogy azt éppen semmi munkára használni nem lehet. Kezdődik pedig a' hasadék vagy fen a' köröm fejenél, 's megy le vagy csak közepéig, vagy egész az alsó széléig a' körömnek, vagy pedig a' köröm alsó szélén kezdődik a' felfelé megyen kisebb vagy nagyobb mértékben.

Okai ezen nyavalyának: a' merevény, töredékeny, 's igen vékony köröm, a' hibás vasalás, a' körömfő megsértései, körömfőfekélyek, 's a' t.

A' hasadék vagy általhat a' körmön egész az elevenig vagy nem; az első tökéletesnek, a' másodikat tökéletlennek hívják. Ugyan ezen másodiktól nem is szokott sántítani a' ló.

Az orvoslása vagy enyhítése ezen nyavalyának abból áll, hogy a' hasadékot vízbe mártott spongyával megtisztítjuk, azután zsirt vagy fagygyút kenünk a' hasadékba, és erre az egész körmöt marhaganajba borogatjuk. E mellett el nem kell mulasztani az egész körmönk 's kivlát a' körömfő

kerületének (des Kronenrandes) többszörre megkenését fagygyúval vagy más zsírral, mivel ez által a' köröm növése mozdíttatik elő, a' mi a' gyógyuláshoz felette szükséges. Ha nagy és mély a' hasadék, faviasszal kell azt kitömni, hogy ez által az idegen testek betöltődése ellen őrizzük. Hogy pedig a' hasadék további repedését gátoljuk, a' végén keresztbarázdát kell vágni a' körömön. Az egyéb orvoslását csak az időtől és a' jó vasalástól lehet várni. A' felverendő patkónak azon a' részen a' hol a' hasadék van, jó erősnek kell lenni, és mindenképp oly készüléknek, hogy meg ne bántsa a' körömöt, és őszszetartsa a' hasadását. A' patkoszegeknek nagyon finomoknak kell lenni, és a' hasadék mellett nem is kell semmi szeget verni a' körömbe.

Néha nem függőlegesen hanem keresztbe megy a' hasadék, a' minek a' németeknél Hornluft a' neve. Ez is vagy mélyebben megy be, vagy csak esekélyebben; de általában még is nem igen szokott ez tetemes lenni, mert nemcsak igen könnyen gyógyul meg, hanem csak ritkán is okoz sántaságot. Okai leginkább körömfosértések (Kronenritte) szoktak lenni. Orvoslása éppen olyan mint a' függőleges hasadéké, csak hogy itt még különös készülékű patkóra sincs szükség. A' hasadékot faviasszal kell kitömni, s használni lehet a' lovat minden közönéges munkára.

73. Idegen testekbe való hágas. (Eintreten fremder Körper in den Huf).

Ezen eset megismerése könnyű, minthogy azonnal szembe tűnik az oka, mihelyt csak pontosan megvizsgáljuk a' dolgot. Az ilyen sértések esetei nagyon különbözők, a' mint az idegen test mélyebben vagy csak esekélyebben hatott be a' körömbe, és a' részhez képest mely megsértetett.

Az első, a' mi szükséges, az, hogy azonnal kihúzzuk egészen a' sértő tárgyat; azután görbe késsel el kell valamit vágni a' körömből, hogy megtáguljon a' seb, hideg vízbe kell állítani a' beteg lábat, ha még gyúladás tapasztalatik, vagy pedig, ha már megevesedett, sebbalsamot kell a' sebbe önteni, 's egyébaránt úgy bánni vele mint a' talpgyúladásnál.

74. *Hibás vasalás* (Bernageln).

Ez akkor történik, midőn néha vasaláskor valamely patkószeg beljebb veretik kelleténél, az úgynevezett elevenbe, a' minek aztáu gyúladás, evesedés, és sántítás a' következése. Ez a' nyavalya, ha megvizsgáljuk, a' sántításon kívül is világosan megesmerczik; mert ha kalapács-csal megkocozintjuk a' patkószegek fejeit, megvonítja a' ló a' lábát, és nagy fájdalmat mutat, mikor azon szegre találunk ütni, melly a' köröm elevenébe ment; Ha pedig kihúzzuk ezen szeget, genyetség vagy vér találkozik ráragadva, és a' szeg üregéből szinte vér és genyetség jő ki.

A' legelső dolog ezen hiba orvoslásában az, hogy ki kell húzni a' hibásan bévert szeget. Ha ez mindjárt történik, mihelyt észre vesszük, hogy a' köröm érzékeny részei meg vannak sértve, nem kell egyéb semmi, csak hogy a' sértett helyen semmi szeget sem kell béverni, alatt pedig azon a' helyen el kell egy keveset nyesni a' körömből, hogy az ott ne érje a' patkót. Hogyha már több ideig ben volt az ilyen szeg a' körömben, ki kell azt szintűgy kúzni és a' helyén a' hol volt, töltésrforma nyilást vágni a' körömbé, hogy a' már a' körömben elszéljedt vér és genyetség szabadon kifolyhassanak. Mind a' két esetben gyakran hideg vízbe kell állítani a' beteg lábat, vagy marhaganajba vagy agyagpépbe kell azt borogatni; a' csinált nyilásba pedig egy kis kóczot (csepüt) kell gyéngén bédugnisebbalsammal megkenve vagy megnedvesítve, valamint a' talpgyúladásnál tanácsoltatott.— Ha a' gyógyulás után újra ismét megvasaltatik a' ló, azon a' helyen a' hol a' hibás szegelés történt, semmi szeget nem kell béverni.

75. *Elvált köröm* (Getrennte Wände, lose Wände).

Az elvált köröm gyakran fordul elő, és sokszor igen nagy sántítást okoz, kivált kemény földön, és kurta forduláskor. Ha kalapács-csal megkocozintjuk a' köröm oldalait, fájdalmat mutat a' ló, és ha leveszszük a' patkót, világosan észre vehetjük az elválást; ugyanis a' vizsgáló csipővas-sal is ki lehet találni a nyavalya fészket.

Merevény töredékes, 's felette száraz köröm, nagyon régen felvert patkó, rozsz és ügyetlen vasalás, húzamos használata a vasalatlan lónak kemény földön; leginkább okai ezen nyavalyának.

A gyógyulása csak lassan következik, mert a már egyszer elvált köröm nem nő hozzá többet az elevenhez, hanem feljülről kell annak újra lenőni, hogy meggyógyuljon. Hogy tehát a köröm növést elmozdítsuk, és a fájdalmat 's a gyúladást kisebbítsük, friss marhaganajba kell kötözni a beteg körömöt, vízbe kell állítani a lovat, 's meg kell kenni az egész körömöt, de kivált a szélét a következő körömzsírral: Terpetint és szurok, mindegyikből 2 lat, lenmagolaj 8 lat, kecskefagygyú 2 lat, bécsikorom 1 lat. Nyáron néhány hétig vasalatlanul nedves legelőkön kell jártni a lovat. Legtöbbet tesz pedig mindig a jó vasalás, melly által a köröm minél jobban kíméltessek, és minden elválástól őriztessek.

76. Szorúlt köröm (Zwanghuf).

Igy neveztetik az a köröm, melly nagyon öszsze van húzódva, 's mellynek belső talpa (Strahl) igen kicsiny, sőt néha olly igen öszsze van zsúgorodva, hogy a külső 's kemény talpa (die Ballen) csaknem öszszeőr, a körme pedig, a helyett hogy rézsuttossan kifelé menne le, függőlegesen, 's néha csaknem befelé megy le, és a talpa üres és begörbedett. Az illyen ló, járásában, kivált kemény földön majd több majd kevesebb fájdalmat mutat, melly folytatott járás által nagyobbodik, a mikor is a köröm igen meleg és meggyült szokott lenni.

Okai a szorúlt körömnek lehetnek: nagy szárazság, a szokott rásütése a patkónak, a szerfeletti kivágása a belső talpnak (deß Strahló), hibás vasalás, 's a t. Leggyakrabban nemes finom lovaknál fordul elő ez a hiba.

Gyökeres elhárítása ezen hibás köröm formájának nem igen lehetséges ugyan, annyira azomban még is csak lehet azt változtatni, hogy legalább haszonvehetővé legyen a ló. Legelőszőr is le kell venni a patkót, és a körömöt tartósan minél nedvesebben tartani, a mit vagy az által érhetni el, hogy a beteg körömöt friss marhaganajba vagy agyagpépbe

kötözzük, vagy hogy vízbe állítjuk a' lovat, vagy, a' mi még sikeresebb, hogy azt nedves legelőre járattjuk. Azon kívül a' köröm növést is kell előmozdítani, a' mi az által történhetik, hogy azt, kivált fen a' fejénél (an feiner Krone) minden nap zsírral, vagy a' csak imént az elvált körömnél említett körömszírral jó erősen megdörzsöljük. — Vasaláskor a' belső talpból (von dem Strahle) semmit ki nem kell vágni, és a' patkónak olly készülétnék kell lenni, hogy a' szegerek lyukai ne álljanak igen befelé, és hogy könnyű legyen a' patkó, és vékonyak 's finomak a' szégei.

77. Lapos, domború, és púpos köröm. (Platt, Boll- und Knollhuf.)

Lapos köröm alatt ollyan értetik, mellynek lapos a' talpa, holott jó és egészséges körömnél egy kevéssé domborodott szokott az lenni. A' domború körömnél még kifele is van az domborodva. Mind a' kétféle köröm igen nagy, az oldalai igen laposan mennek le, és igen nagy kört formálnak alatt. Az illyen körmök jobbára csak nagy, vastag, otromba, és öregcsontú lovaknál fordulnak elő, mellyek laposokban 's ingoványos földön termettek; külömben támadnak nátha és körömgüladások után is, a' mikor a' köröm külső oldalain púp vagy csomóforma karikák formálódnak, és az úgynevezett púpos vagy csomós körmöt formálják.

Ezen hibás körmök gyógyításáról még csak szó sem lehet, mivel a' már egyszer jelenlévő formáját nem lehet változtatni; de annyit lehet még is tenni, hogy a' lovak jó és czélarányos vasalás által haszonvehetőkké tétethetnek. Lapos körmökre erős, széles, 's egy kevéssé kivajottra készített patkót kell felverni; domború körmöknél még szélesebbnek kell lenni a' patkónak, hogy a' talp minél kevésebbet érje a' földet, külömben sántít a' ló 's talpgüladásba esik; készültnek pedig úgy kell lenni a' patkónak, hogy egyenesen rá ne feküdjék a' talpra. Egyébaránt minél szárazabban kell tartani az illyen körmöket, a' lovakat pedig távul kell tartani kemény földtől, és nem kényszeríteni sebes járásra.

Toldalék.

78. Érvágás. (überlassen).

Külömbféle eszközökkel és a testnek külömbféle részén lehet eret vágni, de rendszerint még is érvágóvassal és a nyakvéréren (vagy úgynevezett tüdővéreren) szokás az érvágást ejteni, még pedig e következő módon: Egy segéd nyakába vet a lóak minél közelebb a süngyéhez egy erős sinórt (kötelet), és azt meghúzza elég szorosán; ez által gátoltatván a vér visszafolyása, megdagad ez az ér, és vastag kötel formában mutatja vagy legalább érezteti magát a nyak oldalán, vagyis a gége és nyak közt lévő barázdában; ezen érre, valami fél vagy egy lábnyi távolságban a fő alatt, rá kell tartani az érvágó vasat, és jól kell egyet ütni reá, a mire tüstént vastagon kiszökik a vér mind addig, míg a sinór a nyakon marad. Ha már elég vér folyt ki — mellynek soha kevesebbnek nem kellene lenni 6—8 fontnál — el kell venni a sinórt, és gombostűt kell szűrni az ejtet seb szélein keresztül, mellyet néhány löszört rátekerve kell megerősíteni. Az érvágó vas helyett csattanó érvágóval is lehet élni, mint az embereknél, 's ekkor természetesen ráütésnek nincs helye. Akár a jobbik akár a bal oldalán a nyaknak lehet ugyan eret vágni, de ha még is szabad a választás, alkalmasabb a bal oldalon.

A nyakon kívül még más részein is lehet ugyan eret vágni a ló testének, a mint az ez előtt elég gyakran meg is történt, de alkalmatlan és szükségtelen volta miatt igen el is hagyatott. Az érvágás a nyakon mindig a legalkalmasabb 's legkönnyebb, és csak azért is megérdemli, hogy egyedül maga használtassék, mivel tökéletesen megfelel az érvágás minden céljának.

79. Folyósebnyitás. (Fontanellsegen).

Folyósebeket vagy mesterséges keléseket különbféle okokból nyitunk, mint p. o. gyüladások 's belső nyavalyák eltérítésére, bennaságok elhárítására, 's a' t. Ezen dolog végbevételére pedig eképpen kell forgolódni: Azon a' helyen, a' hol a' folyósebet nyitni szükséges, fel kell emelni a' bőrt ráncz formán, 's valami 1—2 ujjnyi (ezolyi) vízarányos vágást kell abban ejteni éles késsel, azután két újjal bé kell nyúlni a' sebnyílásba, 's valami két tallórnnyira el kell választani a' bőrt a' hústól; ez meglévé, valami egy tallér nagyságú, 's közepében átlukasztott, vastag bőrt kell kőcczal (csepüvel) bétékerni, terpetinolajjal megitatni; és a' bőr üregébe dugni. Ez után 12—24 óra múlva gyüles támad, melly sokszor nagy kiterjedésű lehet, és 2—3 nap múlva genyetség formátódik benne, melly a' nyílásból kifolyik. Most már egyéb nincs hátra, hanem hogy a' daganatot többször meg kell tisztítani a' ráragadt genyetségtől 's mocsoktól. A' szívó bőrt addig kell benne hagyni, a' meddig a' özél megkívánja (rendszerint 2—3 hétig), azután ki kell húzni, 's ki kell mosni a' sehet, mire a' tökéletes begyógyulás csak hamar magától következik.

80. Szörkötelhúzás. (Ziehen des Haarfeiles, Citerbänder).

Szörkötelek vagy szörsinórok ugyanazon célból húznak, mellyből folyósebek nyitnak. Történik pedig a' húzások e' következő módon: Azon a' helyen, a' hol bé akarjuk húzni a' szörkötelet, vágást kell ejteni a' bőrben, szinte olyan vágást pedig ott is, a' hol azt ismét ki akarjuk húzni; azután szörkötel-tübe posztószélt húzunk, 's a' tűt beleszúrván az egyik bőr nyílásába, el kell azt tolni a' bőr alatt míg a' másik nyíláson ki nem jő a' posztószéllal együtt, 's végre öszsze kell kötni a' két végét a' posztószélnak, vagy fácskát kell kötni mindegyik végére, 's meg kell itatni jól az egész posztószélet terpetinolajjal. A' dagadás itt nem igen nagy, és 2—3 nap alatt beáll az evesedés, a' midőn nem kell egyebet tenni, hanem öszsze vissza kell húzni minden nap a' szörkötelet, és tisztítani

kell minden nap a sebet meleg vízzel 's szappannal minden genyetségtől 's vartól. Ha nem elégnek látszanék az evescés, ismételve kell megitatni terpetinolajjal a szörkötelet, vagy körösbogárport kell rá hinteni.

81. Égetés. (Brennen).

Veszedelemes keléseknel, fekélyeknel, 's t. efféle nyavalyáknál gyskran izzó vassal kell segíteni. Minekutánna a lovat e dologhoz illő állásba vagy fekvésbe hoztuk, megtüzesítjük az égető vagy sütő vasat egész izzó tűzességig, 's csak könnyeden érintjük azon helyet, mellyet megakarunk égetni, mikor vonalokat (vonásokat) sütünk vagy égetünk; ha pontokat sütünk, csak gyengéden tartjuk rá a vasat, először csak a szört pörköljük el, azután a mezítelen bőrt éri a vas, minél azt a regulát kell tartani, inkább minél gyakrabban rásütni a vasat, mint egyszerre erős égetést tenni, mivel az utolsó esetben könnyen a vason marad a bőr, 's mivel nem is marad úgy hatalmunkban az égetés mérséklése. Alájában az a regula ezen dologban, hogy annyi ideig égessünk, míg sárgáva nem lesz a bőr, 's míg abból hig nedvesség nem kezd kiizzadni. Kinyílt sebeknel, mint fekélyeknel 's keléseknel nincs szükség igen nagy vigyázásra, mivel itt úgy is azon kell lennünk, hogy ezen formálódásokat kiirtsuk 's elpusztítsuk, a miért is itt derekasan lehet égetni. Égetés után olajjal lehet kenni az égetett bőrt gyógyulás végett.

82. Klisztérozás. (Klistiere).

Sok nyavalyában a klistéreknek van igen nagy fogatjuk, kiván használatában, köllikában, vesegyulladásban, 's egyáltalában minden heves esztadásokban. A klistérozás által a ganajlás könnyebbítését 's elomoztatását előzzük. Igen alkalmas vegyületek a klistérozásra e következők: Szappan 3 lat, lenmagolaj (vagy más valamely olaj) 8 lat, meleg viz másfél meszszely; vagy: Glaubersó 8 lat, szappan 4 lat, olaj fél font, meleg viz 3 meszszely. A vegyületet használása előtt mindenkor meg kell kéverni, 's langyosan minden fél vagy egész órában 1—2 fecskendővel a végbélbe fecskendíteni belőle.

83. Orvosságok beadása, (Eingeben der Arzneien).

Az orvosságokat különböző módon lehet béndni a lónak. A port vagy szárazon ráhintjük az eledelére, vagy korpával zabbal és vízzel keverjük meg, vagy az ivó vízbe teszszük, egy kis korpát, lisztet, vagy darát adván hozzá. Erős foganatú 's illatú, és mind azon orvosságok, melyeket bizonyos meghatározott mennyiségben kell beadni, vagy pillulákban vagy liktáriomban adatnak bé, vagy torkába töltenek a lónak. A pillulákat hengerdedgömbölyükre szokás formálni 's két akkorákra mint egy tyúktojás, és következő módon szokás beadni: elejbe kell állni a lónak, ki kell húzni a nyelvét félre egyik kézzel, 's bé kell dugni a másik kézzel a pillulát egészen torkába a lónak, még pedig egy kis bottal, mellynek tompa végéhez volt ragasztva a pillula.

A hig orvosságot legbajosabb beadni. Fel kell kantározni a lovat, 's fel kell húzni a kantarszárnál fogva a la fejét úgy, hogy a szája egyenesen fel felé álljon, 's bele kell tölteni az orvosságot üvegből a szájába, de azon vigyázással még is, hogy az üveg torka a ló fogai közé ne érjen, nehogy összszeharapja, és hogy felette sokat egyszerre bele ne töltsön az ember, hogy a ló közben közben lélekzetet vehessen. De ha csak lehet, ne is adjon az ember a lónak orvosságot higan, mindig nagyon bajos, sőt néha veszedelmes is lévén az, mivel könnyen a lélekzöcsöbe jöhet belőle valami, a mire erős köhögés, sőt tüdőgyulladás is támadhat, a mint többször ismételt tapasztalások a hannoverai baromorvosló oskolában tanították.

A legjobb, legalkalmasabb, 's legczélarasabb formája az orvosságnak mindig a laktáriom marad, a miért is mindig használni lehet azt, a mikor csak lehetséges. Beadásakor venni kell egy lapos fát, mellynek másik vége nyelnek van faragva, 's a széles lapos végével ezen lapiczkának ki kell yappi a liktáriomból valami egy tojásnyit, 's a nyelve hátuljára kell kenni a lónak, mellyet e végre a bal kézzel minél jobban ki kell húzni a ló szájából.

84. A' ló kora megismerése a' fogairól (Erkenntniß des Alters des Pferdes an den Zähnen).

A' ló korát egyedül csak a' fogai változásáról 's minémiségéről esmerhetni meg elég bizonyosan. Minden egyéb jelek csalók és bizonytalanok.

Egész a' harmadik esztendeig a' termete külsejéről 's nagyságáról is meg lehet itélni némiképpen a' ló idejét. Az esztendő csikónál a' termete mekkorasága, a' kondor 's gyapjúforma szőre, a' rövid 's kondor serénye, és az ugyan olyan kondor 's rövidsrörű, az ugró izig is alig érő, farka már elég bizonyos jeleket adnak a' kora megítélésére. Második esztendejében már jóval nagyobb a' termete, a' szőre fényesedni kezd, a' serénye 's a' farka szőre hosszabbak és simábbak, 's a' farka már lejjebb ér az ugróiznál. A' harmadik esztendejében és későbbben elég bizonyosan a' fogairól esmerhetni a' ló idejekorát.

Születésekor nincs a' csikónak semmi foga, csak egy vagy két hét múlva bújnak ki a' két középső harapó fogai, három hét múlva ezek mellett ismét minden oldalán egyegy új harapó fog jő ki, és 4 — 5 hét múlva az utolsó 2 harapófog, egyegy minden oldalán, úgy hogy most már hat hat harapófoga van a' csikónak mindegyik állkapczájában, melly csikófognak neveztetik, 's olly fehér mint a' tej. Ezen csikófogak azzal különböznek leginkább a' lófogaktól, mellyeket későbbben kapnak bizonyos időben helyettök, hogy kisebbek, loposabbak, fízta fehérek, egyenesen állók, és fényesek.

Ha harmadfűre megy a' ló, kihull a' legelsőben nőtt két legközepű csikófoga, 's két lófogat kap helyette, melly ki is nő egészen egykorára a' hátralévő csikófogakkal, mire betelik a' három esztendő kora a' lónak.

Mikor negydfűre megy a' ló, a' másodszor nőtt, az előbbeni mellett két felől két csikófog is hull ki, 's lófoggal váltatik fel, mellé ismét a' negyedik esztendeje beteléseig egyenlőre megnő a' hátra lévő szélső csikófoggal. — Ugyan ekkor a' két agyar is búj ki a' ménlovaknál 's herélteknél.

Az ötödik esztendejében a' lónak a' még hátra lévő két szélső csikófoga is kikull, lófog nőven ki helyette. Az agyarak pedig ekkor még jobban kijönnek a' foghúsból.

Az ötödik esztendő után már el kezdnek enyészni azon fekete jegyek, mellyek a' fogak tetején szoktak lenni, mivel a' fogak szünteleni használása által ledörzsöltetnek, még pedig éppen azon rendben, mellyben előjöttek a' fogak.

Mikor 6 esztendős a' ló, a' két legközepebből vannak ledörzsölve 's elenyészve a' fekete jegyek, és csak a' többi fogakon látszanak még. — Az agyarak ekkor hosszabbak, hegyesebbek, és a' belső oldalakon kivájottak 's élesek.

Mikor 7 esztendős a' ló, már a' középső mellett lévő két fogakon sem látszik többé a' jegyek feketéje, hanem egyedül csak a' két szélső foga.

Mikor 8 esztendős a' ló, már a' szélső fogak feketéje is el van enyészve, az agyarak pedig már hosszú 's egy kevéssé tompa kezd lenni.

A' 8 dik esztendőtől fogva már kevésebbé bizonyos a' ló kora megismerése, azomban a' felső harapófogak jegyeiről még most is lehet elég hihetőleg ítéletet tenni e' dologban. Mikor t. i. 9 esztendős a' ló, elenyésznek a' jegyek a' középső fogakon, mikor 10 esztendős, a' mellette lévőknél, és mikor 14 esztendős, a' szélsőknél. —

A' 11 dik esztendő után még bizonytalanabb, a' ló kora megismerése, noha a' fogak formájáról 's egyéb állapotjáról még most is lehet néminémű ítéletet hozni róla.

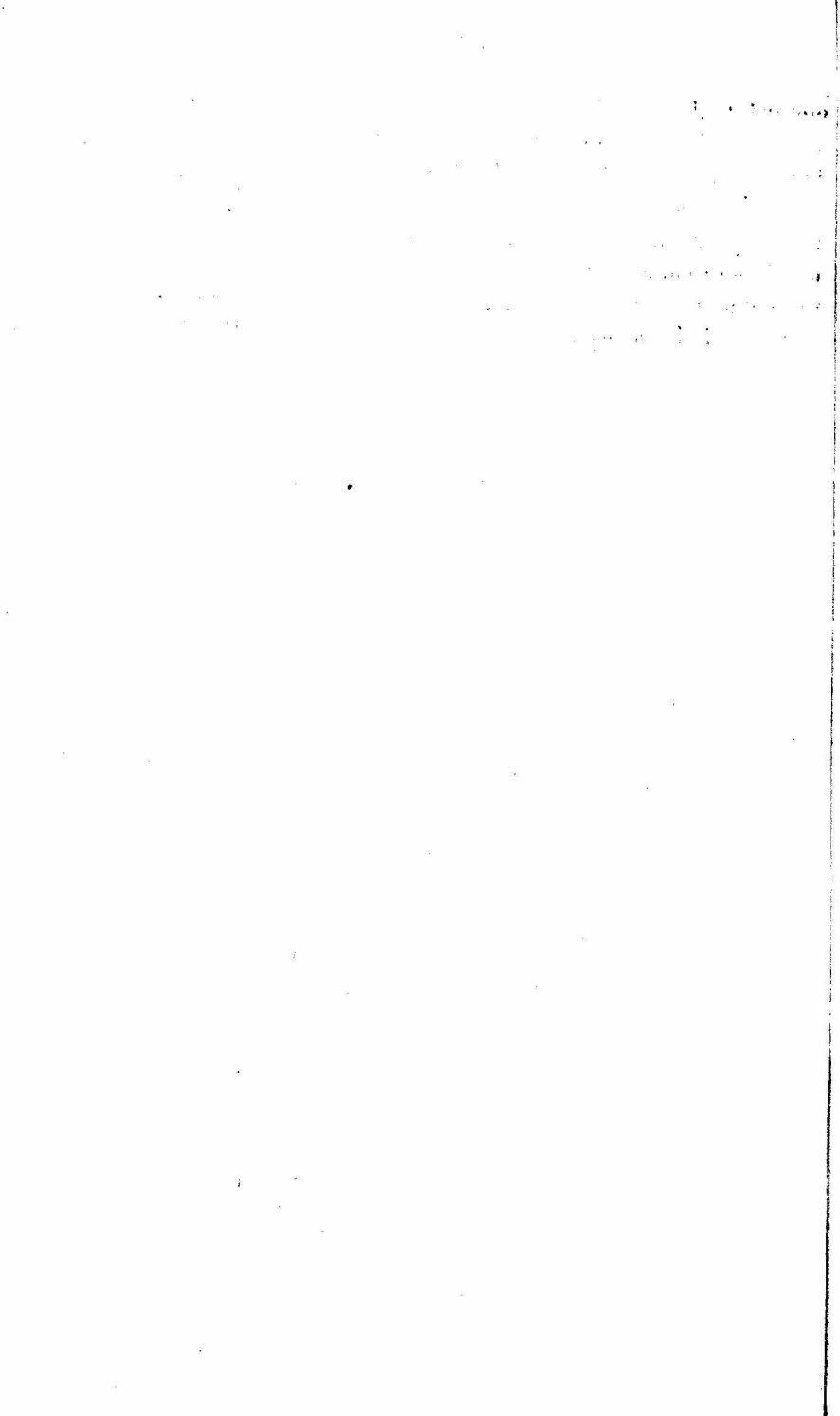
A' harapó fogak változásai a' 8 dik esztendő után e' következők: Hosszabbaknak 's jobban kiállóknak látszanak az állkapczából, és esztendőről esztendőre keskenyebbek, 's feljül háromszegűkké lesznek. Ez az utolsó főjelensége a' nagyobb kornak, mivel a' fogak annál szélesebbek, minél fiatalabb a' ló, és annál keskenyebbek 's háromszegletűbbek, minél vénebbé lesz az állat. — Végre mindig jobban elválnak a' fogak, 's fehérebbekké lesznek, az agyarak pedig mindig tompábbak lesznek. Nagyon vén lovaknál néha egyes fogak ki is hűlnak.

A' mbár pedig az előadott regulákból majd mindig bizonyosan megismerhetni a' lovak idejekorát a' fogakról, de

előfordúlnak még is elégszer olly eltávozások is, mellyek megcsalódásokra adhatnak alkalmatosságot. Így p. o. a' legelő lovaknál sokkal előbb dörzsölődnek el a' fogak jegyei, mint olyanoknál, mellyek soha nem legelnek, mellyeknél elégszer tizenkettedik és tizennegyedik esztendőben is még mind megvannak a' fogak jegyei. — A' nagy vénséget a' szemöldökök öszülése, a' mélyen béesett szemgödrök, és az izmok, kivált a' nyak és fő izmai fogyása szokták jeleatni.

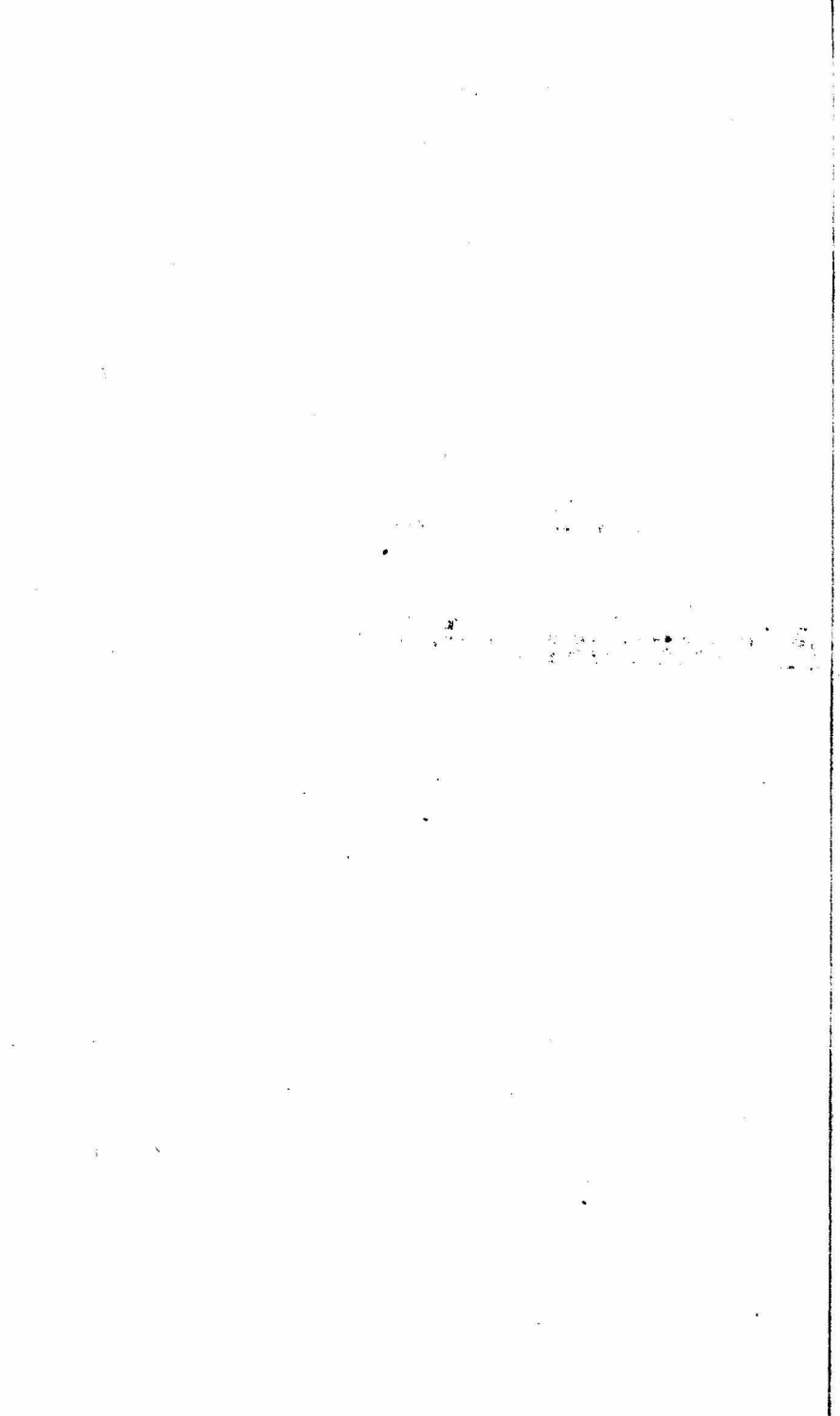

MÁSODIK RÉSZ.

A' szarvasmarha nyavalyái.

Belső nyavalyák.

1. Agyvelőgyulladás, (Gehirnentzündung, Hirnruth).

Ez a' nyavalya csak ritkán fordul elő. A' szemek ezen nyavalyában lényesek, és kidudorodtak, a' fő, a' fülek, és a' szarvak igen melegek; a' nyavalya hifakadásakor dühösödik az állat a' fejével, megszabadítja magát, 's rángatózásokba esnek a' teste külömbféle részei. Szabadságában dühösen és vadon szalad ide 's tova, a' mire 2 — 3 nap múlva tetszetes csendesség, erre pedig hirtelen halál következik.

Ez a' nyavalya leginkább támad a' nagyon hevesverőfénytől, a' meleg 's hideg levegő nagyon hirteleni változásától, és külömbféle sértések, ütések, dőfések, csiptetések, és zúzásoktól, mellyek az állat fején esnek.

Orvoslásakor eret kell vágni 's 12 — 18 font vért eresztetni, a' mit a' rákövetkező napon ismételni is szükséges, ha a' nyavalya nem enged. A' fejét szakadatlanul hidegvizzel kell megöntözni, vagy hóval 's jéggel befedni, vagy mindig vizesen 's hidegen tartott rongyokkal. Belől bé kell adni 6 lat salitromot és 1 font Glaubersót vízzel felolvasztva, mellyből minden 3 — 4 órában mindenkor egy negyedrészt kell beadni. A' nyavalya 2 — 3 dik napján szörkötelet kell húzni a' marha szügyén, hogy ezzel a' nyavalyát elhúzzuk a' fejétől. Mivel rend szerint hasszorulással szokott járni ez a' nyavalya, gyakran klistéreket kell adni olajból, sóból, szappanból, és vízből. Tanyaúl hűves és árnyékos helyet kell adni az e' nyavalyában szenvedő marhának, eledekül zöld füvet, 's a' t. és italúl friss tiszta vizet kell neki adni.

2. Torokgyulladás, (Halbsentzündung, Bräune).

A' torokfeje tájéka meleg, dagadt, és fájdalmas, a' nyelés gátolt, és a' folyadékok a' marha órára jönnek ki vissza; a' marha előre méréstzi a' fejét, többször köhög, csak erőltetéssel és oldaljárással vesz lélekzetet; a' szájából, melly nagyon meleg, sok nyál foly ki. Sokszor idegen test, mint p. o. egy kolompér akadt meg a' torkán, melly esetben sokat nyálaz a' marha, 's nem tud nyelni, de ekkor még a' torokfeje (gégefeseje, Kehlkopf) nincs megdagadva. Ez a' nyavalya többnyire nem igen veszedelmes, és igen meg szokott gyógyulni 6 — 8 nap alatt.

A' gyógyulása eszközlésére bőv érvágást kell ejteni jól táplált állatoknál, meg kell dörzsölni a' torok daganatját mindennap háromszor, 3 lat salamiaszesz, ugyanannyi terpetinolaj; és szintannyi lenmagolajból készült vegyülettel, 's bé kell kötözni a' marha nyakát szőrös jühörrel vagy gyapjúronggyal. Belsőképpen nem lehet rend szerint beadni orvosságot, mivel nyelni nem tud a' marha, ugyan ezért minél többször bé kell fecskendeni a' száját vagy kiecsetelni langyosan eczet; méz, és vízből készült vegyülettel. Tanyát minél melegebbet kell adni a' marhának, italulpedig, ha már egy keveset nyelni tud a' marha, korpából vagy lenmagpogácsából készült meleg moslékot kell adni. Ha nem távozik a' nyavalya 3 — 4 nap alatt, a' nyaknak mind a' két oldalán szörkötelet kell húzni.

3. Szemgyulladás, (Augenentzündung).

A' szemek eleintén fénylők, ragyogók, és szárazak, de csak hamar véresék, könnyvezők, és lankadtak lesznek; a' szemhéjak forrók és dagadtak, és a' nyavalya folytával béragnak sűrű nyálkával, melly kivált a' belső szemzugban csomóra sűrűdik.

A' gyógyulása ezen nyavalyának csak hamar következik rend szerint. Míg nyálkafolyás nincsen, meg kell mosni a' gyúladt szemet 2 lat óneczetből 's három meszszele vízből készült szemvizzel; de ha már tovább haladott a' nyavalya, nem használ többet ez az orvosság, haflém meg kell

tisztítani a' szemhéjak széleit a' nyálkától meleg tejbe mártott ronggyal, és azután meg kell mosni minden 4 — 6 órában 1 nehezék szemkőből (Augenstein) és másfél meszszele vízből készült szemvizzel.

4. Májgyulladás, (Leberentzündung).

Ez nem igen gyakran fordul elő, de legtöbbit még is télen és az istállózásnál, Ha nyomjuk az ilyen beteg marha májtájékat, fájdalmat mutat 's keveset eszik és iszik, vagy semmitsem; a' szeme, valamint a' nyelve, és az inye (foghúsa) sárgaszínűk, 's a' vizellete (húgya) setétsárga; nagyon szeret fekünni, és csak ingadozva és nehezen tud állni vagy járni. A' fülei és szarvai változtatva hidegek és melegek; a' teje (ha tehén a' beteg marha) elapad, vagy sárgás és keserű; néha száraz fájdalmas hőhögést vehetni észre, és úgy áll vagy jár a' marha, mintha el volna bódulva.

Orvosláskor csak az igen kövér és húsos marhánál kell eret vágni, és 4 — 6 font vért eresztetni. Belsőképpen a' következő vegyületet kell beadni: Hánytató borkő 1 lat, salitrom 4 lat, Glaubersó 1 font, keserűgyökér (gentiana) 6 lat, mellyet mind porrá kell törni, jól megvegyíteni, négy egyenlő részre osztani, és minden 6 — 8 órában egy részt vízben beadni. — Ha húzamosan eltart a' nyavalya, reggel és este egyegy pillulát kell beadni ezen szerekből: kalomel 1 nehezék, áloó és szappan mindegyikből 1 lat, 's ezt folytatva kell beadni mind addig míg hasindulás nem következik. A' máj tájékán 's így a' has közepén bé kell dörzsölni minden 4 — 6 órában fél lat körösbogárporból 's két lat disznózsírból készült kenőcsöt egy kis tenyéryi kiterjedésben, vagy folyósebet kell ott nyitni. Ha szorult a' has, hasnyitó klistéreket kell adni. Éledelelül csak leves gyökeret vagy levelet, vagy pedig pálinka-vagy más moslékot kell adni a' betegnek.

5. Szívgyulladás (Herzentzündung).

Ez a' gyulladás ritkán fordul elő, és igen nehéz esmeretű. A' marha minden jó eleség mellett még is csak

ősztvér marad, a' szőre borzasan áll, a' melege mérséklete változó, de a' füle, szőre, és lába még is jobbra csak hideg; az étvágy változó, a' marha nyög, nem örömet változtatja az állását és ha a' szügye alatt szoritjuk, fájdalmat mutat. Fekvésben felhanggal nyög, oldala felé tekintget, míg végre a' szügy alatt és előtte nagy daganat formálódik, a' midőn a' marha szüntelenül áll; vége felé hasmenésbe esik a marha, és megdöglik utóljára a' nyavalya 4 — 8 dik hetében.

Okai leginkább sértések szoktak lenni, mint mikor tüt vagy más hegyes testet eledelével elnyel a' marha, melly azután a' gyomron keresztül egész a' szivig elmegyén. Így találtattak gyakran tük, szegek, sőt egyszer egy biosak és egy olló is a' szivben.

Orvoslás itt lehetetlen, mivel a' sértő idegen testet el nem lehet távoztatni a' szivből. Ha tehát elég idein megismeri az ember a' nyavalyát, le kell vágni a' marhát, hogy a' húsának lehessen hasznát venni.

6. *Bél- és gyomorgyulladás, (Darm- und Magenentzündung).*

Ez a' gyulladás rend szerint csak a' harmadik vagy negyedik gyomrát vagy a' bélét bántja a' szarvasmarhának, vagy mind a' kettőt is egyszerre, és igen veszedelmes és halálos nyavalya. A' belekben fájdalmak és görcsök támadnak, a' marha nyughatatlankodik, kapálódzik az első lábaival, hasfelé rugódozik a' hátúlsó lábaival, meggörbíti a' hátát, gyakran lefekszik 's hirtelen ismét felugrik, csikorgatja a' fogait, gyakran tekintget a' hasa alá, nyög és bög, és hasszorulásban szenved. A' szemei veresek, me-revedten állók, a' fülei, szarvai, és lábai hidegek. A' hasa egy kevésbé fel van puffadva, 's igen érzékeny, ha hozzá nyúl az ember. Mind úntalan szedi fel a' lábait 's ide 's tova csóválja a' farkát, a' mire csak hamar a' halál hővetkezik.

Okai ezen nyavalyának legközönségesebben meghűlések szoktak lenni vagy levegő vagy felette hideg itatás által; továbbá okozhatja ezen nyavalyát némely mérges pa-

lánták; vágy testek elnyelése, a' millyenek p. o. a' béka-
virág, a' tiszafa (ternyőfa) levelei, kerti boróka (Juniperus
Sabina), mész, hernyók, körösbogarak 's a' t.

Orvoslása: egy érvágás 6 — 10 font vérelesztéssel,
mellyet a' környülállásokhoz képeest ismételni is szükséges;
belsőképpen egy seres üveggel szé kifüherbathé hasonfelesen
lenmagolajjal vegyítve; és klistérek olajból, szappanból,
sóból és vízből; azon kívül dörzsölések a' hasban terpetinolaj,
salamiaszesz, és lenmagalaj, mindegyikből 3 lattal; és
gyakori megkefélése 's szalmacsutakokkali megdörzsölése a'
hasnak. Ha mérges szerek okozzák a' bélgyúladást, azon
kívül sok eczetet kell beadni. — Ha jobbúl a' marha, has-
hajtó orvosságot kell adni egyszerre 8 lat borköböl, fél
font lenmagolajból, 's másfél meszszelely vízből. Italúl langyos
lenma gogácsa - vagy korpamoslékot kell adni a' beteg mar-
hának, cledelül pedig leves puha zöldceleséget.

7. Vérhas, (Ruhr, rotte Ruhr.)

Ez egy neme a' bélgyúladásnak, de a' mellynél egye-
dül csak a' végbél van meggyúladva, 's melly sokszor csak
gyenge ugyan, de sokszor veszedelmes is. Ez a' nyava-
lya csak fiatal marhát bánt, és csak ritkán vénebb tehenet
vagy ökröt, és a' legelőn igen könnyen észre nem vétetik;
a' nyavalya támadását kólíka vagy hasmenés szokták meg-
előzni, de sokszor egyszerre is támad az. A' ganajlás ezen
nyavalyában erőködéssel jár, 's először ugyan hig ganajból,
de későbbben csak nyálkából és vérből áll; ezen erőködés
által sokszor a' végbél is kijő az állat farka alatt, 's nagyon
setétveres színű, dagadt, és forró; a' farkát feltartja ezért
a' marha. Rend szerint csak tavasszal és ősszel uralko-
dik a' vérhas, kivált ha nagyon hirtelen változik a' meleg
a' hideggel.

Belől bé kell adni a' marhának minden fél órában 3
meszszelely főzetet (Abfohung) 4 lat lenmagból és 3 mesz-
zelely vízből, mellyet meg kell szűrni, és fél font lenmago-
lajjal megvegyíteni; azonkívül dörzsöléseket kell tenni a' ha-
sán éppen azon módon, valamint a' bélgyúladásnál, és klisté-
reket kell adni 4 lat tölgyfahéjnak 3 meszszelely vízben

történt főzetjéből. Ha még nem áll a' vérhas, bé kell adni minden nap egyszerre vízben: 2 lat timsót, 3 lat vérgyökérport (Tormentillpulver), és egy nehezék ópiumot.

Melegen tartani, 's béteríteni a' beteget, 's gyakran a' hasát dörzsölni mindig nagy haszonnal jár.

8. Vese- és hólyaggyulladás, (Nierens und Blasenentzündung).

Ezen gyúladások csak ritkán fordulnak elő, 's nehéz azokat megismerni.

A' marha görbedt háttal áll; ha a' vese táján nyomatik, fájdalmat mutat mélyen legörbitvén magát; 's nagy forróság mutatkozik azon helyen; nagyon erőködik a' marha vizelletet ereszteni, de többnyire csak néhány setét veresszínű cseppet tud ereszteni. A' járása a' marhának feszült és merő, keveset eszik és semmitsem kérődzik, de nagyon szomjúzik. A' szeme kidudorodott, és a' tekintete világosan jelenti a' belső fájdalmát, a' ganajlása ritka és nagyon fájdalmas; a' ganaj kemény; és ha bele nyulunk a' végbélbe, nagyon forrónak találjuk azt.

Okai ezen nyavalyának a' meghülés, mérges szerek vagy növények, vagy erős ütések 's dőfések a' vese táján.

A' gyógyítása nem nehéz, ha az orvoslását elég idején kezdjük. Először eret kell vágni 's 8—12 font vért eresztetni; azután bé kell adni minden 2—3 órában porrá tört 2 lat salitromot és 4 lat borkövet vízben. A' vesetáját hideg vízbe mártott vászonrongygyal kell folyvást borogatni. Ha hasszorulással jár a' nyavalya, vagy ha legalább a' ganaj nagyon kemény, kézzel kell a' végbélbe nyúlni 's kivenni a' ganajt, azután pedig szorgalmasan klistéreket kell adni sóból, olajból, szappanból, és meleg vízből. Ha már néhány napig tartott a' nyavalya, a' vesetáján egy pár 6—8 újni (ezolnyi) szörkötelet kell húzni, vagy ugyanazon a' tájon minden 4—6 órában ezen vegyületet kell bedörzsölni: Körösbogárpor 1 lat, terpetinolaj és salamiaszesz mindenikből 4 lat. Az eledelnek könnyű emésztésűnek kell lenni, a' mire legjobbak a' lisztből, korpából, vagy darából készült moslékok.

9. Vérhúgy, (vérvizelés, Blutharnen).

A' marha szomorún áll, keveset eszik 's kérődzik vagy semmitsem, és nagyon szomjúzik. A' hátúlja járása merő, húzódozó, 's ingadozó; a' tej elapad a' teheneknél; a' fülei, szarvai, 's lábai majd mindig hidegek; a' vesetáj közbeközbe meleg, 's nagyon érzékeny a' nyomás ellen, a' mi hasszorúlást jelent. Ganajláskor nyög az állat egy keveset; hasmenés csak ritkán jár ezen nyavalyával, és ha béáll, kedvező környülállások jele. Eleintén csak keveset veres a' vizellet (húgy), de csak hamar setét veressé változik; némelykor, de csak ritkán, aludt vért is foglal magában. A' vizellet eresztése eleintén ugyan fájdalom nélkül jár, de későbbben szörnyű nagy fájdalmakat okoz, és csak cseppenkint és szüntelen nyögések közt jö ki. Néha sokáig nem sok baja látszik a' marhának ezen nyavalyában, 's akkor magától is következik a' gyógyulása; de néha a' vese gyúladása 's evesedése is következik, mellyet végre a' halál követi.

Okai a' vérhúgynak egyedül némely eledelek szoktak lenni. Így legtöbbször látjuk ezen nyavalyát tavasszal támadni, mikor az újonnan kifakadt tölgyfa, egerfa, 's fenyőfa leveleit 's csiráit, vagy a' békavirágot eszi a' marha, vagy ha az eledelével együtt csere- vagy körösbogarakat talál elnyelni. De a' meghülés is okozhatja hideg istállókban vagy posványos legelőkön. Rend szerint csak a' korosabb marhát bántja ez a' nyavalya, kivált ökröket és bikákat. A' nyavalya rend szerint igen húzamos, és több hétig, sőt több hónapig is eltarthat, minekelőtte halálos lesz. Az olyan esetekben felette megsoványodik a' marha, minden jó étvágya mellett is, mellyel bir még sokszor.

Az orvoslásnál az első az, hogy a' beteg marha a' legelőről elvétessék, vagy ha istálló, hogy másképp etettesék, a' mire dara, korpa, és jóféle széna legalkalmasabb. Orvosságul minden 12—18 órában a' következő port kell serben beadni: Macskagyökér (Baldrian) és angyalgökér mindegyikből 2 lat, kámfor 1 lat. A' vese táján minden 6—8 órában e' következőt kell bédörzsölni: babérolaj és terpetinolaj mindegyikből 2 lat, körösbogarpor fél lat. Ha szo-

rúlt a' has, klistérekkel kell segíteni. Ha csak csekély a' vizelés, úgy hogy a' hólyag gyúladását lehet gyanítani, bé kell adni minden 3—4 órában e' következőt: salitrom 1 lat, borkő 3 lat, lenmagolaj 6 lat, víz másfél megszszely, 's a' beadást folytatni, míg könnyebben nem huggyozik a' marha. Veszedelmes esetekben eret is kell vágni, és 8—10 font vért eresztteni. Ha nagyon húzamos a' nyavalya, e' következő orvosságok szoktak használni rend szerint: Önczükor egy nehezék téjben beadva, még pedig minden nap háromszor, és három napon egymás után; vagy: fürtös laven-dulaolaj (Spiföhl), fenyőmagolaj, téглаolaj, mindegyikből 2 lat, a' miből minden 4—6 órában egy kis théakalánnal téj-jel vagy zabnyálkával kell beadni; így szinte 2 lat kalamáz (kulimáz, kátrány) lenmagnyalával néhány napig 2—3-szor napjában beadva nagyon hasznos volt már sokszor, a' mint mondják. Igen nagy sikerű pedig a' timsó, ha abból minden 3—6 órában 1 latot vízzel bead az ember.

10. *Lépfene*, (Milzbrand, fliegendes Feuer, Karfunkel-frankheit).

Ámbár ez a' nyavalya közönségesen igen hirtelen halad elő, úgy hogy a' beteg sokszor már lerogyik dögglöten, minekelötte még csak észre is vetetett a' nyavalya, de van még is olly eset is, hogy azt előljáró jelenségekből megismerhetni, és hogy több napig is eltart még a' nyavalya.

Igen gyakran olly hirtelen jelenik meg ez a' nyavalya minden előjáró jelek nélkül, hogy a' marha, melyet eddig tökéletes egészségűnek tartottunk, mikor legnagyobb vidorsággal húzza a' szekeret vagy az ekét, vagy mikor legjobb ízűn eszi az eledelét, csak hirtelen lerogyik mintha szél ütötte volna, 's azonnal meg is döglik csak igen kevés mozgása után. Azomban ez a' hirtelen kiütése a' nyavalyának néha még is több óráig is megtart. A' marhát ekkor hirtelen nagy szorongatás gyötri, ide 's tova forog, és tántorog, széljel rakja a' reszkető lábait, változtatva csendesen áll és szomorún, 's mintegy bódúlva, és düh nemébe esvén, bög, elszalad egy darabig érzéktelenül, és lerogyik; vagy pedig lerogy mindjárt eleintén, szájából 's órából tajtékot bocsát-

ván, melly sokszor vérrel van vegyülve; néha rángatódzások és a' nyaknak elcsavarodásai is következnek. A' halál bekövetkezésekor, vagy mindjárt utánna vér szokott kifolyni a' szájából 's végbeléből, a' hasa pedig rövid idő múlva nagyon felpuffad, és a' dögölt test felette hamar el szokott rothadni.

Hogyha a' nyavalya nem halad elő olly hirtelen, e' következő jelenségek mutatkoznak: a' hátúlsó lábak reszketése, rángatódzások és vonítások a' bürben, bádjadtság; a' beteg marha el marad a' többitől a' csordában, vagy megáll lesütött fővel. Fejős teheneknél szemlátomást apad a' tej, vagy et is apad egészen; más esetekben, kivált kövér 's izmos marhánál, hőgéssel, dühösködéssel, többszöri erőszakos ledúlással, rúgással a' has felé, dabogással, 's a' t. kezdődik a' nyavalya. Sok beteg egészen elveszti az étvágyát, más folyvást eszik egész haláláig. A' szem elején tüzes 's fénylő, de későbbben lankadt 's homályos, 's a' szemhéjak sárgúlnak; a' lélekezés nehéz 's nyögő; a' szájban nagy a' forróság. Ezen állapotban 18—36 óráig ellehet a' marha, míg végre a' végső részei meghidegűlnék 's a' lélekezete meghűl, mire ellankadva lerogyik, és rángatódzások közt megdöglik.

Legtöbb esetekben ezen nyavalya leforgása alatt, a' testnek több helyén külömbféle nagyságú kelevények (gümők) találkoznak, mellyek majd hidegek majd melegek; leginkább megjelennek ezek rendszerint a' torokló (gégefő Rehl fopf) táján, a' honnan kevés orák alatt a' főnek egész alsó részén, és az egész nyakon a' szűgyig elhatalmaznak; azonban a' testnek több más részén is jelennek meg ezen kelevények, mint a' lapoczkán, a' hason, a' csipőn 's a' lábakon, a' hol sántitást is okoznak; ezen kelevényeket lépfenekelevényeknek hívják.

A' dög bonczolásakor még bizonyosabban megismerhetni a' lépfenét, mint az élő állaton. Kivülről jobbára nagyon felpuffadt az ilyen dög, kivált a' hasa. Az órából 's szájából véres tajték 's nyál folyik, és a' végbélből is jobbára vér szivárog. A' bőr alatt kiáradt fekete vértől eredt vonások 's fókák találkoznak, és kocsonyaforma sárga folyadék, 's fenes helyek, ott a' hol a' kelések voltak. Ha felbonczoltatik a' dög, bűdös dögletes bűz jó ki belőle; a' gyomor 's a'

belék fel vannak puffasztva levegőtől, és vagy csak sötét veres fókákkal tarkázva, vagy egészen feketék és fenések. A' máj elég természeti állapotban található, de a' lép nagyon fel van puffadva, 's duzzadt kiáradt fekete vértől. A' tüdő sokszor egészen egészséges, de rendszerint még is sötétbarna. Különös említést érdemel a' vér minémisége: Sem az élő állatok érvágáskor eresztett vére, sem a' dögöké meg nem alszik, hanem higan marad, 's színére és sűrűségére nézve olyan mint a' kalamáz.

Az okait ezen nyavalyának még eddig ki nem tanúta senki, rendszerint azomban csak forró nyárban uralkodik a' lépfene, tikkasztó éghőborús levegőkor, nagy erőködés után a' tehervonásban, vagy ha nagyon messze kell járni a' marhának legelőre. Közönségesen egész csordákban támad a' lépfene, 's egész országokon 's tartományokon hatalmazik el, nem ritka halált okozván a' márhá között.

Egész csordák orvoslásakor nemcsak a' beteg darabokat kell orvoslás alá vetni, hanem elejét kell venni a' nyavalyának a' még egészségeseknél is. Hogyha a' csordának némely darabjaiban már mutatkozik a' lépfene, e' következtét kell tennünk, hogy elejét vegyük: Először minden darab marhán, válogatás nélkül, eret kell vágni, és a' kövér izmos darabokból ugyan 8—10, a' sovány 's gyenge darabokból pedig 4—6 font vért kell eresztetni; azután úsztatni kell többször a' marhát hideg vízben, vagy vízzel megöntözni, a' minek legalább kétszer napjában kell megtörténni; gyakran kell itatni bőv tiszta és egészséges vízzel, mellynek minden kannájában 1—2 lat salitromot lehet felolvasztani. Nagyon kövér 's izmos daraboknak hashajtót is lehet adni 20—30 lat Glaubersóból vízben. Nagy melegben hűvösön és árnyékon kell tartani a' marhát, el kell kerülni minden szerfeletti fárasztását, se bé nem fogván azt, se nagyon messzé nem hajtván azt a' legelőre.

A' már beteg darabok gyógyítását eképpen lehet eszközölni: először nagy érvágást kell rajtuk ejteni legalább 12—18 font vérelesztéssel, a' mellyet még ismételni is kell, ha nem enged a' nyavalya, és ha a' marha nagyon kövér 's izmos. Azután bé kell adni minden két órában 2 lat salitro-

mot és 8 lat Glaubersót vízben felolvastva, míg hasmenés nem következik; ez meglévön 4 lat kénsványt (gáliczkö-
olajt) kell egy kanna hideg vízbe tölteni, és ezt inni kell
adni többször a' betegnek, vagy belé kell tölteni belőle jó
böven; azon kívül hideg vízbe kell hajtani a' marhát, vagy
hideg vízzel megöntözni mind addig, míg derék reszketés
nem követi, 's ganajlás és vizelés nem következik. A' beteg
marhát el kell választani a' esördától, szellős hűves istállón
tartani, 's kevés zöld eleséggel vagy kolompérral 's a' t. etet-
ni. Ha szorúlt a' hasa a' marhának, klistért kell adni minden
fél órában, melly székifüből, sóból, 's fekete (barna) szap-
pából készittotik. Ha kelések (gümök) vannak a' testen, iz-
zó vassal kell ezeket égetni, vagy, a' mi még jobb, szőr-
kötelet kell keresztül húzni rajtok, 's mind a' két esetben
azzal kell az evésedést elősegíteni, hogy a' sebés helyeket
gyakran terpetinolajjal nedvesíti meg az ember. Az újabb
időkben a' kámfort tapasztalták igen hasznosnak lenni a' lép-
fené nyavalyájában; bé kell pedig adni ebből a' betegnek
minden fél órában 1 nehezéket, 2 lat salamiával 's ugyan-
annyi salitrommal, vízben.

Nem lehet pedig eléggé a' legnagyobb vigyázást javas-
solni a' lépfenés marha orvoslásában. Ha szinte a' levegő és
az összeérés által nem ragadós is ez a' nyavalya, de an-
nyival veszedelmesebb ezen nyavalya elragadása a' vér 's
más nedvek által. Mert számtalan szomorú példák vannak,
hogy azon emberek, kik az illy beteg marhán eret vágtak,
vagy a' ganajt húzták ki a' végbeléből, vagy a' keléseket
vágta fel, 's a' t. néhány órák múlva a' kezökön fenés ke-
léseket kaptak, mellyektől 2—3 nap alatt meg is haltak.
Ezen elragadás annál nagyobb, ha az említett rosz nedvek
a' bőrnek valamelly sértett részét érik; de van olyan példa
is, hogy az által ráragadt a' nyavalya az emberekre, úgy
hogy még halált is okozott, hogy azon legyek, mellyek csak
imént a' lépfenés marha vérért szopták, tüstént utánna 's köz-
vetlenül az ember orcájára vagy kezére ültek. Az érvá-
gást, a' beadást, az égetést 's a' t. mind igen nagy vigyá-
zással kell megtenni, 's ép kézzel, mellyet előbb olajjal kell
megkenni, vagy keztyűvel felruházni. Minthogy a' dög szint-

olly ragadós, mint az élő állat nedvei, bőröstül 's szőröstül mélyen el kell ásní, mert ha kutyák, disznók, réczék vagy tyúkok esznek a' dögből, ezek is megdöglenek.

11. *Vértályog, (Rüdenblut, Lendenblut).*

Elejéntén bádjadtan 's szomorún áll a' marha, szedegeti a' szorosan összszetett hátulsó lábait, nem eszik, se nem kérődzik, a' hasa felpuffadt, a' ganajlatja aludt vérrel végyes, száraz és fekete, és kis mennyiségben megyen el a' betegől, a' vizellet szinte setét színű és sokszor vérrel végyes. A' nyavalya haladtával nyög a' beteg marha, és sok fájdalmat mutat; 's mikor legmagasabb pólczán van a' nyavalya, szüntelenül fekszik a' marha, nem tud többé felkelni 's meghűlvén az egész teste meg is döglik nem sokára.

Leggyakrabban találkozik ez a' nyavalya a' legelőkön 's csak igen ritkán istállóban, és inkább támadja meg a' kővér mint a' sovány marhát. Legkedvezőbb esetben 7—10 nap múlva történik a' gyógyulás, ellenkező esetben pedig gyúladásba 's fenébe esnek a' belek, mire 3—6 nap múlva a' halál következik.

Okait nem lehet előadni egész bizonyossággal; istállóban jó száraz eleség mellett még sohasem tapasztaltatott a' nyavalya, ellenben leginkább mélyfekvésű posványos legelőkön, és fagyos kolompér 's répa, deres fű, vagy mérges palánták evése után.

Orvoslása abból áll, hogy azonnal eret vág az ember a' marhán 's 8—12 font vért ereszt; azután bé kell adni minden nap 2—3-szor langyos vízben 12 lat Glaubersót és 6 font lenmagolajt; 's ugyan ilyen vegyületből minden 2 órában langyos klistéreket kell adni, minekutánna előbb a' ganaj a' végbélből kézzel kivetetett. Mivel pedig ez a' ganaj kivétele nincsen veszedelem nélkül, szükséges, hogy a' ganajkivájó keze 's karja minden sértés nélkül 's ép legyen, és hogy előbb olajjal legyenek megkenve.

12. *Nyelofene, (Zungenfrobe, Zungenbrand, Zungenfäule).*

Ez a' nyavalya, melly a' lépfenének egy neme, arról esmerczik, hogy nyálat ereszt szájából a' marha, hogy

nyughatatlanok, 's hogy meg van dagadva a' nyelve, melly nyállal 's tajtékkal van befedve. Minekelötte még a' nyavalya kitör, 's még akkor is mikor már kezdetében van, különös vágyódással eszik és iszik a' marha. Ha megvizsgáljuk a' száját, a' nyelve tövén vagy hátán gömbölyű pattanásokat (hólyagokat) találunk, mellyek eleintén fehérsárgák, később barnásak vagy feketések, és sokszor egész diónyik vagy még nagyobbak is, 's mellyek hig genyetséget foglalnak magokban, melly a' többi közel lévő részeket is megtámadja. Ha az ilyen hólyag apadni kezd, feljül barna varat formál, melly alatt a' genyetség mindig mélyebben rágja meg a' nyelvet. Ekkor egyszer mind büdös lélekzetet is vehetni észre, 's az egész száj, valamint a' torok és a' gyomor megfenésődnek, dly igen elhatármazván a' fene, hogy sokszor rövid idő alatt, nagy reszketéssel, a' test hátulja felpuffadásával 's nagy szorongatással a' halál következik.

Ha elég idein nem segítünk, hőzönségesen halálos ez a' betegség, holott gyors és czélarányos orvoslással rendszerint sikeres az orvoslás, ámbar sokáig szokott minddig tartani.

Okai a' nyelvfénének, melly sokszor egész csordákban nagy dögleletességgel uralkodik, kiváltképpen: nagy hévség 's szárazság, 's motsárvíz, és ártalmas növények evése. Levegő által nem ragadós ugyan ez a' nyavalya, de a' pattanásai genyetsége akár embereknél akár marhánál veszedelmes fenés keléseket, 's ezek következésében, valamint a' lépfénénél, halált is okozhat.

Az orvoslása azzal kezdődik, hogy felfeszítjük a' beteg marha száját 's kihúzzuk vigyázással minél tovább a' nyelvét. Azután felvágjuk az egyes hólyagokat éles késsel, 's megmossuk a' sebet vízzel és eczettel; de ha már valamely fenés kelés találkozik a' var alatt, azt vagy kén- vagy sósavanyval kell vigyázva meglocsolni, vagy, a' mi még jobb, gombforma izzó vassal megsütni (megégetni) 's elpusztítani, 's aztán eczettel megmosni, azon gondoskodással, hogy minden varas és fenés részek tisztára elhárítsanak. Még könnyebb más orvoslásoknál az, hogy a' a'

pattanásokat (hólyagokat) vagy keléseket bádokkal annál levakarjuk, és a' nyelvet botra kötött flaneldarab segítségével eczettel és sósvizzel megnedvesítjük. Ugyan ezen sebes kelyek béecsetelésére ezen vegyületet is lehet használni: Salaria, rézroszda (krispán), mindegyikből 1 lat, eczet és méz mindenikből $\frac{1}{4}$ font. — Belső orvosságra mines szükség, mellyet úgyis csak ritkán tudna lenyelni a' marha.

Hogy elejét vegyük e' nyavalyának, oltalmazzuk a' marhát a' kihevülés ellen, 's gondoskodjunk elegendő tisztavízről, mellyet eczettel és sósavanyal kell savanyítani egy kevéssé. Mihelyt a' nyelvfene mutatkozik valamely csordában, meg kell vizsgálni minden nap a' még egészséges darabok száját 's nyelvét, hogy azonnal az orvosláshoz foghaassunk, mihelyt az első pattanások mutatkoznak.

13. Gyúlasztó hideglelés, (Entzündungsfieber, Verhigung).

Ha nagyobb kiterjedésű külső vagy belső részei az állati testnek gyúladásba esnek, majd mindig gyúlasztó hidegleléssel jár a' nyavalya. A' pulfus (érverés) sebes és kemény, és 60 — 80 söt 100-szor is üt egy minutában; az érből kieresztett vér világos veres, sűrű, 's nagyon hamar megalszik; és sűrű pogácsává válik, csak kevés savót hagyván hátra. A' vizellet csak ritkán és igen kis mennyiségben megy él az állattól; a' ganajlatja kemény, száraz, és ritka, vagy meg is van szorúlva. A' szemei veresek és fénylők; az egész teste, de kivált a' fülei, szarvai, és lábai nagyon melegek; úgy szinte a' száj belseje is, melly csupa száraz. Az étvágya jobbra egészen elveszett, vagy legfeljebb csak kevés zöld eleséget kíván még a' marha, de a' szomjúsága ellenben, 's nevezetesen a' tiszta friss víz ivánása annál nagyobb. — Az állatok majd mindig betegesnek este mint reggel. A' hideglelés tartóssága a' gyúladás tartósságától függ; mellyől eredetét veszi, azomban nem szokott még is tovább tartani tiszta formájában 4—8 napnál.

A' gyúlasztó hideglelés orvoslására szolgálnak: erős és ismételt érvágások, sós hashajtó szerek és klistérek, és az azon orvosságok, mellyek nyomos belső részek p. o. a'

gyűvelő, a' tüdő 's a' t. gyűladásakor hasznosaknak tapasztaltatnak.

14. Borjazási hidegletés; (Kalbefieber).

Ez a' nyavalya csak teheneknél fordul elő 1 — 3 nappal a' borjazás után, és felette veszedelmes, könnyen meg is ölhető nyavalya, melly rend szerint a' méhnek, hasnak, és a' beleknek gyűladásával is öszsze van köttelve.

A' lebetegedett tehen nem eszik, borzad a' bőre, 's szedegeti a' lábait; huzamosan fekszik 's nem tud felkelni, mintha csípősántaságban volna. Mindezen jelenségek hirtelén következnek egymásután, és a' nyavalya kevés napok alatt felső pólczán áll. Ekkor a' beteg kinyújtódvá fekszik egyik oldalán, és a' fejét másik oldala felé tartja, melly, ha egyenesre hajtja is az ember, visszaesik ismét előbbeni fekvésébe; később meghűlnek a' fülei, szarvai, és lábai; a' marha nyög és bög, csikorgatja a' fogait, lankadtan néz bésett szemeivel, nagyon nyughatatlankodik, hányja ide 's tova a' fejét, kapálózik lábaival, és merőn 's vadon tekintget szemeivel. Sokszor fel van puffadva a' hasa, a' tölgye forró 's dagadt és a' teje elapadt. A' méhtermése rend szerint nem megyen el tőle, és a' szülőtestéből nyúlós bűdös hig genyetség folyik ki, mint jele a' méh gyűladásának. Néha a' tehenek még egy kevésse vidámok, 's esznek még egy keveset, de a' csipejök még bénnforma 's fel nem tudják emelni a' hátuljokat. — A' nyavalya folyamata oly sebes, hogy 3 — 5 nap alatt megdöglik a' marha, ha csak jobbúlásnak nem indul a' nyavalya.

Okai: meghűlések, nehéz borjazás, nagy tereltetése a' hasbeleknek sok és táplálás cledellel, kivált istállóban, s a' t.; leginkább pedig jól táplált tehenek szoktak esni ezen nyavalyába.

Orvosláskor leginkább arra kell fordítani gondunkat, hogy hamar nyújtsunk segítséget. Először száraz meleg istállóba kell helyheztetni a' beteg marhát bőv és száraz alomra. Azután bé kell neki adni minden 1 — 2 órában három mésszely meleg ser. en $\frac{1}{2}$ lat kámfort egy tujászékkel megtörve, és 2 lat salitromot; ha igen nagy a' gyan-

gesége, bé kell adni, sósavanyt $\frac{1}{2}$ latot, kámforszeszt és szarvasszarvolajt mindegyikből 4 latot, másfél meszszeley vízzel, eleintén ugyan minden fél órában, azután pedig minden 2 — 3 órában. Ha megcsendesül az állat egy keveset, másfél meszszeley bort 1 nehezék kámforral kell néki beadni minden két órában. Azon kívül erősen meg kell dörzsölni a' beteget szálmával, 's bé kell gondosan karni pokróczczal vagy szőrös jühbőrrel. A' hátán és a' csipején terpetinolajt kell napjában 2 — 3 szor kemény kefékkel bedörzsölni, A' tölgyét gyakran ki kell fejni, és mikor forró, dagadt, és kemény, meleg téjjel vagy langyos szappanvízzel kell azt megmosni és borogatni. Ha hasszorúlástól szenved a' marha, klistéreket kell adni minden két órában 1 font olajjal.

15. Száj- és körömfájás, (Maul- und Klauenfeuche).

Közönségesen együtt jár ez a' két nyavalya, és többnyire egész csordákon van elhatalmazva.

A' szájfájás mutatkozik a' száj forróságá 's verességét által, az étvágy kevesebb, a' tehén kevesebb tejet ad 's az is hig és mintha vízzel volna vegyítve. Aztán 2 — 3 nap alatt számtalan kis veres persenések támadnak, mellyek nagyobbra nőnek, 's majd kölesnyi, majd borsónyi, sőt néha ósnyi fehér pattanásokká változnak által; mellyek későbbert felattannak 's varát formálnak. E' mellett nagyon nyáloz a' marha, és a' fájdalma miatt semmitsem eszik, de sokat iszik.

Legtöbb esetekben olly szelid és jötermészetű szokott lenni ez a' nyavalya, hogy a' marha magától is meggyógyul; csak illó etedellel tartassék.

A' szája belsejét minél gyakrabban fél font mézből, $\frac{1}{2}$ lat sósavanyból, 3 meszszeley vízből, 's egy pár márok lisztből készült vegyülettel kell kiecsetelni, vagy fecskendővel befecskendezni; ha más eszköz nincsen, egy bot végére kell puha vászonrongyot tekerni, 's ez által nedvesen tartani az említett vegyülettel a' száj belső részét minél gyakrabban. Gyenge esetekben fél font sóból, másfél meszszeley vízből, és egy kis lisztből is lehet illyen vegyületet készíteni; Maról állott vizet kap a' beteg, mellyben egy kis kovászt kell

felolvasztani, vagy mellynek minden kannájához 1 — 1 font lisztet és 3 — 4 lat sósavanyt kell vegyíteni. Minthogy az állat a sebes nyelve miatt kemény eledelt nem ehetik, puha léves zöldeléséget, vagy főtt és megtört répát vagy kolompért, vagy daramosléket, lenpopácsamosléket, 's a t. kell neki adni.

A' körömfájásnál elvesz az étvágy, szaporodik a' test melege, és szomorodik a' marha. A' lélekezés sebesedik. a' ganaj kemény és száraz, a' vizellet nagyon setét. A' marka csak fekünni szeret, vonítja elejntén többször a' lábait, és járáskor csak vigyázva és csekélyen hág a' beteg lábaira. A' körme köze forró 's dagadt, és pattanások támadnak rajta, mellyek, ha felfakadnak, sárgásfehér nedvességet bocsátanak ki, 's végre kelést formálnak, mellyben olly mérges hig genyetség formálódik; melly fel is eheti az egész körmöt, a' miért is csak alig hághat a' marha az ilyen beteg lábára, 's ugyanazért majd mindig is hever.

A' körömfájás orvoslásánál rend szerint csak arról kell főképpen gondoskodni, hogy minél jobban kiméltessék a' marha, mire a' gyógyulás csak igen hamar 's igen könnyen szokott következni. A' meggyűladt körmöt minél gyakrabban hideg vízben kell megfereszteni, vagy pedig az egész marhát többször napjában hideg vízbe kell hajtani; azon kívül száraz és bőv 's puha alommal béterített istállóban kell tartani a' beteg marhát. Ha már előre haladt a' nyavalya, e' következő vízzel kell napjában 2—3- szor megnedvesíteni a' körmet; Timsó és kék gáliczkő, mindenikből 2 lat, víz 3 meszszele; rozsféle keléseket porrá tört kék gáliczkővel kell behinteni, és a' köröm elvált részelt késsel gondosan elvágni. — A' nyavalya nem ragadós, valamint a' szájfájás sem.

16. Borjúk szájfájása, (Maulschwämme der Kälber, Fasch).

Ezen nyavalyát arról lehet észrevenni a' borjúknál, hogy nem szopnak, soványodnak, és hogy kis pattanások találkoznak a' nyelvökön, az ínyök és szájpadrások puha és taplós, és a' szájok teli nyállal és tajtékkal. Közönsé-

gesen eredetét veszi ez a' nyavalya a' tejnek valamely rossz tulajdonságától. Az orvoslása könnyű. Vegy 3 lat zsályát vagy bodzavirágot, öntsd le másfél meszszele forró vízzel, szürd le a' levét egy óra múlva, tégy hozzá 4 lat mézet és 1 lat timsót, és nedvesítsd vagy ecseteld meg ezzel a' borjú száját minden nap 4 — 6 - szor. Jó az is, ha a' borjának 3 nap egymásután minden reggel e' következő port adjuk bé téjben: Rebarbara 1 nehezék, kréta $\frac{1}{2}$ lat, salamia $\frac{1}{2}$ nehezék. Hogyha a' száj sebjei nem igen akarnak gyógyulni, bé kell azokat ecsetelni minden 4 — 6 órában e' következővel; Pórics (Borax) 1 lat, méz 4 lat, mirrhá-eszencia 2 lat.

17. Tüdőfene, (Lungenseuche, Lungenfieb, Lungenbrand, Lungenfäule).

Ez igen veszedelmes nyavalya, melly csak keveset ragadós ugyan, vagy talán semmi sem, de mindazonáltal némely esztendőkben nagy csapásokat tesz a' marhacsordákban.

A' nyavalya elején szomorún áll a' marha és bádjadtan, széljel terjesztett első lábakkal, úgy hogy a' lapoczkák és lábak már a' szügytől fogva egészen kifelé állanak; a' fejét lesütve tartja; a' szemei lankadtak 's könnyezők; a' szüre borzas; a' lélekezése rövid és szorongatott, az oldalok és az órr nagy mozgásával. Közbenkötben egy siketes, fájdalmas, elnyomatott köhögést lehet észre venni, kivált reggeli itatáskor, vagy mikor istállóból jön a' marha. Az étvágy jobbara meg szokott még lenni, de a' kérődzés már észrevehetőleg elmarad. A' fejös tehén kevesebb tejet ad, és az is csak híg, és könnyen megaluvó.

A' nyavalya haladtával szaporodik a' köhögés, és kurta, száraz, 's még gyengébb és elfojtottabb lesz. Az étvágy, a' kérődzés, és a' tejelés egészen elfogynak, a' beteg előre nyújtott fővel 's nyakkal áll, a' lélekezés mindig nehezebb, és az oldalok 's oldalcsontok szembetűnő mozgásával, valamint az órrlyukak nagy eltátásával történik; a' szemből és órrból most sűrű nyálka folyik, és a' marha keveset iszik, 's azt is csak kurta hörpentésekkel, mellyek

köhögéssel szakasztatnak félbe. A' marha mindig jobban soványodik, 's végre hasmenésbe esik, mire az utolsó napokban folyvást fekszik majd mindig, és egy vagy két hét múlva a' nyavalya kezdetétől fogva fúladástól döglik meg.

A' dögök bonczolásakor szembetűnő változások találkoznak a' mejüregben. Felvágásakor közönségesen temérdek sok sárga víz folyik ki, mellyben sárga pihék 's szalonnás hártványak úszkálnak. A' tüdő szinte olyan vastag szalonnás hártványokkal van befedve, és vagy csak egy, vagy mind két felől az oldalcsontokhoz van növe. A' tüdő maga csak részint vagy egészen is meg van keménykedve, nagyon fel van puffadva, és nehéz, úgy hogy 40 — 60 fontra is mehet a' nyomatékja, holott ép állapotjában csak 4 — 5 fontot nyom a' tüdő. Ha felvágjuk a' megkeménykedett tüdőt, márványforma színben jelenik meg, mivel a' setétkes, tüdő merő sárga szalonnás erekkel van keresztülkösül átfonva; 's éppen olyan vastag hártványok fedezik be a' tüdő egész színét.

Ezen nyavalya orvoslásához igen idein és nagyon vigyázva kell fogni, különben elvesz a' csorda nagyobb része. Legegyszerűbb orvoslása a' bőv érvágás, és a' szörkötelhúzás mind a' két oldalán a' szügynek. Mihelyt tehát egy darab marha ezen nyavalyában szcruved, azonnal 12 — 16 font vért kell rajta eresztetni, és a' szügye mind a' két oldalán egy 1 — 1½ lábnyi szörkötelet kell kúzni, mellyet terpetinolajjal kell megnedvesíteni. Belől bé kell adni minden 3 — 4 órában 1 lat salitromot és 6 lat duplasót (kettős sőt) mind addig, míg hig gánajlás nem következik. A' beteget istállóban kell tartani, vagy legalább csak közel a' majorhoz őriztetni, hogy megszűnjék a' legelőre ne kénytelenitessék, és hogy azt, mihelyt esni kezd, azonnal fedél alá lehessen hajtani. Eledelül füvet, káposztalevelet, 's a' t. kell adni a' marhának, italul pedig tiszta vizet, mellynek minden kannájához 2 lat kénsavany (gáliczköölaj) adatott. Azon kívül minél melegebben kell tartani a' beteg marhát, a' miért is jó azt pokrócczal befedni; a' bőrét pedig szalmával vagy kefével kell erősen megdörzsölni. Ha másod vagy harmad napra nem csendesül a' lélekzés, hanem szint-

gily hevasséggel 's erőszakkal csik meg mint az első napon, ismételni kell az említett első érvágást. A' szörkötelekre nézve különösen arra kell tekinteni, hogy azok jól evesedjenek; hogyha ez pedig 4 — 6 nap alatt nem történék, ismételve ingerlő szerekkel kell megnedvesíteni a' szörköteleket, mint p. o. 4 lat terpetinolajjal és 1 lat körösbogarporral. Ha jobbulás mutatkozik, el kell hagyni a' sók beadását, 's be kell adni minden nap kétszer e' következő: Üröm, keserűgyökér (Enzianwurzel), és keserű lóhere, mindegyikből 1 lat, salamia 2 lat, viz másfél meszsze, 's ezt folytatni 3 — 4 napig egymás után. A' szörköteleket minden nap mozgatni azaz ide 's tova húzni kell, és 2 — 3 hét múlva ki kell azokat venni. A' mint pedig a' beteg gyógyulni kezd, a' szokott legelőre — csak igen meszsze ne legyen az — lehet azt ismét hajtani, és a' szokott eledelével táplálni.

Mint hogy ezen nyavalya gyógyítása, ha már nagyon előre haladt, csak ritkán jár jó sikerrel, annál inkább szükséges elejét venni a' nyavalyának, mihelyt már egyes daraboknál mutatkozik a' csordában. A' legbizonyosabb módját pedig, mellyel elejét vehetjük ezen veszedelmes nyavalyának, a' szörkötelek nyújtják. Ha tehát ezen nyavalya a' csordának némely darabjain, vagy csak egy darabjában is mutatkozik, azonnal valamennyi marhának az egész csordában, minden kivétel nélkül, még annak is, melly legegészségesebbnek látszik, a' szügye mind a' két oldalán 1 — 1 $\frac{1}{2}$ lábnyi szörkötelet kell húzni, 's arra kell különösen ügyelni, hogy az evesedés minél előbb 's minél bővebben következék. Ennek elérésére meg kell azokat gyakran nedvesíteni terpetinolajjal, és fekete húnnyorgyökeret kell rávarni, melly előbb eczetben megáztatott. Ezen szörköteleket 3 — 4 hétig kell helybe hagyni, vagy pedig mind addig is, míg néhány hétig semmi nyoma sem látszik többé a' nyavalyának a' csordában. Míg a' nyavalya elhatalmazásától lehet tartani, addig mindig csak közel a' majorhoz kell őriztetni a' marhát, azt sem befogással sem hajtással nem eröltetni, 's az eső és rossz idő ellen őltalmazni.

18. *Marhadög, (Rinderpest, Viehpest, Viehseuche, Löferdürre).*

Ez a nyavalya egyedül csak a szarvasmarhát bántja, de ezt ugyan minden különböztetés nélkül, fiatal és vénet, kövéret és soványt, tehenet és ökröt, de csak egyszer támadja meg azonagy marhát egész életében. Ez minden marha nyavalyái közül a legveszedelmesebbik, és olly ragadós, hogy csak ritkán marad életben az egész csordából csak néhány kevés darab is.

A nyavalya kezdődik hideglelési rázkódtatással, a testnek reszketésével, és a főnek többszöri megrázásával; némely betegek szomorún állnak, némelyek vadoskodnak, dobognak a lábaikkal, 's csikorgatják többször a fogaikat. Közbenközben különös éles hangú módon köhögnek. A testök melege változik, az ürök és szájok vége elejéntén még száraz és forró, a szemök elkezd könnyezni, 's erre nem sokára nyúlós nyálka folyik az ürökből 's szájokból. A kérődzés azonnal egészen megszűnik, ámbar a betegek néha még néhány napig esznek. A száj meg van telve nyállal, és a nyelven, a szájpadláson, és az inyen (foghúson) fehér pattanások támadnak, mellyek felpattannak, a midőn nagy bördarabok is szoktak elválni, mellyek helye aztán könnyen vérzik. Ha az ágyéktáját nyomja az ember, nagyon legörbíti a hátát a beteg; a lábai özsze vannak húzva a has alatt, a háta görbedt; most fecskendő hasmenés áll be, a farkát folyvást csóválja a marha, a bőre alatt pöfedekek támadnak, és 4 — 6 - od napján a nyavalyának megdöglik.

A döghen a réteges vagy százzrétü gyomrot nagyon felpuffadva találjuk, azon kívül nagyon kemény, és sok száraz 's könnyen morzsolható eledelt foglal a rétegei között; a rétegek felső bőre könnyen leválik, 's fekete és száraz, mintha meg volna égetve. Az oltó gyomor és a belek meg vannak gyűladva, és sokszor fenések is. A lép hervadt és kicsiny; a máj fakó és purhás; az epehólyag igen nagy, és felette sok hig epét foglal magában. A

több 's a' többi részét a' testnek egészségesek, de a' h
még is egy kevésbé puha, és szinetlen.

Mint hogy ezen nyavalya gyógyításáról csak alig lehet
szó is, mivel nemcsak ritkán jár jó sikerrel, hanem mivel
az orvoslás által könnyen alkalmatosság adatik a' nyavalya
elterjedésére, legjobb az e' nyavalyában szenvedő marha
mihelyt csak észreveszszük annak valóságát, azonnal meg
ölni, és bőröstül 's szőröstül mélyen elásni.

Itt csak azért említettük a' marhadögöt, hogy rá lehet
sen esmerni az előadott jelekből, 's hogy annál fogva óltak
mázni lehessen ellene a' még egészséges darabokat. A' nagy
fontossága ezen tárgynak, és a' nagy veszedelem, mellyel
ez a' ragadós nyavalya egész országok csordáit fenyegeti
rend szerint a' kormányok gondjává tette annak orvoslását
's kiirtását.

19. *Felpuffadtság, (vizkórság, Trommelsucht, Au blähen, Auflaufen, Windsucht).*

Ez a' nyavalya rend szerint csak egyszerre 's minden
előljáró jelenségek nélkül támad. A' marha megszűnik enni
's kérődzni, a' hasa szemlátomást felpuffad, kivált a' bal
oldalán, még pedig rövid idő alatt oly nagyon, hogy a'
külömben behorpadt úgynevezett éhgödrei (Hungergruben)
nemcsak kitömődnek egészen, hanem még kifelé is dom
borodnak annyira, hogy ha tenyerünkkel ráütünk, felhúzó
dob forma hangot adnak. A' nyavalya haladtával legörböd
hátgerinczczel, özszerakótt lábakkal, felhajtott farkkal,
kinyomult de még is erősen becsukódott alfellel (seggel)
áll a' marha. A' szemei merők és a' gödreiből kidudorod
tak, az erek a' nyakán és a' szügye oldalain dagadtak és
felduzzadtak. A' lélekezése nagyon nehéz, rövid, és szo
rongatott, az órrlyukak erőltetett kítátásával; a' forró szá
ja nyállal és tajtékkal telik meg. Sokszor már fél vagy
legalább egy óra alatt oly mértékben halad a' felpuffadás,
hogy a' teste végei már hidegülni kezdenek; ekkor már resz
ket a' marha egész testével, szüntelenül nyálaz és tajtékkal
ingadoz, ide 's tova lépeget; nyög, nagy erőködéssel lá
bán igyekszik állani, míg végre le nem rogyik, mire

csak hamar meg is döglik, vagy megfűlladván, vagy a gyomra szakadván meg.

Legközelebbi oka a felpuffadtságnak azon temérdek sok levegő, melly a marha első gyomrában meggyűlvén sem elől sem hátul ki nem tud menni a testből. Eredetét majd mindig onnan veszi ez a nyavalya, ha a marha némely eledelekből felette sokat, és felette mohón és sebesen eszik; Illyenek a hajdina, a káposzta külömbféle nemei, a repce, a lóhere, a luczerna, a repcsény, a maláta, a kolompér, a répa, a békavirág, a bürök, 's a t. Ha ezen eledelket felette nagy mennyiségben befalja a marha, elégtelen a gyomor ereje azok megemésztésére, úgy hogy forrni kezdenek a gyomorban, minek következtében szénsavanyos levegő fejlődik ki, melly azután olly igen kinyújtja a gyomrot.

A segítséget nem lehet elég sebesen nyújtani ezen nyavalyában, azomban, hálá Istennek, van orvosság elég, mellyel minden esetre meggyógyíthatjuk a nyavalyát. Ha nagy már a veszedelem, legjobb orvoslás módja mindenkor a trokárírozás. E végre venni kell egy közönséges trokárt, bele kell szúrni bal kézről az oldal tába, 's ki kell húzni a kését, hogy az üres hüvelyén által kijöhessen a levegő. Ha trokár nincsen, akármilyen hegyes késsel is lehet ezen szúrást ejteni, csak hogy akkor vagy nádat vagy más valamely csőt kell az ejtett lyukba dugni, hogy a szorult levegő kijöhessen. Hogy a szúrás helyét pontosan megtaláljuk, mérni kell egy arasznyit a csípőtől, az ágyékforgóktól, és az álbordák hátulso szélétől, és éppen ennek közepét választjuk a szúrásra, úgy irányozva a trokárt, mintha a jobbik első láb felé akarnók a szúrást ejteni. Mily helyt bele szúrunk, azonnal kijön a levegő nagy zuhanással az ejtett lyukból; azomban nem kell tüstént elvenni az eszközt, mivel a levegő könnyen meggyűl újra; ha több idő múlva térne vissza a puffadtság, még többször is ugyan azonegy lyukba lehet szúrni a levegő kieresztése végett. — Ámbár pedig, a mint mondottuk, ez a felszúrás minden esetre a legbizonyosabb orvoslása ezen nyavalyának, sőkszor még is elhagyatják, részint az illő szerszám

hija miatt, részint, mivel nincs ember a' ki azt ügyesen meg tudná tenni. Az ilyen esetekben igen sok orvos van, mellynek használása majd mindig meggyógyítja marhát, csak igen közel ne legyen még az a' halálhoz, ezen utolsó esetben egyedül csak a' felszúrás vagy trokarkéz rozás mentheti meg még az életét. — Így p. o. meg lehet szabadítani a' gyomrot a' szorúlt levegőtől, ha a' torkok által egy üres botot vagy csőt egész a' gyomorig letolunk, vagy ha a' beteg marha nyelvét kihúzzuk, és szalmakötelet kötünk reá, úgy hogy szüntelen rágni kénytelenítessük a' marha. De az ilyen módok ritkán használnak mégis marha szinte gyakorta felhajtnak is levegőt a' gyomorból, e még is korántsem elégséges a' veszedelem sürgetős elhárítására. Jobb orvoslás módja e' következő: Bé kell adni a' betegnek minden fertály órában 1 evőkalán eleve meszet tejjel; vagy 2 lat hamuzsirt, vagy 2 lat szappan langyos vízzel; vagy 1 nehezék salamaszeszt másfél meszszely vízben; vagy pedig jó fél meszszely pálinkát; nagy sikeresnek mutatta magát az ecet is, minden fertály órában jó fél meszszely. Hajtani a' beteget, leöntözni azt hideg vízzel, míg nem reszket, kivenni a' ganajlatját a' végeléből, és dörzsölni a' hasát szalmával szinte igen hasznos segítő módok a' feljebbi orvosságokkal egybe kötve. Így szinte klistéreket is lehet igen nagy haszonnal adni a' feljebbi orvosságokon kívül.

20. Düh, (Dühösség, Tollwuth, Hundswuth).

A' düh egyedül csak a' dühös kutya, róka, vagy farkas marása után támadja meg a' szarvasmarhát, és közönségesen 6—8 héttel a' marás után, 's néha még később is szokott kitörni. Mikor már kitör a' nyavalya, eltávozik a' marha a' jászaltól a' mennyire csak lehet, 's nem eszik többé; egy darab ideig vesztég áll, lesütött fővel, 's csügö füllel, azután megretten hirtelen mintha megijedt volna, reszket, rázza gyakran a' nyakát 's fejét, ingadoz ide s tova a' hátuljával, a' midőn gyakran roppanást is hallani a' keresztcsontjában; a' tekintete szilaj és vad, a' szemé mavaros, merő, kidudorodott, és veres, a' szája tajtékkal

felve. Az állat csaknem szakadatlanul bög különös rekedt hangon; sokszor a marás helyeit nyalja, vagy valamihez dörzsöli, úgy hogy vér jön belőlök elégszer. A legnevetesebb jelenségei rövideden ezek: szüntelen bögés, bőv nyálazás és tajtékzás a szájból, korgás a testben, szüntelen szorítás a végbél felé, mellyből hig ganaj 's vége felé csak nyálka jő ki, iszonyú soványodás kevés napok alatt, megadozás és nyughatatlan lépegetés a hátulso lábakkal. A betegek nagyobb része rendszerint csendesen 's békeségesen viseli magát a nyavalya alatt, csak kevesen dühösködnek 's hánykolódnak, kivált, ha kutyát látnak.

Ezen nyavalya orvoslásáról szó sem lehet, a miért is a beteg marhát, mihelyt a nyavalya megésmerezik rajta, azonnal meg kell ölni, 's bőröstül szőröstül elásni; úgy szinté minden hulladékját, mint vérét; ganaját, nyálát el kell ásni, 's az istállót minél gondosabban tisztítani.

Csak ott, a hol éppen csak megmárt a dühös kutya valamelly darabot, ázzal lehet elejét venüi néha a düh kiakadásának, ha a marást tüstént vízzel 's eczettel jól megmoszuk, izzó vassal kiegetjük, 's köröshogárport hintvén a febre azt több hetekig evésedésben tartjuk.

Sem a húsát a dühös marhának, sem a tejét a dühös tehénnek sehoggy meg nem szabad enni, mivel sok szörnyő példa van, hogy ez által ráragadt a düh az emberekre is.

21. Csonttöredékenység, (Knochenbrüchigkeit):

Ez a nyavalya istállón is fordul elő, legelőn is, 's sokszor sok darab marhát támad meg egyszerre a csordában. Ha a marha egy két ugrást tesz, vagy csak hirtelen felkel fektéből, minden külső erőszak nélkül egy vagy több csontja is eltörik; kivált a lábaszárai. Egyébaránt sokszor semmi egyéb baját nem látni az állatnak, csak hogy néha sovány, borzas szőrű, 's hogy savannyal van megteleve a gyomra, melly utólsót különösen arról lehet megésmerni, hogy a marha meszes széreket, földet, tégladarabokat, bört, régi fanomút, 's a t. nagy kíváncsisággal szelgett elnyelni.

Leggyakrabban találkozik ez a nevezetes csontok töredékenysége oly marhánál, melly savanyú posványos lesgelön jár, vagy melly savanyú 's már forróságba ment föl kolompéros és répás moslékokkal tápláltatik.

Ezen nyavalya elhárítására el kell kerülni az artalmat legelőket 's másokkal felváltani, istállóban pedig meg kell változtatni a marha eleségét. Oly állatoknak, mellyek már látszik a nyavalya, bé kell adni e következő vegyületet: fenyőmag, kálmusgyökér, kénköves hamuzsír (Schroff's fellebër), és kréta, mindegyikből 6 lat, miud porrá vegyítve, és 3—4szer napjában egy tétézett evőkalánnal az eldelére adva a betegnek. Így szinte nagy haszonnal jár, ha 2 lat széksót vagy 1 lat hamuzsirt vízben felolvasztva beadunk minden nap egyszer a betegnek. Más szerek nélkülében 4 lat krétát és 2 lat konyhasót kell beadni minden nap egyszer vízben. Egy más jó 's próbált orvosság a Végy-szénport, konyhasót, kénkövirágot, és hamuzsirt, mind egyiket egyenlő mennyiségben, 's adj be ebből minden reggel 2 evőkalánnal mind addig, míg undorodni nem kezd a marha, a' mi jele a gyógyulásnak. — Ezen szerek után ha az etetés is czélarányos, csak hamar következik a gyógyulás. — Azon darabok azomban, mellyeknek már valamely nagyobb csontjok eltört, csak nagy bajjal gyógyulhatnak meg, a' miért is inkább le kell azokat vágni 's húsoknál hasznát venni.

22. *Bija nyavalya*, (Stiersucht, geile Seuche, Lustseuche Monathbreiteren).

Ezt a nyavalyát nehéz megismerni, úgy hogy sokszor több hónapig is jelen lehet, míg megismertzik. A marha szüntelen ösztönt érez a hágatásra, úgy hogy az olyan tehén minden hónapban, sőt többször is hónapjában megkivánja a hágatást. Ha néha fogamzik a tehén, csak hamar elvetél, és újra bika után ásitezik. A nyavalya halálával többször könnyű 's nedves köhögés támadja meg a marhát, de egyébaránt semmi nyavalyás állapot nem látszik rajta. Csak esztendő múlva, sőt néha több esztendőnk múlva halálos lesz a nyavalya; a' köhögés ekkor száraz, száraz

tetett, siket, és megrázkódtató lesz, a' szőre borzad, a' szeme lankad és halaványodik, a' marha legjobb tartás mellett is nagyon soványodik, a' lélekzése nehezedik, és ha a' szűgyét szoritjuk, nagy fájdalmat mutat, köhögvén 's elkezdülni igyekeztven a' szoritást, a' mikor is nem sokára megdöglik.

Csak a' dög felboncsolásakor lehet bizonyosan megismereni a' nyavalyát, a' mej- és hasüreg hártyaín, a' fodorhájon, és a' reczén (csepleshájon) számtalan barna, majd borsonyi majdogyorónyi kinövések találkoztván, mellyek vagy tömötten egymáshoz, vagy fürtösen, vagy egyenkint állanak.

Okait ezen nyavalyának még eddig ki nem tanútták. Azomban leginkább olyan marhánál találkozik, melly vagy törkölyel, szaladdal (malátával), vagy pálinkamostékkal (pálinkaseprűvel) tápláltatik, vagy lapályos búja mozókög legeltetik.

Orvoslásáról ezen nyavalyának csak alig lehet szó is, mivel az első hónapokban sőt esztendőken is meg nem ismerhetni azt bizonyosan, és akkor mikor már megismerczik, gyógyíthatatlan szokott lenni. A' nyavalya elején azomban a' következő port tapasztalták igen hasznosnak némelyek: piskólcz, kéukő, üröm, fénylő korom, mindegyikből 4 lat, mellyből a' beteg tehénnek reggel és este, mindenkor 2 evőkalánnal kell az eledelé közé vegyíteni.

A' húsa evése ártatlan, míg még jó húspan van a' marha, 's még nem igen nagyon beteg; de ha már nagyon sovány és sokat köhög, nemcsak undorító a' húsa megevése, hanem még ártalmas is lehet.

23. *Köszvény, (Verfangen, Verschlagen).*

A' lebetegedett marha merevényen, erőltetve, és fájdalmasan jár, az izek (csuklyók) pattanásával; sokat felszik, lomhán kél fel, és reszket azután erősen fájdalmtól. Sokszor még elég jól észik, de sokszor csak keveset vagy semmitsem. A' lélekzése lassubb mint közönségesen. A' bőrt nem lehet elhúzni a' testtől, hanem szorosan hozzá áll a' húshoz. Ha erősebb a' nyavalya, és ha hidegleléssel jár,

majd mindig fekszik az állat, 's elől hátul bénult és oll merevény, hogy lábára nem tud állni, hanem több hónapi is a' térdén csúszkál, de mind e' mellett elég jól eszik még is. Sokszor tüdőgyulladás vagy hasalggyulladás is párosodik ezen nyavalyával, a' mi aztán vészedelem jele. Okok leginkább meghülés szokott lenni eső és szelek által, hideg itátás által, 's a' t. kivált tavasszal és ősszel. Borjazás kor igen könnyen támad ez a' nyavalya, 's néha megzabálástól is.

Orvoslásakor legfőképpen arra kell tekinteni, ha hideg nem leli-e a' marhát; ha úgy van, eret kell vágni 's 6—8 font vért eresztetni; azután, akár leli a' hideg, akár nem, eképp' kell vele bánni: 4 lat kappanörvirágot (Wolberley blumen) és 12 lat bodzavirágot valami 9 itsze serben meg kell főzni valami fertály óráig, azután megszűrni a' levét, 's ebből langyosan beadni a' marhának minden 4—6 órában valami másfél meszszelyt, minekutánna előbb 1 lat terpetinolaj hozzáadatott. Ezen beadást folytatni kell negyed vagy ötöd napig, és ha nagyon makacs a' nyavalya, hozzá kell adni még minden beadathoz 1 nekezők kámfort és 1 lat bűzszatot (assa foetida) melyet előbb két tojásszékkal kell jól megtörni. — A' beteget e' mellett minél melegebb istállóban kell tartani, és gyakran szalmacsutakokkal vagy kefével megdörzsölni, és pokrócczal vagy bundával betakarni. — A' hátamentében minden nap 2—3szor ingerlő dörzsölésekkel kell segíteni, minekutánna csattanó érvágóval (Fließe) több helyen fél ujnyi (czolnyi) mélységű lyukak vágatnak a' bőrbe. Az e' célra szolgáló ingerlő kenőcsöt 8 lat terpetinolajból és 2 lat köröshogárporból lehet készíteni. — Ha bénult az eleje, úgy hogy csak térdén tud állni a' marha, a' lapoczkák mind a' két oldalán szörköteleket kell húzni. — Hogy a' marha a' sok fekvésében fel ne dörzsölje magát, minél vastagabb almot kell neki vetni száraz puha szalmából.

24. Kólika, (Kólit).

A' marha hasszorulásban szenved, megszűnik enni, de sökat iszik; harmad vagy negyed napon, néha még sokkal

korábban is, szomorú kezd lenni a' beteg, és sokat fekszik; a' szarva, füle, és lába változtatva hideg és meleg. A' hasa bal felől nagyon kiáll, úgy hogy a' belső eséséget kívülről is észre lehet venni, az éhgödrök pedig bé vanuak esve. Ha 6—8 nap alatt ganajlás nem következik, erősen nyög az állat, görbedt háttal áll, tekintgeti az oldalait, a' szemei hátra vonulttak, a' szemhéjai megdagadnak, és fogai csikorgatása között megdöglik.

A' kólika leginkább nehéz emésztésű eledelek szerfeletti lefalása után következik, mint p. o. lóhere, liszt, korpá, romlott széna, kolompér, és répa, 's a' t. után.

Noha ez a' nyavalya nem olly veszedelmes mint a' puffadtság, még is elégszer halált okozhat, hacsak segedelmet nem nyújtunk annak idejében. Ez pedig legfőképpen abból áll, hogy kézzel kivesszük a' ganajt a' végbélből, és azután minden órában langyos klistéreket adunk $\frac{1}{2}$ font konyhasóból, 1 font lenmag- vagy repczeolajból, $\frac{1}{4}$ font fekete szappanból, és 3 itsze langyos vízből. — Belől bé kell adni minden 3 órában 4 lat duplasót (kettössót), $\frac{1}{4}$ font lenmagolajt, és másfél meszszely langyos sert, és a' beadást mindaddig kell folytatni, míg hasnyílás nem következik. Ha a' ganajlása nagyon bűdös, bé kell néki adni $\frac{1}{2}$ lat gyömbérport, 1 lat mustárport, másfél meszszely sert, és egy korty pálinkát. — Az orvoslás alatt nagyon melegen és szárazon kell tartani a' beteget, 's meg kell azt ismételve dörzsölni szalmával, 's jól bétakarni.

25. Szédülés, és nyavalyatörés, (nehéz kórság, nehéz nyavalya, Schwindel, und Epilepsie, fallende Sucht).

A' szédülésben egyszerre tántorogni kezd a' marha, a' járása bántortalan és ingadozó, a' marha lerogy, és kevés ideig érzés és mozgás nélkül fekszik a' földön.

A' nyavalyatörésnél ugyanazok a' jelenségek, csak hogy a' marha nem fekszik csendesen, hanem nagyon rángatózik a' lábaival, nyakával, 's a' t. a' mikor egyszer's mind felhanggal nyög és hereg, nyálaz és tajtékon a' szájjával, 's elcsavarja a' szemeit. Ezen nyavalyás megtámadások közönségesen tovább tartnak a' szédülésénél, t. l. egy

fertály óráig, sőt néha még egy óráig is, 's előbb vagy utóbb újra ismét előfordúlnak.

Az okait nem lehet mindig bizonyosan előadni; a' szédülés a' jármos ökröknél sokszor szük szerszámtól támad, vagy nagy erőltetéstől a' hévségben; a' nyavalyatörés jobbra egészen ismeretlen okokból ered, valamint ez az embereknel is úgy vagon.

A' szédülés orvoslását azzal kezdjük, hogy eret vágunk a' marhán, és ha jó erőben van, 8—12 font vért eresztünk belőle; belől pedig hasnyitó orvosságot adunk 12 lat dupla sóból, 8 lat Glaubersóból, és másfél meszszyely forró vízből.

A' nyavalyatörés gyógyítása rendszerint lehetetlen, a' miért is legjobb az olyan marhát, kivált ha gyakran támadja meg ez a' nyavalya, levágni, és a' húsát, melly egészen ártatlan, haszonra fordítani.

26. Méhtermés-szorulás, (Das Zurückbleiben der Nachgeburt).

Rendszerint magától megy el a' méhtermés (nádratermés) a' tehéntől 4—6 óra alatt a' borjazás után; de ha ez még 24—36 óra alatt sem történék, ez olly rendetlenség, melly könnyen gyüladást, és a' méh kidülését (kinyomulását) okozhatja. Ez leginkább elgyengült vén teheneknél történik, és olyanoknál, mellyek sok hevítő eledelt, p. o. pálinkamoslékot (pálinkaseprüt) kapnak. A' nyavalyát könnyü arról megesmerni, hogy a' szülő testből a' borjazási bőrök lógnak ki, mellyeket erősen kinyomni 's kiszorítani igyekszik. Ezen bőröket gyengén ki lehet húzni, de ha könnyen ki nem jönnek, sehogysem kell ezen dolgot erőltetni, hanem más eszközökhöz kell nyúlni azok elhárítására. E' végre minden nap háromszor e' következő porból kell egy tetézt evőkalárral másfél meszszyely serben beadni: boróka (juniperus sabina) 2 lat, fenyőmag és vízi bősövény (Wasserfenchel) mindegyikből 4 lat. A' szülő részekbe pedig minden 2 órában egy fecskendővel a' következő lévből kell vigyázással langyosan befecskendeni: boróka 3 lat, lenmag és mályva, mindegyikből 4 lat; ezt mind öregre meg kell

vágni, és 3 itsze téjben 's 3 meszszelel vízben egy fertály óráig kell főzni, 's azután a' főzetet flanelon átszűrni. Időről időre gyengén próbálni kell a' méhtermés kihúzását. Ha haszorulástól is szenved a' marha, hasznyító klistéreket kell adni.

27. Méhkidülés, (Vorfall der Gebärmutter).

Nem ritkán történik a' teheneknél, hogy nehéz borjázás után, vagy ha ügyetlenül esett körülötte a' segítség, vagy egészen, vagy részint legalább, kidül 's kiszorul a' méhök. Ezen esetben nem kell késni a' segítséggel, mivel különben könnyen gyúladás, megfenesedés, és dögles szokott lenni ennek a' következése.

Az így kidült méhet tehát minél előbb vissza kell szorítani a' testbe; e' végre venni kell egy finom puha vászon darabot, azt langyos téjbe kell mártani, ezt a' kézre tekerni, 's ezzel úgy vissza tolni 's visszaszorítani a' méhet gyengéden és vigyázva a' testbe. Ha már több ideig kin lett volna a' méh a' testből, 's így talán már száraz és mocskos volna, előbb langyos téjjel kell azt szorgalmasan megmosni. Ezen dolognál állni kell a' tehennek, még pedig a' hátuljával sokkal magassabban mint az elejével, hogy annál könnyebben visszamenjen rendes helyére a' méhtest. Ha ben van már a' méh, a' gyengült részek erősítésére meg kell főzni 6 lat tölgyfahéjat fél óráig 4—5 itsze vízben, 's ennek leszűrt főzetjével, miután abban 2 lat timsó felolvasztatott, 4—6szor napjában befecskenéseket adni a' beteg tehennek, és azt folytatni is néhány napig. Ha mind e' mellett is kidül újra a' méh, e' következő bánásmódhoz kell nyúlni: Venni kell egy hólyagot, áztatni kell azt langyos vízben, míg jól meg nem puhul, azután egy szalma bothoz kell azt kötni, 's ennek segítségével, minekutánna a' méhtest visszaszorított, olly mélyen kell utánna a' testbe dugni, hogy a' hólyagból csak alig maradjon kin valami; ez meglévén, fel kell fújni a' hólyagot, és mikor megtölt levegővel, bé kell azt erősen kötni, és kihúzni a' pálczát, mellyel betolatott. Ezt a' levegővel megtölt hólyagot 5—6 napig ben kell hagyni a' testben, azután fel kell oldozni 's kiereszteui a' levegőt, 's mikor üres, vigyázva

kihúzni a' testből. Azonban addig is napjában 2 — 3-szor ki kell venni a' hólyagot, hogy a' tehén vizelletet ereszthesen, mivel ellenkező esetben megtörténhetnék, hogy a' tehén maga húgytartó hólyagja elrepedne.

28. Sárgaság, (Gelbsucht).

Ezen nyavalyát leginkább megismerhetni a' sárga színről, mellyel a' szemek fehére, az ajakok, az iny, és őrt hártái festődnek; fehér marhánál még a' bőr is megsárgul; a' vizellet sárgászöld, úgy hogy belemártott vászon megsárgul tőle; a' ganaj különösen halavány és világosszínű. Az állat szomorú, lankadt, a' nyelve tisztátalan és mocskos; 's végre elaszásban 's vizkórságban döglik meg a' marha.

Okai ezen nyavalyának húzamos májbetegségek szoktak lenni, mint: májkeménykedés, mételyek 's kukaczkok a' májban, 's a' t.

Rendszerint nehéz gyógyítású ez a' nyavalya, mivel nehéz a' májnyavalyák elhárítása. E' következő gyógyítási mód azonban néha elég jó szolgálatot tevé. Semmi száraz eleséget nem kell adni a' marhának, hanem, hacsak éppen nem lehetetlen, mind csak zöld eleséget, p. o. füvet, répát, 's a' t. sok eset lévén olyan, hogy egyedül csak ettől magától is meggyógyul a' marha. Minden időben 's esztendő részében pedig e' következő szerekek lehet élni: Áló és rhebarbara; mindegyikből 2 lat, kálmaus, macskagyökér (Baldrian), és Glaubersó, mindegyikből 6 lat, mellyet mind porrá kell törni, jól megvegyíteni, és minden nap kétszer 2 tetézt evőkalánnal belőle vízben beadni.

29. Köhögés, (Husten).

Ha köhög a' marha, de más semmi nyavalyás állapotot nem vehetni rajta észre, úgy vagy meghűlés nedves hideg időben, vagy por 's más tisztátalanság, melly az állat torkába jött, okozza ezen nyavalyát.

Ha meghűléstől támadt a' köhögés, reggel és este e' következő italt kell beadni a' marhának: másfél meszszeleser, 2 evőkalán méz, 's ugyanannyi bodzaliktárium. E' mel-

lett meleg istállóban kell tartani a' marhát, 's meleg moslókokkal és egészséges eleséggel táplálni.

Ha poros eleség okozta a' köhögést, vagy zöld eleséget vagy új szénát kell adni, vagy ki kell porolni a' régi szénát 's meg kell locsolni sós vízzel. Azután e' következőt kell beadni: kénkő, keserűgyökér (Enzian), édes kapor (Fenchel), és ánis, mindegyikből 8 lat, melyet mind porrá törvén össze kell vegyíteni, és belőle beadni minden 4—6 órában 2 evőkalánál másfél meszszele langyos vízben.

Mind a' két esetben, ha a' köhögést szembetűnő soványodás követi, rothadt a' tüdő, 's ekkor legjobb a' marhát levágni, és a' húsának hasznát venni.

Ha több darab között a' csordában mutatkozik a' köhögés, különös figyelmet kell fordítani ezen nyavalyára, ha szinte csak csekélynek látszik is; mert nagyon is gyakran csak előjárója a' köhögés az említett olly veszedelmes tüdőrothadásnak.

30. Étvágy hija, (Mangel an Fresslust).

Majd minden nyavalyánál az étvágy is elvész, 's akkor a' nyavalya gyógyulásakor jó vissza. De ha semmi más nyavalyás állapot nem látszik a' marhán, ha sem az eledele nem rossz, sem a' szája nem fájós, és még sem eszik a' marha, akkor csakugyan olly módokhoz kell nyúlni, melyek neki az étvágyat visszaszerezze.

Az ollyan étvágy nélkül szűkölködő marhának tehát kétszer napjában e' következő porból kell 2 latot a' szokott eledeleire adni: kálmus, üröm, mindenikből 6 lat, gyömbér 1 lat, konyhasó 8 lat. Ha nem akarja a' marha megenni a' port, másfél meszszele serben vagy vízben kell azt neki beadni. Ezt a' por beadását folytatni kell legalább egy vagy két hétig, a' marhát pedig az alatt jól kell tartani.

31. Hasmenés, (Durchfall).

Ez az esztendő minden részeiben támadhat, és leginkább vagy korosabb marhát, vagy borjúkat támad meg, a' középidéjű marhát pedig csak ritkán bántja. A' szopós borjúknál vagy az annyok ártalmas etetésétől ered, ha p. o. fa-

gyos kotompert, répat, 's a' t. etetünk, vagy pedig meghűléstől hideg istállóban. — A' hig ganaj, melly a' marhátó elmegyén, világos sárga, zöld, vagy fehéres, a' gyengeség napról napra szaporodik, és csak hamar következik a' halál elerőtlenedésből. — A' borjúknak egész a' meggyógyulásig minden nap e' következő port kell beadni egyszerre téjben: kréta 1 lat, rhebarbara és timsó, mindegyikből 5 grán; vagy pedig bé kell nekik adni minden nap egy pilulát 1 lat krétából, 2 lat babliszthól, és 3 lat fenyőmagliktáriomból.

A' korosabb marhánál rendszerint nem veszedelmes a' hasmenés. Ha tavasszal támadja meg a' marhát, mikor legelőre kezd menni, még csak nyavalyának sem lehet az nevezni, mivel magától is megszűnik nem sokára. Ha mindazáltal el nem áll, vagy ha máskor támad, és nagyon sa nyargatja a' marhát, bé lehet adni: timsót 2 latot, tölgyfahéjat, ürmöt, angyalgyökeret, kálmust, mindegyikből 6 latot, mind porrá törve, 's belőle egész a' meggyógyulásig minden nap 4—6 evőkalánnal vízzel betöltve. Ha klistereket is adunk székifüdből és fűzfahéjfőzetből, annyival könnyebben 's bizonyosabban következik a' gyógyulás.

32. Vérfejés, és tölgydaganat, (Blutmellen, und Eutergeschwulst).

Vérfejésnek nevezik azon állapotját a' tehénnek, midőn fejeskor vér jön ki a' tölgyből a' téjjel együtt. Okozhatja ezt az ügyetlen fejés, kivált, ha sebesek, a' csöcsök, vagy a' tölgy megsértése 's meggyógyadása. Ha gyúladt a' tölgy, a' mit annak nagy forróságáról, daganatjáról, verességéről és fájdalmáról vehetni észre, eret kell vágni 's 8—10 font vért eresztetni, a' tölgyre pedig 20—30 nadályt (piócát) kell rakni, 's minél gyakrabban meg kell azt mosni hideg vízzel; e' mellett minden 3—4 órában nagyon gyengén és vigyázva ki kell jól fejni a' tölgyet. Néhány napok múlva langyos téjjel, pálinkamoslékkal 's effélékkel kell a' tölgyet mosni. Azon csomókat és megkeménykedéseket a' tölgyben, mellyek a' téj megalvásától eredtek, el lehet oszlatni 2 lat fehérmályvászírból 's ugyanannyi kénesözsírből készült ke-

nöcscsel, mellyel a' keménykedést minden nap egynéhányszor bé kell dörzsölni. Ha dagadt a' tehén tölgye a' borjazás után, bé kell azt dörzsölni 4, lat székifüolajból 's ugyanannyi lenmagolajból készült kenőcscsel, de ki is kell azt fejni gondosan és vigyázva napjában 4—6szor; azonkívül borogatni is lehet a' tölgyet pálinkamoslék és székifüforrázat meleg gőzeivel. A' kis gümöket és daganatokat a' csöcsökön ónzsírral (Blensalbe) lehet gyógyítani.

33. *Idegen testek megakadása a' torokban, (Feststeden fremder Körper im Halse).*

Ha a' marha felette nagy darabokat nyel el káposztából, répából, kolompérből, 's a' t. ezek néha a' torok feje megett megakadnak, mivel vagy igen nagyok, vagy hegyesebbek 's szegletesebbek 's a' t., mintsem hogy a' torkon lecsúszhatnának. Ezt a' bajt arról esmerhetni, hogy a' különben egészen egészséges marha egyszerre szörnyű módon nyalazni 's tajtékozni kezd, hogy szüntelenül lenyelni igyekszik valamit, és nyelni nem tud, és hogy a' nyakán a' gége (lélekzőcső) táján egy kemény de fájdalom nélküli daganat található. Legjobb módja ennek elhárítására az, hogy jól megsimított fűzfapálczát veszünk, annak egyik végét jól megtompítjuk 's fagygyúval megkenvén a' marha torkába letoljuk, hogy így azon megakadt idegen testet a' gyomrába letaszítsuk. A' nyakát az állatnak minél egyenesebbre kell szorítani ezen dolognál, a' fejét pedig minél feljebb kell tartani. A' fűzfaveszsző helyett ostornyelet is lehet használni ezen dologra, csak síma legyen.

34. *Fővénykő kimetszése, (Steinschnitt).*

Ökrök és bikák nem ritkán vizelletszorulástól szenvednek, melly azon kis fővénykövektől okoztatik, mellyek huzogozáskor a' hólyagból a' vizellőcsőbe hajtattván ott szorúlnak, és úgy bérekesztik a' vizellőcsőt, hogy semmi húgy sem folyhat keresztül rajta, a' mitől a' hólyag elreped, és ökvetetlenül a' halál következik.

Ezen fővénykő jelenlétét a' hólyagban abból gyaníthatja az ember, ha a' marha különben vidor és egészséges, sok-

szor hügyozni készűl, de csak cseppenként, és csak nagy erőltetéssel eresztheti a' vizelletet; későbben nyughatatlankodni kezd a' marha, visszafarol a' jászoltól, sokszor készűl hügyozni, de nem képes, 's gyötrődten ide 's tova lépeget, mind úntalan az oldalai felé tekintgetvén. Minekutánna 8—12 napig vagy semmi húgy sem ment el az állattól vagy csak némely egyes cseppei, olly szörnyen kinyújtódik ezen vizelletszorúlastól a' hólyag, hogy széljel reped, miután a' húgy a' has üregébe folyik, és kevés napok múlva a' halál következik. Ugyan is a' dög felboncsolásakor 2—3 kanna húgy is ki szokott folyni a' hasból.

Az egyetlenegy orvoslása ezen nyavalyának a' fővénykő kimetszése; e' végre le kell dönteni a' marhát puha alomra 's özsze kell kötni a' lábait; azután egy arasznyival a' segge alatt, éppen a' czombjai közepében valami 4—6 újni (czolnyi) vágást kell ejteni a' bőrén, a' hol a' vizellőcsőt egy vastag kötél gyanánt érezhetni. Ekkor meg kell vizgálni, ha nem lehet-e sehol is valami keménységet észre venni, melly a' fővénykő lehetne; ha ezt megtaláljuk, felvágjuk a' vizellőcsőt éles késsel egész a' köig, 's kivévén azt bévarjuk a' sebet, és szabadon eresztjük a' marhát. Magában is értetődik, hogy ezen operátziót csak nagyon ügyes és a' dologhoz értő emberre lehet bizni, ha jó sikerét akarjuk látni.

35. Fúladozás, (Dampf).

Ez a' nyavalya csak ritkán támadja meg a' szarvasmarhát, és arról esmertetik, hogy az állat nehezen és erőltetve lehel, a' mi minden erőködésnél, kivált a' húzásnál vagy futásnál nevedni szokott, és akkor többszöri kurta köhögéssel jár.

Noha ez a' nyavalya jobbára csak a' tüdő hibáitól ered, és tüdőrothadásnak 's a' t. szokott lenni következése, e' következő orvossággal még is lehet azt valamennyire enyhíteni: Meg kell t. i. vegyíteni 4 lat vereshagymalevet és ugyanannyi bodzaliktáriomot másfél meszszele meleg serrel, és bé kell azt adni a' marhának minden reggel egy hétig folyvást. Igen jól táplált izmos markákon eret kell vágni

bőven vért eresztvén. Ha néhány hónap múlva is nevezetes jobbúlást nem vehetni észre, meg kell hizlalni a' marhát, 's le kell vágni.

36. *Giliszták és szőrférgék, (Spul, und Fadenwürmer).*

Nem ritkán a' borjúknál giliszták találkoznak a' belekben. A' borjú sovány és roszhúsú, ámbár jól eszik; a' szőre borzas, sokszor oldalait 's hasát tekintgeti, 's hasa felé rugóldozik, és a' ganajjával néha nagy giliszták mennek el. Közönségesen rosz eleség következésében támadnak ezen férgek. A' nyavalya elhárítására jó, egészséges, és táplálatos eledelt kell adni a' borjúknak, 's mindenek előtt összeszezúzott murkot (sárga répát). Orvosságul e' következő lehet adni: gilisztamag, üröm, varádcskóró, mindegyikből 2 lat, szarvasszarvolaj 1 lat, muroklév fél font, melly mind együvé liktáriomnak kevertetik, mellyből a' borjúknak minden nap négyszer mindenkor egy galambtojásnyi a' nyelvére kenetik. Ha egy vagy két hétre el nem mennek a' giliszták, ismételni kell a' most leírt liktáriom beadását.

Néha az is történik, hogy a' borjúk' gégejében (lélekzöcsőjében) temérdek sok szőrférgék találkoznak. A' borjú szőrnyen soványodik, szüntelenül köhög, a' lélekezése sebes, és köhögéskor néha fonálforma' férgek jönnek ki a' torkából. Ez a' nyavalya csak ritka ugyan, de a' gyógyítása eddig csaknem lehetetlen vala. Néha még is füstölések használnak, ha egy különös jól bézárt istállóban forró köveken vagy izzó vason kátrányt (kalamázt, kulimázt) kigőzölni hágy az ember, és ezen gőzt minden nap a' borjút bélehelni kényteleníti. Ezen kátránygőz, úgy tartják, megöli a' szőrférgéket, mellyek azután a' köhögés által kihányattatnak. A' szaruforgácsról szinte azt tartják, hogy jó szolgálatot tesz ezen nyavalyában, ha eleven szénezen megégettetik.

Külső nyavalyák.

37. Rüh, (kosz, Räude, Grind, Schäbe).

Ez egy ragadós kifakadása (kipattanása) a' bőrnek, de amely a' szarvasmarhát minden állatok közül legritkábbal szokta megtámadni. Legelőször arról esmerczik meg a' nyavalya, hogy poros, borzas, és könnyen kimenő a' marhát szőre; azután támadnak kopasz fókák, pattanások és varak 's nedves és száraz ótvarek; de legközönségesebben még is száraz szokott lenni a' kosz. A' koszos helyek bőre vastag és kemény, 's repedésekkel és hasadékokkal csúfítva. A' marha dörzsölés által viszkető fájdalmat mutat, melly a' koszszal járó bőr gyúladásának, 's annak mérges és ételtől nedvének a' következése. Legfőképpen a' füleket, a' nyakat, a' hátat, és a' farkat szokta bántani ez a' nyavalya.

A' kosz vagy elragadástól támad, vagy némely belső okokból; ide tartoznak különösen: rossz és elégtelen eleség, romlott ivóvíz, nagy elsoványodás, mocsok, por, és más tisztátalansága a' bőrnek.

Az orvoslása nem nehéz, 's im' ezen módokat lehet benne tartani: Meg kell öltani vízzel 1 font meszet, és azt híg péppé keverni; azután hozzá kell adni fél font hamuszirt, vagy e' helyett 2 font bükkfahamut, meg kell hígítani az egészet valami 10 itsze vízzel, 's főzni kell fél óráig; azután le kell szűrni tisztára más edénybe, hozzá kell adni fél font szarvasszarvolajt és ugyanannyi kátrányt (kalamázt, kulimázt), 's ezen meleg lúggal meg kell nedvesíteni a' koszos marhát napjában kétszer, 's kefével jól be dörzsölni a' lúgot a' koszba. E' mellett gondoskodni kell meleg és tiszta istállóról 's jó és táplálatos eledelről. — Kevesebb munkával de ugyan kevesebb sikerrel is jár a' következő orvoslás módja: 4 lat kénkö, 2 lat hamuszír, 1 lat

salamia, 8 lat terpetinóaj, és 1 font zöld szappan irnak vagy kenőcsnek vegyítetnek öszsze, és ez dörzsöltetik bé jó vastagon minden nap kétszer a' koszos fókba; reggel minden nap az előtte való napi bédörzsölés egy jó kefe segítségével meleg vízzel tisztára lemosatik, és a' kenőcs újra bédörzsöltetik a' koszba, 's így kell folytatni ezen dolgot egy vagy két hétig, míg a' bőr egészen tisztán és egészségesen meg nem jelenik.

38. Tarjag, (Leigmahl der Rälber, Flechten).

Támadnak a' borjúkon kis fehér pattanások, mellyek felfakadnak, nyúlós nedvességet szivárogtatnak ki, 's utóbb vastag, fehér, kovászforma varakat formálnak, mellyek rendszerint a' fön, az ajakokon, a' szemeken, a' füleken, és a' nyakon jelennek meg. Ezen varak nem okoznak viszketést, vastagabbak mint a' kosz varai, kékesfehér színük, és csak közelebbi illetés által ragadnak el más borjúkra. A' varak leválnak 's újak nőnek ismét helyettök; a' borjak igen elsoványodnak ezen nyavalyától. Okait a' tehénck rossz tulajdonságú tejében, nedves istállókban, meghülésben, 's a' t. kell keresni.

A' gyógyítása ezen csekély nyavalyának könnyen azzal történik meg, hogy a' varakat tompa késsel leszedjük, és a' bőr fenekét vagy csak lenmagolajjal, vagy pedig 1 lat kénkőből és 3 lat disznózsírból készült kenőccsel napjában 2—3szor jól bédörzsöljük. A' gyógyítás elősegítésére még hasnyitót is bé lehet adni a' borjúnak: 1 nehezék rhebarbából, $\frac{1}{2}$ nehezék magnéziából, és 1 lat duplasóból.

39. Farokhórság, (Sterzwurm).

Ezen csudálatos nyavalyában eleintén kihull a' szőr a' farok végéből, és nedvesség szivárog belőle; a' farok forgócsontjai (izei) megpuhúlnak, és veszedelmes kelések támadnak rajta, mellyek következésében néha egész darabok is elhúlnak a' farokból. Néha nem is támadnak kelések a' farkon, hanem csak az izei vagy forgócsontjai lágyúlnak, 's még is elesik.

Ez a' nyavalya nem igen közönséges ugyan, de halá-

los is lehet néha, ha a' gyúladás a' farok vastag végét őrí, a' hol könnyen a' hideg fene járúlhat hozzá.

Kisebb grádusaiban a' nyavalyának, és még a' kelések támadása és forgócsontok meglágyulása előtt, elég sokszor a' farkat eczettel és sósvízzel gyakran megmosni; de ha már kelések támadtak és nagy a' daganat, az egyedüli és legbizonyosabb orvosság csak az, hogy elvágjuk a' marha farkát, a' meddig nyavalyás, és hogy az így ejtett sebet izzó vassal megégetvén, egyébaránt a' természetre bizzuk annak bégyógyulását.

40. Tetvesség, (Läusefucht).

A' tetük leginkább mutatkoznak a' szarvak és fülek megett, a' nyakszirten, a' háton, és a' lemény (lepenyeg, tarja) oldalain. Ha rossz a' tartás, és nagy a' tisztátalanság, olly szörnyen szaporodnak sokszor ezen bogarak, hogy el is veszhet miattok a' marha, mindig jobban jobban fogyván és soványodván tőlök. Leginkább csak borjúknál és fiatal marhánál mutatkoznak a' tetük, ha azok sokáig tisztátalan istállóban állnak. A' tetves marha sokszor annyira vakarózik és dörzsölődik, hogy megkopaszul és vérzik a' bőre.

Az orvoslása könnyű: Megfőzünk fél font dohányt fél óráig 6 itsze vízben megszűrjük a' főzetét, 's hozzá adunk 2 lat terpetinolajt és 3 lat szarvasszarvolajt. Ezzel aztán nem csak a' tetves helyeket, hanem az egész bőrt kell 1—2szer jól megmosni, mire a' tetük elveszvéen tiszta lesz a' marha bőre. — Még ennél is sikeresebb az, ha fél lat egérkövet (Urfenst) felolvasztunk másfél meszszyel eczetben, és ezzel nedvesítjük meg minden nap a' marha' tetves foltjait; de ezt csak nagy vigyázással kell használni.

41. Térd-daganat, (Kniegeschwamm).

A' térd-daganatok igen gyakran fordulnak elő, kivált kövel kirakott istállóban, és kisebb vagy nagyobb taplóforma növést okoznak a' térd elején. Ha még új, forró, és gyúladt a' daganat, sokszor csak az is használ, ha hideg vízzel megmossuk azt, mellynek minden 3 meszszyelét előbb 2 lat óneczettel megvegyítettünk. De ha már régi

a' térdaganat, és már meg van keménykedve, már nem oszlatja el többé az a' mosás. Ezen esetekben a' következő irral (kenőcs) kell azt megkenni mind addig, míg evésedés által el nem vész a' daganat: Körösbogar, fűtej (euphorbium), és egérkö (arsenicum), mindegyikből $\frac{1}{2}$ lat, disznózsír és terpetin, mindegyikből 2 lat. — Hogy a' nyavalya orvoslása alatt el kell kerülni a' marhával a' kövel kirakott állást, és hogy bőv és pulta almot kell alája vetni, azt talán már említeni sem szükséges.

42. Pók, (Maufe).

A' pók sokkal ritkább a' szarvas marhánál mint a' lovaknál, és leginkább csak az ökröket bántja, ha sáros vizes úton kell nekik terhet vonni. A' nyavalya jelei, e' következők: egyik vagy mind a' két hátúlsó láb megdagad, kivált a' nyügzőizben; és azon feljül; ha megtapintjuk ezen daganatokat, forróságot és fájdalmat veszünk észre; a' marha járása merevény és sántikáló; és 2 — 3 nap múlva híg genyetség szivárog ki a' daganatból, 's kivált a' nyügző izből, a' mi által a' nyügző izen lévő szőr fűrtösen összeragad. A' sántaság ekkor már nagy szokott lenni, a' nyügző izben mély repedések és hasadékok támadnak a' bőrön, mellyekből bűdös hígforma genyetség folyik ki, melly oly étető, hogy tőle egész bőrdarabok is elhűlnak; néha veresszinű súlyök is formálódnak a' daganaton, mellyek könnyen véreznek, ha megtapintjuk, 's mellyek folyvást híg és igen bűdös genyetséget bocsátnak ki.

Ezen nyavalya orvoslására így kell banni a' marhával: a' nyavalya szelidebb grádusaiban, mikor még sem veszedelmes kelések nem támadtak, sem híg genyetségű evésedés nem bántja a' marhát, néha már elég az is, ha gondosan megtisztítjuk, és 2 — 3 szor szappanvizbe mártott gyapjuszövetdarabbal a' varaktól és rászáradt limfától megtisztítjuk a' beteg lábakat. Ezen első mosás után pedig vagy mézsvízzel, vagy 1 lat timsóból, 1 lat kék gáliczkőből, és 3 meszszely vízből készült olvaszttal lehet még megmosni a' beteg lábakat. — A' nyavalya nagyobb grádusaiban azonban nem elégségesek már ezen orvoslásmó-

dok ; ekkor tehát meg kell mosni a' keléseket minden reggel khlórvízzel, melly 4 lat khlórmészből és 3 meszszele vízből készült, azután pedig nap közben még 3 — 4 szer a' következendővel: étető kénéső (Sublimat) 1 nehezék, mészele 3 meszszele. — Ha erre sem következik jobbulás egy vagy két hét alatt, úgy már bajos ugyan a' gyógyítás, ha azomban 1 lat terpetinolajból és 6 lat kék kénésőzsírból (graue Mercurialsalbe) készült irral vagy kenőccsel bedörzsöljük jól a' daganatot, és ha a' rossz kelevényeket a' következő porral: veres étető kénéső (rothe Präcipitat) 1 nehezék, szénpor és tölgyfahéjpor mindegyikből 1 lat, szorgalmasan behintjük, még is elég gyakran eszközölhetjük a' gyógyulását. — A' betegnek természetesen az egész orvoslás ideje alatt száraz, 's tiszta istállóban kell állani, és azt jól kell tartani és táplálni.

43. Fülgyulladás, (Ohrenentzündung).

A' marha éles fájdalmat érez a' fülében, a' miért is félre tartja a' fejét, megrázza azt gyakran, 's a' falhoz dörzsöli a' beteg fület, vagy a' hátulso lábával vakarja azt, miután megdagad a' fül, 's a' belsejéből nyálkás és genyetséges nedvesség folyik ki.

Okai idegen testek szoktak lenni, mellyek történetből a' fülbe jöttek, mint por, szalma, 's a' t. vagy cserebogarak vagy más bogarak lárvái vagyis kukacjai.

Orvosláskor világos helyre kell vinni a' marhát, hogy bele nézhessünk a' fülébe, 's ki kell venni belőle az idegen testet; azután bé kell fecskendeni a' fület langyos téjjel, vagy pedig egy vékony palczára vásznat kell tekerni, ezt bele kell mártani langyos téjbe, 's ezzel ki kell tisztítani a' fül belsejét; ha férgek és bogarak vannak a' fülben, olajt kell beléönteni, és tol segítségével által terpetinolajjal kell kiecsetelni a' fület; ha még is megtart a' gyulladás, minél gyakrabban téjjel kell kimosni a' fület, és azután lenmagolajjal megnedvesíteni. Ha sokáig tart a' genyetség kifolyása, mosószeret kell csinálni 1 lat timsóból és másfél meszszele vízből, 's ezzel kell kimosni a' fület minden nap kétszer.

Hogyha a' fül kívülről kemény, gyúladt, és forró, borogatni kell azt többször meleg téjjel; ha szaporodik a' daganat, meg kell azt kenni gyakran lenmagolajjal, és ha nagyon megpuhul valamely része, fel kell azt szűrni hegyes késsel, 's kifolyván erre belőle a' genyetség, bé kell kenni a' kelést kátránnyal (kalamázzal), vagy terpetinolajjal.

44. *Hegyes testekbe való lépés, (Eintreten spißiger Körper in die Füße).*

Fiatalabb marhánál kivált, mellynek még gyengébb a' körme, megtörténik néha, hogy szegbe, szálkába, tüskébe, 's effélébe hág, melly, mivel körme 's talpa gyenge, könnyen behat egész az élő részekig, 's így sántitást okoz a' marhában. Az első az, hogy kihúzzuk az idegen testet, és ha különben nem lehetne, inkább megtágítsuk a' sebet annak könnyebb kihúzására. Ha még új az egész seb, 's nem jó még genyetség belőle, nem szükséges egyéb, hanem csak hogy kóczot (csepüt) dugjunk gyengéden a' sebhelyébe a' netalán beható tisztátalanságok távoztatására; azután bé kell tekerni az egész körmöt vászonronggyal, 's ezt gyakran meg kell nedvesíteni vízzel és eczettel a' gyúladás eloszlatására. De ha már régibb a' dolog, 's ha genyetség folyik már a' sebből, úgy más az orvoslása; ki kell t. i. tágítani a' sebet kétszerte vagy háromszorta nagyobbra, meg kell azt tölteni kóczczal, melly előbb 1 lat áloé-eszenczia, ugyanannyi mirrhaeszenczia, és fél lat kámfor-szeszből készült sebbalsammal jól megitatott, mi után a' kócz vászonronggyal jól ráköttetik a' sebre, hogy ki ne essék. Ezen békötést minden nap meg kell újítani, és arra különösen vigyázni, hogy a' genyetség a' köröm üregébe ki ne öntődjék; ha mindazonáltal ez megtörténnék, vagy ki kell tágítani a' seb nyílását, vagy másutt kell új nyílást vágni a' genyetség kifolytatására.

45. *Tölgyenyavalyák, (Krankheiten des Enters).*

Kevéssel a' borjazás előtt és mindjárt utánna, sőt néha máskor is, fájdalmas daganat támad a' tehenek tölgyén,

néha csak egy bizonyos helyen, vagy egyik tölgyön, néha pedig az egész tölgyön is támadván a' daganat. Ez a' daganat kemény és merő, igen forró, veres, és ha tapintjuk igen fájdalmas, a' tej pedig rend szerint elvész egészen ezen nyavalyától. A' tehen kidegletős, a' szája forró 's száraz, nagyon szomjazik, de enni nem igen kíván.

Okai ezen nyavalyának vagy külső erőszakok, mint döfések, csiptetések, 's a' t. vagy a' tej kiáradása, mikor vagy nem fejjük a' tehenet illendő módon, vagy bédugulnak a' tejelő csatornái.

Jól táplált teheneken eret kell vágni, és 8 — 10 font vért eresztetni, azután bé kell adni egyszerre 2 lat salitromot és 16 lat Glaubersót másfél megszszely vízben. A' tölgy danatját meleg ónvizzel kell mosni minden órában, vagy pedig pálinkaseprűvel vagy szappanvízzel langyosan borogatni minél gyakrabban. Este mindenkor e' következő kenőcsöt kell bedörzsölni a' daganatba: kénesőzsír és fehér mályvazsír, mindegyikből 4 lat, lenmagolaj 3 lat. Ha már régibb a' daganat, és már kemény, de nem igen forró és fájdalmas, minden 3—4 órában valamit a' következő kenőcsből kell bédörzsölni: kámfor 1 nehezék, fehér mályva-és kénesőzsír mindegyikből 4 lat, terpetinolaj fél lat; ezen kívül a' következő kenőcs is igen hasznos e' végre: 4 tojásszék, 2 nehezék kámfor, és 2 nehezék timsópor. — Hogyha a' tölgy daganatja valamely helyen felfakad, meg kell tisztítani gondosan a' fekélyt meleg tejjel vagy vízzel, ki kell nyomni gyengéden a' genyetséget, és ki kell tömni az üregét gyengén kőcczal (csepűvel) minekutánna az előbb e' következő oszlató kenőccsel megkenetett: 2 tojásszék, álóé-és mirrhapor mindegyikből 1 nehezék, terpetin 3 lat, csengőfüola (Jobannisöbl) 2 lat. Az ezen oszlatókenőccsel megkenő kőczot minden nap egyszer változtatni szükséges.

Más tölgyhibai a' tehenhimlők, mellyekről eredetiképpen azon óltószert vétetett, mellyel most az embereket a' himlő ellen beóltani szokás. Ezen tehenhimlő nyavalyájának lefolyása nagyon rendes. Eleintén mint veres pontok mutatkoznak, mellyek 4 — 6 hét alatt megnőnek 's felemelkednek, és 11 — 13 dik nap között fehér hólyagot formál-

ak, mely tiszta nyúlós nedvességet foglal magában. Ez a hólyag felpattanik, elszárad, és vastag varrat hágy maga után, mely alatt genyetséges kelés található, mely 4—8 nap alatt forradással begyógyul, vagy sokáig eltartó étető sekélyé változik. Az utolsó esetben szükséges a kelést többször timsóvízzel megmosni, vagy pedig a következő mosószerezrel minden 2—3 órában megnedvesíteni: terpetin 2 lat, tojásszék 2, és meszvíz 3 meszszely.

Ha valamely csöcsből tej nem akar jöni minden gyúlnás nélkül is, az a jele, hogy az be van dugulva; eze- eásban tehát egy vastag kötötűt kell vigyázva a csöcs nyai- lásába dugni, mire a tej ismét ki szokott folyni.

Azon repedéseket és hasadékokat, mellyek gyakran elő- fordulnak a csöcsön, az által lehet gyógyítani, hogy azokat krosvajjal téjfellel, vagy ollajjal kenjük meg, 's hogy min- den másod napon egyszer langyos tejjel vagy szappanvízzel minden vartól és genyetségtől szépen megtisztítjuk.

46. Fognyavalyák, (Krankheiten der Zähne).

Néha történik, hogy ingóvá lesz a marha foga, 's nem áll erősen a mint kellene, a mi télen és tavasszal mu- tatkozik legtöbbször. Okai a tiszta levegő és mozgás hija, lepfőképpen pedig jó és elegendő eleség hija, és némely belső nyavalyák. Ambár tehát a fogak ingósága majd sohasem magaerejű nyavalya, hanem rendszerint csak más nyavalyák következése, még is több állandóságot lehet adni a fogaknak az által, ha az inyt (foghúst) apró sóból 's koromporból készült vegyülettel jó erősen megdörzsöljük; ha ez nem használ, fel kell olvasztani 2 lat timsót más- fél meszszely eczetben, 's ezzel kell minél gyakrabban meg- mosni vagy kiecsetelni a foghúst.

47. Nyelősértések, (Verwundungen der Zunge).

Ha néha a marha nem akar enni, noha semmi nya- valya nem látszik rajta, szorgalmatos vizsgálás után azt találjuk, hogy a nyelve hátulján idegen testek, mint fa- szálkák, szalmaszálak, 's a t. vannak megakadva, mellyek által a nyelv azon a részen meg van gyúladva, és olly fáj-

dalmas, hogy a' marha semmi száraz eleséget le nem tud nyelni. Mihelyt tehát ilyen okot megsejditünk, el kell azonnal távoztatni az idegen testet, és eczettel, mézzel, és vízzel, vagy pedig csak sósvízzel is megmossuk vagy kicsesteljük a' sebet.

48. Járom általi sértések, (Druckschäden vom Joch).

Fen a' nyakon, közel a' nyakszirthez, nem ritkán sebek támadnak a' jármos ökrökön a' járom nyomása vagyis feldörzsölése által. Illő nyugvás mellett rend szerint csak hamar meggyógyul az ilyen seb, ha többször napjában ónvízzel nedvesítjük meg. Ha mindazáltal meg nem akar gyógyulni, a' következő orvosszert lehet használni: Órvonat (Bleiertract) 2 lat, kámforszesz 4 lat, viz 3 meszszely; ezen vegyülettel, minekutánna jól felráztuk, vászonrongyokat kell nedvesíteni, 's ezeket a' sebre rakni, 's minden 2 — 3 órában újonnan nedvesítettekkel felváltani.

Sokszor az említett helyen daganat is támad, melly széljel nem akar oszlani, 's melly közepében lágyúlni kezd, mi után végre felfakad, és sok hig genyetséget bocsát ki. Minekelötte érett ez a' daganat, olaj vagy irosvaj bédörzsölésével lágyítani kell azt, de ha egyszer lágy és lotyogó, fel kell azt szűrni késsel, ki kell nyomni a' genyetséget, és hasonfelesen vegyített áloé-és mirrhaeszencziát kell a' sebbe önteni.

49. Csonttörések, (Knochenbrüche).

Néha a' csipejét töri el a' marha, de a' mi csak ritkán jár rosz következésekkel, mivel a' törés magától is meggyógyul, és a' marha senem sántul, sem egyéb kárt nem vall az által; ha mindazonáltal nagy a' daganat és forróság a' törés helyén, és ha a' gyúladás talán evesedésbe megyen által, mind azt kell itt is megtartani, a' mit a' daganatoknál és sebeknél általjában megtartani szükséges.

Lábtörések — ha csak a' csonttörédekenységben nem — ritkán fordulnak elő; ha mindazonáltal előfordul ez az eset vén de jól táplált marhánál, jobb azt inkább levágni 's húsának hasznát venni, mintsem azt hosszszas és még is

kötésgecs orvoslás alá vetni. Csak fiatal és nagybecsű marhánál érdemes a gyógyítással próbát tenni. E' végre a törést bőven bé kell tekerni vászonnal, azután két felől egy pár 1—1½ lábnyi hosszúságú és 2—4 újni (czolnyi) szélességű csontküllöt (Schienen) kell rakni könnyű fából, mellyet szíjjal rá kell szorítani a' csontra, hogy az ez által a' természeti állásába jöjön. Hogy pedig ezen kötések a' szorítások által gyúladást ne okozzanak, minden 3—4 órában hideg vízzel kell azokat meglocsolni, és néha, talán minden másod vagy harmad napon fel kell azokat oldozni, s megnézni, ha előmegy-e a' gyógyulás, és ha a' törés szépen egymásba áll-e. Négy vagy öt hét múlva közönségesen annyira előment már a' gyógyulás, hogy el lehet venni a' csontküllöket. Az egész orvoslás alatt istállóban, sok bőv almon, és jó eleséggel kell tartani a' marhát; némely esetekben, és kivált, ha szilaj a' marha, szükséges azt hove derekkel félig csügge tartani.

50. *Bélszakadások, (Brüche).*

Bélszakadás alatt értjük azon kerek vagy hosszúkás domborúságot a' hason, melly onnan ered, ha a' has izmai elszakadván átéresztik a' beleket, mellyek aztán a' bőrt daganat formára felemelik, a' miért is vigyázni kell, hogy ezen szakadást daganattal össze ne zavarjuk; azomban ez különbözik a' daganattól, mivel puha és rugóerejű, s mivel lassankint vissza lehet tolni a' hasba a' beleket, noha azonnal ismét kijönnek újra, mihelyt a' kezünket leveszszük a' szakadásról. A' szakadások különbözék, ú. m. köldök-szakadások, tőkzacsakadások, hasszakadások, s a' t. s leginkább onnan erednek, ha a' marha egymást szarvával megdöfi.

Az orvoslása mindig igen bajos, kivált, mivel nem igen lehet kötözésekkel segíteni; azomban még is igyekezni kell a' beleket visszaszorítani a' hasba, és, ha a' hely megengedi, mint p. o. a' köldök-szakadásnál, szoros hevederrel a' test körül, a' szakadás helyén még kóczot is alája rakván, azon kell törekedni, hogy ben is tartsuk, ha csak lehet. Minthogy pedig, a' mint csak most mondtuk,

csak ritka az olyan eset, a' hol kötözéssel lehet segíteni, nem marad egyéb hátra, hanem hogy operációval segítsünk. E' végre 2 — 3 napig koplaltatni kell a' marhát, csak egy kis hig eleséget adván neki inni; azután le kell dönteni, úgy hogy a' hasa fel felé álljon, fel kell vágni a' bőrét 4 — 6 újnyira (czolnyira), bé kell tolni újjal a' beleket a' hasba, 's bé kell varni előbb a' belső, aztán a' külső hasbört. Azután fel kell eresztetni a' beteget, bé kell kötözni vászonkötözéssel az ejtett sebet, 's meg kell locsolni gyakrabban a' kötözést eczettel és vízzel; miután a' seb 3 — 4 hét alatt bé szokott gyógyulni. Az egész orvoslás alatt tellyes nyugvásban kell hagyni a' marhát, és csak dara-vágy lisztmoslékkal, és kolompérral, murokkal, 's a' t. kell azt etetni.

Gyenge borjúknál legközönségesebb a' köldökzsakadás; ennek orvoslására legjobb azt mindennap kétszer kénsavanyal (gáliczköolajjal) megkenni, mire az öszszesugorodik 's egészen elvész.

51. Hályog, (Augenfell).

Nagy szemgyuladások, vagy svemsértések, 's a' t. következésében történik, hogy a' nyavalyás szem egészen homályosodik, úgy hogy fehér hárttyával látszik bevonni lenni. Ha az ilyen esetekben semmi daganat, veresség; és könnyezés, következőleg semmi gyuladás nincs már a' szemben, e' következő kenőccsel lehet orvosságul élni: veres étető kéneső (rothet Präcipitat) 1 nehezék, kámfor és ópium, mindegyikből fél nehezék, sótalan irosvaj 2 lat; ezen kenőcsből minden nap kétszer egyegy borsónyit kell eczettel a' szemhéjak közé kenni. Ha a' szem homályosága 3 — 4 nap alatt el nem enyészik, e' következő szert kell használni ugyazazon módon: czinkérczvirág (Zinfbäumen) 2 nehezék, kámfor és ópium mindegyikből fél nehezék, disznózsír 2 lat.

52. Büttyökfiszamodás, (Berrennung des Köthengelenkes).

Ez a' fiszamodás neme ritka, és hibás lépés, elcsúsulás, vagy más külső okok következése. Arról esmerhetni pedig

ezen nyavalyán állapotot, hogy a' marha nagyon sántít a' beteg lábával, és hogy a' bűtyök (butykó) tája meleg, dagadt, és fájdalmas.

Ha még egészen új a' nyavalya, több napig hideg vízbe kell állítani a' marhát a' beteg lábával, vagy vászonrongygyal kell azt bétékerni jó vastagon, és ezt szüntelenül meg kell locsolni hideg vízzel, vagy 2 lat salamiából és 3 meszszely hasonfeles eczetből és vízből készült vegyülettel. Ha néhány nap múlva enged a' daganat, és még is sántít a' marha, erősítő szerekkel kell bedörzsölni, mint p. o. 4 lat szappanszeszszel, ugyanannyi kámforszeszszel, és 2 lat salamiaszeszszel; vagy 4 lat terpetinolajjal, ugyanannyi kámforszeszszel, és 1 lat salamiaszeszszel; melly vegyületekkel a' bűtyköt minden nap 2 — 3szor jó erősen bé kell dörzsölni.

53. Csipősántaság, (Kreuzlähme, Tendenzlähme).

Ez a' nyavalya arról esmerczik, hogy vagy az egyik vagy mind a' két hátúlsó lábát maga után húzza a' marha mikor jár, hogy még a' csipeje, és hogy, ha nagy ez a' sántasága, nem is képes felemelni a' hátulját, 's ezért szüntelenül fekszik; ezen kívül azonban egészséges mégis a' marha, jó étvágyat mutat, tejel, ha tehén, 's a' t.

Rend szerint ez a' sántaság neme ütéstől vagy dőféstől támad, 's néha elcsúszástól, vagy belső okoktól.

Az orvoslása majd olyan mint a' lapoczkasántaságé. Ha kívül daganat és forróság vétetik észre, hideg vízzel vagy hóval és jéggel kell folyvást borogatni a' daganatot; ha külső erőszakos behatásnak semmi jele sincsen, ugyanazon bedörzsölésekkel kell élni mint a' lapoczkasántaságban, kisebb vagy nagyobb grádusához mérvén azokat, vagy pedig egy vagy két szörkötelet kell húzni a' csipő mentében, vagy végre izzó vassal hell égetéseket tenni rajta.

54. Lapoczkasántaság, (Buglähme).

Ez leginkább a' jármos ökröket szokta bántani. Ha észre vesszük, hogy a' marha az egyik első lábával sántít, meg kell vizsgálni ezen lábát, ha nem lehet-e rajta megta-

lálni az okát; ha nem lehet semmi nyavalyást észre venni rajta, és a' marha még is csak nagy nehezen hurezolja a' lábát, 's kifelé hánnya azt, mikor előre lép vele, nem mozgatóván azt olly szabadon, mint a' másik lábát, úgy bizonyosnak lehet tartani, hogy a' lapoczkában van a' hiba.

Okai ezen nyavalyának: vagy külső erőszakok, mellyek behatnak a' csipő csuklóizére, mint ütések vagy dőfések szekérrúddal, vagy más ökör szarvával, 's a' t., vagy hibás lépések és elcsúszások, vagy valamely köszvényes állapot, melly utolsó környülállás talán legtöbbször is okozza a' nyavalyát.

Orvoslásakor legelőször is szükséges, hogy a' marhának tellyes nyúgodalmat engedjünk az istállóban; azután, ha még új a' nyavalya, és nem felette erős, e' következő szert dörzsöljük bé a' lapoczkája tájába 3 — 4szer napjában: kámfor- és szappanszesz mindenkiből 3 lat, terpetinolaj 6 lat. — Ha nagyon erős és talán már régi a' nyavalya, a' lapoczka csuklóize hegyett egy 10 — 11 újni (czolnyi) szörkötelet kell húzni, vagy a' következő ingerlő vegyületet kell erősen beléje dörzsölni: salamiaszesz és körösbogárfinktúra mindegyikből 2 lat, terpetinolaj 8 lat, körösbogárpör fél lat. Ezen bédörzsöléstől kimegyen a' ször 's nagyon sebes lesz a' marha bőre; a' miért is, minekutánna már nem szükséges az orvoslás, bé kell kenni a' sebes helyet lenmag-vagy repczcolajjal

55. Szarvak eltörése, (Abbrechen der Hörner)

Sokszor történik, hogy a' szarvát töri el a' marha, a' mi nagy vérzést okozhat. Veszedelmes azonban sohasem szokott lenni ez az eset, mivel könnyű a' gyógyítás, csak eczetbe és pálinkába mártott rongyokkal borogassuk a' törés helyét; más nap pedig kátránnyal (kalamázzal) kell megkenni egy rongyot, és ezt a' sebes helyre rakni, melly nemcsak külső sértések ellen őltalmazza a' sebet, hanem új szaru formálódására is szolgáltat alkalmatosságot.

56. Talpgyulladás, (Verbällen der Füße).

A' marha egyik vagy több lába' sánta és fájdalmas, a' lábakon, kivált hátul a' talpán meg van gyúladva, forró, és

igen érzékeny, ha tapintjuk; ha ezt illő orvoslás által elég idein el nem oszlatjuk, evesedésbe megyen által a' gyúladás, 's genyetség folyik ki a' talpból, melly sokszor elárad a' körömben, úgy hogy ez le is válik elégszer.

Okozni szokta ezen nyavalyát húzamos hajtás kemény földön, vagy fagyos és rögös útakon.

Minekelőtte még bé nem állott az evesedés, majd mindig jó sikerrel jár a' gyúladás elosztatása; csak hideg vízbe kell hajtani a' beteget, 's ott hagyni több óráig; vagy bé kell tekerni a' nyavalyás körmét kóczczal (csepüvel) és ronggyal, 's meg kell nedvesíteni folyvást ezen kötözést eczettel és vízzel. Ha ellenben már evesedett és genyetséges a' talpa, nem használnak már a' hideg kötözések; ekkor tehát a' genyetségnek minél szabadabb kifolyást kell szerezni, elvágván az elromlott 's elvált körmöt, 's kitömvén a' seb üregét csepüvel (kóczczal), melly egy kevés sebbalsammal nedvesíttetik a' következő szerekből: aloé- és mirrhaeszenczia mindegyikből 2 lat, perui balsam 1 nehezék. Azután vászonronggyal kell jól békötözni a' lábat, hogy idegen testek behatása ellen óltalmaztassék a' seb, és hogy a' kócz benne megtartassék. Az ilyen békötözést minden nap meg kell újítani. Hogy pedig a' marhát az egész orvoslása ideje alatt használni nem szabad, hanem hogy tellyes nyugvást kell neki engedni, és hogy azt tiszta, száraz, és sok alommal megvetett istállóban kell tartani, magában is értődik.

57. Sebek, (Wunden).

A' sebek vére megállítására meg kell azokat mosni eczettel, vagy 3 lat kénsavanyból (gáliczköolajból) és másfél meszszele vízből készült vegyülettel. Ha erre meg nem áll a' vérzés, ki kell tömni a' sebet kóczczal (csepüvel), vagy taplóval, és bé kell kötözni szorosán. Néha még erre sem áll el a' vérzés, 's akkor nem marad egyéb hátra, mint a' seb fenekét, és kivált a' vérző részeit izzó vassal megégetni, a' mi által var támad, melly bétapasztja a' vérző edényeket 's annál fogva megállítja a' vérzést. Minekutánna a' vérzést ezen módon megakadályoztattuk, ki kell mosni a' sebet minél gyakrabban tiszta hideg vízzel, vagy

bé kell azt kötözni vászonrongyokkal, melyeket szüntelenül hideg vízzel kell meglocsolni, hogy így a' seb nedvesen és hűvesen tartassék. Ha mély 's nagykiterjedésű a' seb, soha bé nem gyógyul az megevesedés nélkül, mely 5—6 nap múlva szokott békövetkezni a' megsértés után. Ezen esetben nem szükséges egyéb, hanem hogy a' genyetség szabad kifolyásáról gondoskodjunk, és hogy a' sebet tisztán tartsuk. Ha nem ahár béállni az evesedés, vagy ha a' formálódott genyetség rozstermészetű és hig tulajdonságú, és a' seb kékessárgás színű, úgy segíteni kell az evesedésen, a' mit e' következő módon lehet eszközölni: öszsze kell vegyíteni 2 lat közönséges terpetint 2 tojásszékkal és másfél meszszely mézsvízzel, 's fel kell azt jól együtt rázni, és az ebből való fehér folyadékkal meg kell nedvesíteni minden 2 — 3 órában egyszer a' sebet. Ha néhány nap múlva nem javul az evesedés, a' következő kenőcsöt kell használni: terpetin 2 lat, áloé- és mirrhapor mindegyikből 1 nehezék, terpetinolaj 1 lat; ezen kenőcsössel meg kell kenni egy kis kóczot, és ezt a' sebbe dugni, a' mit minden nap kétszer újítani szükséges. Azon esetekben, mikor vadhús támad, — melyet arról esmerhetni, hogy halavány színű 's taplós természetű, könnyen vérző, és a' seb szélein kikukkanó — porrá tört égelett timsót és veres étető kénesöt (rothen Präcipitat) kell hasonfelesen ráhinteni, vagy, ha egyéb nem volna, porrá tört fehér czukrot.

T o l d a l é k.

58. Érvágás, (Überlassen).

Az érvágás minden gyúlasztó nyavalyákban, kivált, ha jól táplált a' marha, megbecsülhetetlen orvosság, mely néha egyedül csak maga mentheti meg a' marhát a' haláltól. Ugyan ezért, sohasem kell attól tartani, vagy annak

késni, mert még a' kétséges esetekben is hamarabb használni rend szerint, mintsem hogy ártana. Legközségesebb és valóban legalkalmasabb helye is az érvágásnak a' nyak. Ha egy segéd kötelet vet a' marha nyakába minél közelebb a' szügyhöz, és ha az ezt jól meghúzza, vagyis a' nyakat vele öszszeszorítja, azt vesszük észre, hogy a' nyakvérér megdagad, és a' bőr alatt mint egy vastag kötél érezteti magát, ekkor egy nagy érvágóvasat tartunk rá mintegy a' nyak közepében, 's belé ütjük az érbe fasulyokkal, mire azonnal kijön a' vér, 's mindaddig folyik egy húzomban, míg megszorítva marad a' kötél a' nyakon. Ha kijött már annyi vér, a' mennyit kiereszteni kívántunk, le kell venni a' kötelet a' marha nyakáról, 's öszsze kell tűzni az érvágást sebet gombostűvel, melyre, hogy jobban tartson, még egy kis czérnát vagy lőszört lehet tekerni. Arra azonban vigyázni kell még is, hogy annyira meg ne húzzuk a' kötelet, hogy a' marha lélekzetet ne vehessen, különben ingadoz, és el is dül, sőt, ha meg nem eresztjük a' kötelet, el is veszhet.

59. Szörkötelek húzása, (Ziehen der Haarseile).

A' szörkötelek vagy evesítő kötelek szintolly nevezetes gyógyító 's óltalmazó módok mint az érvágás, mivel ezek által némely nyavalyában igen hasznos és sikeres ingerlés okoztatik, melly által a' nyavalya ereje az állat nemesebb 's kényesebb részeitől elhúztatik. Ugyan ezért szükséges, hogy a' szörkötél mindenkor minél közelebb húzattassék a' szenvedő és nyavalyás részhez, p. o. tüdőgyulladásban a' szügy [oldalain, 's a' t. — Ha már szörkötelet akarunk húzni, két valami 2 — 3 újni (czolnyi) vágást kell ejteni a' bőrön, mellynek éppen olly meszsze kell esni egymástól, milly hosszúnak akarjuk a' szörkötelet; azután egy jó nagy szörkötéltűt veszünk, abba jó vastag posztószelet tűzünk, és azt egyik vágáson vagy lyukon beszúrjuk, és a' másikon kitoljuk, a' posztószelet is behúzáván így a' bőr alá, a' két végére, mellynek mintegy 4 — 6 újnyira (czolnyira) ki kell állni mindenütt a' bőrből, faczövekeket kötven, hogy ki ne lehessen húzni a' szörkötelet. Az evesedés elősegít-

téspre a' felső lyukba annyi terpetinolajt kell önteni, míg az az alsón ki nem kezd szivárogni. Minekutánna a' szörkötél 4 — 6 napig megmaradt a' bőr alatt, el szokott kezdődni az evesedés, a' mit arról megismerhetni, hogy a' posztószélen, ott a' hol az a' sebből kiáll, vastag, és résziut már varakká száradt genyetség látszik; ezen esetben le kell tisztítani a' genyetséget és a' varat, 's fel 's alá kell húzni egynéhányszor a' szörkötélet a' bőr alatt. Ha nem találna evesedni a' szörkötél sebje, nagyobb inger okozása végett 2 lat körösbogárport kell vegyíteni minden 12 lat terpetinolaj közé, mellyet a' szörkötél sebjebe öntünk; vagy pedig fekete hűnyorgyökeret kell eczetben áztatni, és a' szörkötélre varni, 's úgy azzal együtt a' bőr alá húzni. Mennyi ideig legyen szükséges a' szörkötélet helyben hagyni, azt a' körülállások határozzák; azonban ritkán szokás azt tovább ben hagyni mégis 3 — 4 hétnél.

60. *Orvosságok beadása, (Eingeben der Urzneyen).*

Semmi egyéb marhának sem olly könnyű orvosságot beadni mint a' szarvasmarhának, részint mivel sokkal ostobább és esetlenebb mintsem hogy az ember ügyességének ellent tudna állani, részint a' nyelő eszközei tulajdonságára nézve. Legjobb módja a' beadásnak pedig a' szarvasmarhánál a' béöntés.

Mikor be akarunk adni a' szarvasmarhának, bal kéz felől kell a' nyaka mellé állni, a' jobbik karral át kell ölelni a' szarvát, és az újakkal az órrát kell erősen megfogni 's felhúzni, a' mi által a' feje 's szája fel felé állni kénytelenítetik; bal kézzel pedig az üveget kell fogni az orvossággal 's belé kell önteni vigyázva a' marha szájába. Így csak egy ember is végezheti el a' beadást, és még sem vesz el semmi az orvosságból; ha kettő az ember, természetesen sokkal könnyebb még a' beadás. A' beadásra szolgálhat eszközül vagy egy közönséges bor- vagy serüveg, vagy egy kétnyilású ökörszaru is.

Ha porul adjuk az orvosságot, az eleség hegyébe lehet azt hinteni, vagy darával, korpával, és vízzel péppé lehet azt keverni, 's úgy adni a' marha elcibe.

A' pillulákat egészen el lehet kerülni a' szarvasmarhánál; ha mindazonáltal élünk vélek, egy hosszú hajló pálczát vagy erős vesszőt kell venni, az egyik végére a' pillulát ráragasztani, és úgy mélyen letolni a' marha torakába.

A' liktáriomot falapiczkával kell rákenni a' nyelv hátujára.

61. *Klistérozás, (Klystieren).*

Sok nyavalyája van a' szarvasmarhának, mellyben hasnyitó klistérek felette jöltévő következéssel járnak. Eszközül élünk e' végre egy nagy klistérozó fecskendővel önből vagy megónozott bádokból, mellynek legalább is 3 meszszy folyadékot tarthatni szükséges. A' klistérozó vegyületeket külömbféle módon lehet készíteni, p. o. 2 lat szappan, 4 lat honyhasó, 8 lat lenmagolaj, és másfél meszszy víz; vagy: 4 lat Glaubersó, 3 lat fekete szappan, 6 lat lenmagolaj, és 3 meszszy víz; a' miből minden $\frac{1}{2}$ — 2 órában egy fecskendővel kell bé fecskendeni.

62. *A' szarvasmarha kora megismerése, (Das Alter des Rindviehs zu erkennen).*

A' szarvasmarha korát megismerni sokkal nehezebb mint a' loét vagy a' juhokét, úgy hogy a' szoros meghatározása külső jelekből csaknem lehetetlen.

A' borjúk 8 borjúfogat hoznak a' világra, mellyek lassankint kihúlnak 's másokkal váltatnak fel. Az első esztendő végén elvesztik a' két legközepsi borjúfogat. A' második esztendő végével kivész a' kétfelől az előbbeniek mellett álló két borjúfog. A' harmadik esztendő végével elvesztik a' harmadik, és négy esztendős kórokban a' negyedik és utolsó pár borjúfogakat. Most már mind meg van a' marhának az állandó és maradandó foga, melly fehér, egykora, sima, és fénylő szokott lenni. Ötödik esztendőben azonban már változni kezdnek, még pedig ugyanazon rendben a' mint előjöttek: a' színök szennyes, sárga, és fekete tere változik, a' felső részei elválnak, míg végre életök

16 — 18 dbk esztendőjében minden fogak egész a gyökérig ki nem törnek.

A többi jelek, melyek szerint némelyek a szarvasmarha korát megítélhetni gondolják, mint p. o. a szarvak gyűrűi, a fő ránczai, a körmök széle 's hossza, 's a t. mind igen bizonytalanok és csalárdok.

A szarvakról így szokás ítéletet hozni: A végétől fogva le az első gyűrűig három esztendőt kell számítani, onnan le felé azután minden gyűrű egyegy esztendőt jelent. De ha a szarvasmarha már meghaladja a 16 esztendőt, ritkan lehet már erre támaszkodni, hanem akkor csak a fogak vásásáról 's kitöréséről, 's a körmök hosszabbodásáról 's szélesüléséről lehet hozni néminémű ítéletet a marha koráról.

HARMADIK RÉSZ.

A' juhok nyavalyái.

NEW ARRIVAL

THE NEW YORK MODEL 'A'

1. Agyvelőgyulladás, (Gehirnentzündung, Kopfentzündung).

A' juh megszűnik enni, 's lesütött fővel szomorún áll; a' füle, homloka, 's a' szája belsejé forróságot mutathak, a' szeme nagyon veres, 's ki van duzzorodva a' főből, a' lélekzate nagyon meleg, a' járása ingadozó és tántorgó, majd a' kerge juhéhoz hasonló. A' beteg sokat hever, 's földre teszi fektében a' fejét, és, ha szerencsétlen a' nyavalyja kimenetele, rángatózások között és a' szélütés jeleivel döglik meg. Ha meggyógyítjuk is a' gyuladást, későbben még is kergeség lesz könnyen belőle.

Okai: szerfeletti táplálás, forró időjárás, ütések és dőfések, melyek a' fejet érték, és a' felettébbi bővnedvesség az állatnak, a' miért-is csak bőven táplált fiatal marhánál fordul elő ezen nyavalya.

Orvosláskor legelőször is bőv érvágás szükséges 24-36 lat vér eresztésével, azután bé kell adni minden 3 órában fél nehezék borkövet vízben. A' juhot hűvös árnyékos helyen kell tartani, és a' fejét szüntelenül hidegvízzel kell meglocsolni. Minekutánna a' nyavalya leghevesebb része elhárított, szörkötelet kell húzni a' juh homlokán, vagy pedig bé kell dörzsölni az agyú e' következő kenőcsrel: körösbogárpör fél lat, disznózsír és terpetin mindegyikből 1 lat, mi után evesedés következik.

2. Torokgyulladás, (torokgyök, Halsentzündung, Bräune).

Hirtelen meghülés, mikor a' juhok nedves hideg földön seküsznek, vagy meleg istállókból hirtelen kemény-hidegre vagy folyó levegőre jönnek, vagy mikor hőleket isznak, 's a' t. nem ritkán gyuladást okoz a' torok nyelő részéi-

ben. A' juhok nagy forróságban vannak, a' szemök veres, a' szomjúságok nagy, az étvágyok elveszett, és szomorún állnak előrenyújtott és lesütött fővel, 's olly móddal, mintha be nem érnék a' levegővel, nehéz, sőt hergő és süvöltő lélekzéssel, és nagyon feltátott orrlyukakkal. A' nyakok nagyon dagadt 's igen érzékeny, ha tapintja az ember. A' nyavalya haladtával nem tud nyelni a' marha, nem fekszik le, hanem szüntelenül áll, felette nagy erőködéssel lélekzetet vévén, 's nagy előrehaladtával a' gyüladásnak eldől megfúladás jeleivel 's megdöglik.

Hőy érvágás, mellyet, hanem enged a' nyavalya, többször ismételni is kell, felette szükséges ezen nyavalyában. Azonkívül bé kell adni a' betágnak e' következő liktáriomat: salitrom 1 lat, duplásó 4 lat, sósavany fél lat, méz 4 lat, mellyből minden fél órában egy galambtojásnyit a' juh nyelvére kell keenni. Ha már nem tudna nyelni a' beteg ecetet, mézet, és meleg vizet kell öszszkegyíteni, és ezt a' vegyületet ismételve a' beteg szájába fecskendezni. Kívülől bé kell dörzsölni a' dagánatot, minekutánna a' gyapjúrólá lenyiretett, e' következővel: salamiaszesz 1 lat, terpetinolaj és kámforszesz mindegyikből 2 lat. Itálul savanyított vizet kell adni a' betegnek, vagy lisztalposlékot egy kis apró sóval, de mindenkor csak langyosan. Egyéharánt meleg helyen kell tartani a' beteget.

3. Tüdőgyüladás, (Lungenentzündung, Brustentzündung)

Ugyan azon okok, mellyek az előbbeni nyavalyát okozták, a' tüdőgyüladást is szokták okozni, kivált a' nyírás után. Valamint majd minden más gyüladásukban, úgy itt is bántódtság, elveszett étvágy, hibás kérérdzés, száraz vagy megszorult ganajlás, 's a' b' járnak ezen nyavalyával. A' juh felette sebesen vesz lélekzetet, az oldalai erős járásával, és az ártá'lyukai nagy kitátásával; köhögés is bántja ugyan a' marhát, de melly még is nem igen fájdalmas, csak gyenge, és nem hangos; a' szomjúsága nagy, de csak keveset iszik még is az állat és nehezen. A' juh az egész nyavalya alatt vagy csak igen keveset vagy nem is fekszik le, ingadoz járásában a' nyavalya haladtával, 's a' falakhoz támaszkodik, a' lélekzést

nagyon nehéz lesz és nagyon sebes, míg végre felfordúl és megdöglök. A' halála következik 2, 3 — 6 nap alatt.

Ha elég idein megesmerjük a' nyavalyát, és czélarányosan orvosoljuk, majd mindig ki lehet gyógyítani a' juhot. Az első egy bőv érvágás; azután fél nehezék salitromból és 3 lat borkóból álló hasnyitó, minden 4—8 órában beadva; klistérek olajból, sóból, és vízből; a' szügye mind két felén 4—8 újni (czolnyi) hosszúságú szörkötelek; sós és savanyús italok; kevés levű zöld eleség, és folyó levegő ellen őltalmazott meleg istálló; im' ezek a' módok, mellyekkel majd mindig helyre áll a' beteg állat egészsége.

4. Vesegyűladás, (Nierenentzündung).

Az állaton a' hideglelés közönséges jelenségei mutatkoznak, mint: forróság a' szájban, veres száraz nyelv, veres szemek; azon kívül nagy fájdalmat mutat a' vese tájban, és nagy érzékenységet, ha szorittatik ezen tájon. Görbedt háttal áll, szomorún, és étvágy nélkül; a' járása igen feszés és fájdalmas, elszéljesztett hátulsó lábakkal; nagy erőltetést szenved a' vizellésre, 's még is csak igen kevés, nagyon setétszinű 's csaknem véres húgyot tud eresztetni; többször hátra tekint a' vesetáj felé, 's kapát a' lábával. Végre nagy reszketésbe csik, mellyet csak hamar a' halál követi.— Ez a' nyavalya közönségesen vagy külső a' vesetájra beható erőszakoktól, mint ütésektől 's dőfésektől, vagy — még pedig legtöbbször — némelly palántaszerek evésétől, a' millyenek p. o. a' fenyőfa új kihajtásai, a' tölgyfa és egerfa sarjadzásai, a' békavirág, a' tavaszi kökörcsin, 's egyáltalában mind azon növények, mellyek vérvizellést (vérhúgyot) okoznak; a' mint is a' vesegyűladás nem is egyéb a' vérhúgy nyavalyájánál nagyobb grádusában.

Az orvoslása ezen nyavalyának abból áll, hogy az okait elhárítsuk, hogy eret vágjunk a' marhán, hogy salitromot és Glaubersót adjunk be, hogy sok nyálkás italt nyújtsunk, hogy olajt töltsünk belé, hogy klistéreket adjunk, 's a' t. Ezen kívül még hideg borogatások a' vesetájon a' nyavalya kezdetében, és bőv bédörzsölések ugyan azon a' tájon nagy haszonnal szoktak járni.

5. Májgyulladás, (Leberentzündung).

Ez a' nyavalya közönségesen igen alattomos és lappangó; a' jűh elsoványodik 's elszárad, a' gyapja öszszekuszálódik 's elszennyesedik, a' szeme fehére, valamint a' nyelve, 's az egész bőre a' gyapjú alatt sárgás színű. Későbbben a' sárgaság és métely jelenségei fejlődnek ki.

Oka részint eredeti gyűladása lehet a' májnak, részint mételyférgesek, kelések, és epekövek jelenléte; romlott eleléség és rothadt víz pedig igen távulabbi okai lehetnek ezen nyavalyának.

Az orvoslása igen bajos; azomban nyalni szokás adni a' következő vegyületet: korom, üröm, tölgyfahéj, kátrány (kalamáz), és terpetinolaj, mindegyikből 4 lat, konyhasó fél font; a' mitől is elégszer egészen meggyógyúlnak a' betegek. — Minthogy nagyon hasonlít ez a' nyavalya a' mételyhez, a' jűh tartásának is szintollyannak kell lenni, mint ott előadatik.

6. Bélgyulladás, (Darmentzündung).

Ez a' nyavalya nemcsak mérges növények 's romlott dohos eledelek evésétől, hanem nagy meghűléstől is (p. o. ha kihevűlve lévén a' jűh hirtelen hideg vizet iszik), és mind azon okoktól támadhat, melyek a' kólikát szokták előhozni.

A' jelenségeit csak alig lehet különböztetni a' kólikáétól, csak hogy itt még élesebb a' fájdalom, nagyobb a' szomjúság, és nevezetes a' hideglelési forróság.

Ha elég idein hozzá látunk, rendszerint jó sikerrel jár az orvoslása. Eret kell vágni 's 20 — 32 lat vért eresztetni; azután bé kell adni langyosan minden fél órában $\frac{1}{2}$ — 1 nehezék salitromot lenmagfőzetben; vagy pedig minden fél órában fél sűnsa (kávés csésze) olajot. Ugyan egy időben a' beadással klistéreket is kell adni szorgalmasan olajból, téjből, és szappanból. Italul korpás vagy lisztes, vagy felolvasztott lenmagpogácsával vegyített vizet kell adni, de mindenkor langyosan. Mikor már jobbúlást vehetni észre, apródonkint egy kis zöld eleséget lehet nyújtani; de szénát

's más száraz eleséget több napokig még nem kell adni a' betegnek.

7. Kólika, (Kolik, Bauchgrimmen).

Ezen nyavalyának több lehet az oka; majd meghülés-től támad, majd hasszorulástól, majd megzabálástól, 's néha férgectől is. A' juh éles fájdalmat mutat a' hasában, hátra tekintvén gyakran a' hasa felé; görbedve áll, levágja magát, megszűnik enni, 's gyötrődő módon béget. A' ganajlása eláll, valamint a' vizellése is. Hogyha a' nyavalya 18—30 óráig megtart, bélgyulladásba mehet által 's halállossá válhatik.

Ha meghüléstől van a' nyavalya, bé kell adni meleg serben és kevés pálinkában fél lat porrá tört gyömbért és egy kis borsot. Ha pedig hasszorulástól, megzabálástól, vagy férgectől támadt, minden 3 órában 1 lat duplasót meleg széki-fütheával kell beadni a' betegnek, vagy 4—8 lat olajt egy kevés szappannal meleg vízben, és azt mind addig folytatni, míg nem enged a' nyavalya, vagy míg hasnyílás nem következik reá. Klistérek olajból, sóból és meleg vízből szinte igen hasznosak ezen nyavalyában.

8. Szédülés, (Schwindel).

Mikor a' szédülés támadja meg a' juhot, lecsüggeszti a' fejét, tántorogva jár mint a' részeg ember, elmarad a' legelőn a' nyájtól, elszéljeszti egymástól a' négy lábát, mint-ha eleséstől félne, noha nem sokára még is csak lerogy a' földre. Ekkor néhány minutáig mint elájultan hever, aztán felugrik, eszik, követi a' nyáját, és mindenben ismét úgy forgolódik mint akármelley egészséges darab. A' szédülés megtámadásai határozatlan idő múlva újra ismét fordulnak elő, és ha ez felette gyakran nem történik, még sokáig élhet az állat, 's meg is hizhatik mind a' mellett. Okai majd azok, mellyek az agyvelőgyulladásai.

Minthogy többnyire csak fiatal 's jól táplált és izmos ju-hok támadtatnak meg ezen nyavalyától, ugyanazon orvoslást lehet itt is ajánlani, mellyet az agyvelőgyulladásban ajánlot-tunk, t. i. érvágást, szörkötelet a' fején, a' főnek hideg víz-

zeli meglocsolását 's megmosását; orvosságul Glaubersót és salitromot; különben pedig hűves tanyát és kevés eledelt. De ha nagyon sokszor ostromolnák ezen nyavalya megtámadásai a' juhot, úgy hogy az elsoványodnék és elszáradna tőle, úgy le kell azt inkább metszeni annak idejében, hogy a' húsának hasznát vehessük, melly tellyességgel ártatlan és egészséges.

9. Nehéz kórság, (nehéz nyavalya, nyavalyatörés, Fallsucht, Epilepsie).

Valamint a' szédülés úgy a' nehéz kórság is tántorgással 's ingadozással a' járásban és lerogyással esmerteti magát, csak hogy itt a' juh a' nyavalya megtámadása alatt nem hever vesztég a' földön, hanem szörnyű erős görcsök és rángatódzások között szüntelenül kapálódzik a' lábaival, elcsavarja a' szemeit, tajtékot ereszt a' szájából, csikorgatja a' fogait, és sokszor tudta nélkül is ganajlatot 's vizelletet ereszt. Az ilyen nyavalyatörés 5, 20—30 minutáig szokott tartani, mi után a' juh felugrik, eszik, és egészen egészségesnek látszik ismét. Ha sűrűn támadják meg ezen nyavalya ostromlái, úgy elsoványodik a' juh, és csak hamar el is döglik; de ha azok hetek sőt hónapokig is elmaradnak, úgy rendszerint jó karban marad az, és még egészséges bárányokat is szülhet és nevelhet. Az első esetben le kell metszeni a' juhot, a' másodikban pedig az által lehet megpróbálni annak gyógyítását, hogy két szörkötelet húzunk a' fején, és azt több hétig evesedésben tartjuk. Nagyon jól táplált, izmos, fiatal darabokon, mellyek ugyancsak legtöbbször is támadtának meg ezen nyavalyától, eret lehet néha vágni, 12—16 lat vért eresztvén belőlök; beadni lehet nekik két hétig minden másod napon egy pillulát a' következő szerekből: kámfor, macskagyökér (Baldrian), Dippelolaj (Dippelsöhl), nadragulya (Belladonnafraut), mindegyikből fél nehezék, búzaszat (Teufelsbrot) 1 nehezék, méz 2 lat.

10. Gyúlasztó hideglelés, (Entzündungsfieber, Verhütung).

Ez a' nyavalya közönségesen csak forró nyári időben fordul elő, mikor a' juhoknak meszsze kell menni a' legelőre,

és onnan vissza, mikor azokat kutyákkal zaklatjuk, vagy mikor azokat egész nap a' verőfényen hagyjuk állni, kivált, ha még a' friss víznek is szűkít látják.

Esmerni arról lehet ezt a' nyavalyát, hogy a' juh megszűnik enni 's ellenben nagy szomjat mutat, hogy bádjadtan 's nagy lassan kullog a' nyáj után, hogy nagyon veres a' szeme, hogy forró az orra és szája, hogy a' lélekezése sebes, és a' lehellete nagyon meleg. Ganajlat és vizellet vagy csak kevés vagy semmitem megyen el tőle. A' nyavalya haladtával reszket a' marha, a' járása tántorgó, a' lélekezése erőködött, a' szája nyálkás hártója hideg lesz és kékes, és ezen jelenségek után felfordul az állat 's megdöglik rángatózások között. Ez a' halála 12—24 vagy legfeljebb 36 óra múlva történik a' nyavalya elejétől számítván, ha csak ki nem gyógyul belőle az állat; néha még agyvelő- vagy tüdőgyulladás is összepárosodik ezen nyavalyával.

Mint hogy ez a' nyavalya csak a' bővnedvű juhokat szokta bántani, minél előbb bőv érvágással kell segíteni 24—40 lat vért eresztvén ki belőle, beadni pedig kell minden 2 órában 1 nehezék salitromot és 1 lat duplasót vízben. Itálul eczettel vagy kovásszal savanyított 's egy kis liszttel vagy kórpával vegyített hideg vizet kell adni a' betegnek. Egyébként nyugvásban kell tartani az állatot minél hűvesebb árnyékos helyen, és csak egy kevés zöld eleséggel kell azt etetni.

Elhárítására ezen nyavalyának nem kell a' juhokat dohos istállóban tartani, sem forró nyáron déli verőfényben hagyni azokat, vagy forró melegben felette meszsze vagy nagyon hamar hajtani, vagy zaklatni.

11. Lépfene, (Milzbrand).

Ez a' nyavalya gyakran bántja a' juhokat, még pedig minden nem vagy kor válogatása nélkül, és leginkább az egész nyájnak legjobb darabjait. Az ezen nyavalyától megátamadt juh megszűnik kérődzni, a' lélekezése fúladozó és nehéz, a' szeme merő 's kidudorodott, az állat reszketni kezd, mi után eldül, rángatózásokba esik, a' végbeléből rendszert vérfoly ki, a' mire közönségesen csak hamar a' halál

következik. Ily hirtelen gyilkoló gyakran szokott ugyan lenni a' lépfene, de nem mindig még is, mert néha 12—36 óráig is eltart, minekelőtte megöli a' marhát, hacsak az ki nem gyógyul belőle, a' midőn az közönségesen a' bőrnek is rózsaszínű fenés gyúladásával van özszekeletve. Ezen veres fókák első támadásakor egy ideig még megtart az állat étvágya; de a' mint ezek a' fókák nagyobbodnak 's elterjednek, a' nyavalya is szaporodik 's nagyobbodik, 's a' mint az étvágy fogy és vész, úgy szaporodik a' bádjadtság és hideglelés is. A' fókák, mellyek közönségesen a' has alatt vagy a' szűgy alján találkoznak, hirtelen terjednek el, a' színöket, melly elsőben világos veres, előbb kékesre, utóbb feketére változtatván, a' mire a' fene következik. Közönségesen olly hirtelen terjed el ezen nyavalya daganatja, hogy 6—12 óra alatt a' halál következik; csak azon esetekben, ha egyik czombon kezdődik a' nyavalya, a' mit az állat sántításáról esmerhetni, tovább tart az. Közönségesen nyáron uralkodik ez a' nyavalya, még pedig egész nyájokban és egész vidékeken elterjedve. A' dög igen hirtelen felette bűdös rothadásba indul, mellyben a' has felette nagyon és igen hamar fel szokott puffadni. A' nyavalya ragadós, ha a' beteg juhnak véréből vagy más nedvéből sértett részekre jó valami, a' miért is nagy vigyázás szükséges, és a' dögöt bőrostól mélyen el kell ásni.

Az okai még nincsenek eléggé felvilágosítva. Nedves és meleg nyári hévség, ivóvíz szűke, rothadt ivóvíz, romlott eleség, 's a' t. legfőbb okai látszanak lenni; ámbár sokszor olly környülállások között is támad ez a' nyavalya, a' hol éppen semmi okát sem lehet feltalálni.

Orvoslása rend szerint lehetetlen, mivel előbb döglik el a' marha, mintsem próbát is lehetne tenni orvoslásával; csak akkor, mikor lassan halad a' lépfene, és a' bőr veresedésével kezd, történik néha, hogy sikeres az orvoslása, ha tüstént hozzá látunk a' segítséghez. — Az ezen nyavalyáról gyanús juhokat húves istállóba kell hajtani, 's ott bé kell nekik adni minden 6—8 órában hashajtót 3—4 lat Glaubersóbfő vízben felolvasztva, míg hűgan nem ganajlanak; jól táplált állatokon eret kell vágni 24—32 lat vért eresztvén belőlök; ha

enged a nyavalya, apró sót és fenyőmagot kell nyalni adni a' betegeknek; itálul lisztes vizet kell nekik adni 2 lat kén-savanyval (galiczköolajjal) minden kanna vízre, eledelül pedig zöld fűvet. Legnevezetesebb gyógyító és óvó módok pedig mindig a' hideg leöntözések és hideg ferdők maradnak; ezért a' betegeket többször napjában hideg vízbe kell hajtani, vagy hideg vízzel mind addig leönteni azokat, míg derekasan reszketni nem kezdnek. A' bőrnek gyúladt részeit izzó vassal kell megégetni, és terpetinolajjal megkenni, hogy evedjenek. Ha szorúlt a' hasok, klistéreket kell adni, vagy meghegyesített és olajba mártott szappant kell a' végbelökbe dugni a' betegeknek. — Mind e' mellett csak ritkán van még is sikere az orvoslásnak, minthogy nagyon hirtelen halad ez a' nyavalya.

Hogy a' nyájnak azon részét óvhassuk a' nyavalyától, melly még egészséges, minél gondosabban arra kell vigyáznunk, hogy ki ne hevüljenek, gyakran meg kell úsztatni, kén-savanyval vagy eczettel gyengén savanyított vízzel kell itatni, és hűves árnyékos helyen tartani azokat. A' kövér darabokon bőv érvágást is kell ejteni.

12. *Felpuffadtság, (Zrommelsucht).!*

A' jüh melly eddig tökéletes egészségű 's vidor volt, és jó ízűn evett, egyszerre elszomorodik, nem eszik se nem kérődzik többet, és lecsüggeszti a' fejét. A' teste szemlátomást vastagodik, feszesedik, 's felpuffad, kivált balkéz felől, úgyannyira, hogy ha a' tenyérrel a' felpuffadt hasra ütünk, az a' felhúzott dob módjára hangot ad. Az állat görbedt háttal 's özszerakott lábakkal áll, a' farkát pedig felemelve tartja. A' szemei kidudorodtak, és a' ganajlása 's vizellése eláll. A' lélekezése kurta és erőködött nagyon eltátott órrlyukakkal; a' szája nyállal és tajtékkal telik meg. Közönségesen rövid idő alatt, sokszor fél órában is, annyira halad a' test felpuffadása, hogy az állat gyötrelemtől indítatva ide 's tova lépeget, tántorogni kezd, nehezen és nyögve lehel, végre lerogy, és nem sokára megdöglik vagy a' gyomra elrepedésétől, vagy megfúladástól.

Ez a' nyavalya mindenkör csak némely eledelek mér-

tékletlen és felette mohó elnyelésétől támad, úgy hogy a' juh gyomra azt megemészteti nem képes, a' mire forrásba indul az eleség, és ennek következtében azon veszedelmes levegő fejlődik ki, melly annyira kiterjeszti és felpuffasztja az állat gyomrát 's beleit. Az ilyen eledelek leginkább a' zöld lóhere, luczerna, mustár, repcze, hajdina, és a' káposzta nemei, mellyek ezen nyavalyát okozzák, kivált ha a' juhok reggel és éhezve az ilyenekre eresztetnek, vagy ha utánna mindjárt vízhez bocsáttatnak; néha a' szél elleni hajtás is okozhatja ezen nyavalyát.

Talán egy nyavalya sincs, mellynek olly szükséges volna a' hirtelen segítség mint ennek. Mihelyt tehát csak legkisebb jelét látjuk a' felpuffadásnak, azonnal több ízben egymás után hideg vízbe kell hányni a' juhot, vagy azt hideg vízzel leönteni mind addig, míg reszketni nem kezd, mire aztán szüntelen hajtással mozgásban kell azt tartani. Ha ez nem használ, bé kell adni a' beteg juhoknak minden fertály órában egy ivó pohár eczetet, vagy egy theáskalán elevén (égetett) meszet téjjel, vagy egy pohár pálinkát, vagy 30—40 csep salamiaszeszt sok vízzel megvegyítve, vagy 1—2 lat tobákot, vagy sok szappanvizet, 's több ezekhez hasonló szereket, mellyek valósággal többnyire igen sikeresek szoktak lenni. Ha mind e' mellett is szaporodik a' felpuffadás, és ha a' juhoknak sokszori, sebes, kurta és nyögő löközése, annak nyughatatlan lépegetése, 's a' t. már nagyon közel lévönek mutatják a' veszedelmet, egyetlenegy orvoslásmódnak csak a' trokarizálás marad hátra. A' trokár vagy szűrő eszköz, mellyel e' végre élni szokás, szintollyan mint az, mellyel a' felpuffadt szarvasmarhánál élünk, csak hogy ennél jóval 's legalább felényivel is kisebb. Ha nincs trokár, keskeny 's hegyes késsel is lehet élni helyette. Azonban azt kell itt még is megjegyezni, hogy ezt a' felszúrást akár késsel akár trokárral mindig el kell kerülni, a' mennyire csak lehet, mivel könnyen megeshetik, hogy gyomor- vagy bélgyulladás következik utánna, mellytől a' juh meg is döglöhetik, ha későbbben is. Ugyan ezért nem is kell trokarizálni a' juhot, ha csak legnagyobb veszedelemben nem fereg.

13. Köhögés, (Husten).

Nedves időben, és ha hirtelen változik az idő, legkivált pedig, ha a juhok tavasszal meleg istállókból hirtelen hideg levegőre eresztetnek, vagy hideg vizet isznak, sokszor az egész nyájban köhögés támad, de a mely nem veszedelmes, és jobbára magától el is vész; ha mindazáltal több ideig meg találna tartani, könnyű azt az által elhárítani, hogy kénkövet, fenyőmagot, és sót, egyenlő mennyiségekben összevegyítve nyalni adunk elejbe. Azon köhögés, mely más veszedelmes környülállásokkal van összeköttetve, más nyavalyákhoz is tartozik, a miért is azoknál is csak lehet szó róla.

14. Nátha, (Schnupfen).

Ugyanazon okok, mellyek a köhögést okozzák, a náthát is szokták szülni, de a mely valamivel nevezetesebb már még is. A juhok, kivált a bárányok, többször tüszszentnek, a szemök homályos és könnyvező, az órrok lyukából nyálka folyik, mely eleintén híg, később pedig sűrűbb, 's mely által az órrlyukak is sokszor béragadnak, úgy hogy az állat csak szuszogva és nagy nehezen vesz lélekzetet, felemelvén a fejét és feltátván a száját.

Legtöbb esetekben, és ha nem igen erős a nátha, magában is elvész; csak néha, 's ha igen soká tart, veszedelmessé is válhatik, takonnyá változván által, mely ragadós, 's mellytől az állat el is veszhet.

A nyavalya gyengébb esetiben csak a nedves hideg időtől, 's a hirtelen meghűléstől 's a t. kell óvni a juhokat, és a köhögésnél előadott szereket nyalni adni elejök egyszer vagy kétszer minden héten. De ha tovább tart a nyavalya, és ha soványodni kezdnek a betegek, gondosan el kell azokat választani a nyájtól, istállóban kell azokat tartani, és minden három órában egy diónyit a következő liktáriumtól a nyelvökre kenni: édes kapor (Fenchel), kénkö, salamia, mindegyikből 1 lat, konyhasó 8 lat, és méz fél font. Az eledelnek táplálatosnak 's egészségesnek, és az ivóviznek egy kevéssé langyosnak kell lenni.

15. *Métely*, (*Geelkrankheit*).

Ez a nyavalya, melyet kezdetében nehéz megismer-
ni, 's melly kifejlődésében csak lassan halad elő, e' követke-
zendőkből esmertethetik meg:

Elejntén csak a szokott vidorsága változik meg az állat-
nak. Már távúlról látszik a lankadt bádjadt járása; kihaj-
táskor, kivált, ha valamivel sebesebben megyen a nyáj,
mindig hátra marad, lecsüggeszti a fejét 's füleit, és szomorú
tekintetű; gyakran lefekszik, és ha megfogatik 's tartatik,
vagy semmitsem vagy csak igen keveset ellenkezik; keveset
eszik, 's még is hizni látszik, mivel a bőre reczeműve már
duzzadni kezd. Későbbben a szeme homályosodik és zavarod-
dik, a szeme fehére halaványodik vagy sárgul, a szája, az
ínye, a nyelve, valamint a bőre az elválasztott gyapja alatt
elvesztik a veres színöket 's halaványodnak; a gyapja el-
veszti a rúgó erejét, 's könnyen kitéphető; a szemében és
az órralyukaiban nyálka gyűl össze; a szájából undok nyál
kezd folyni, mellyel bé van vastagon vonva a fonnyadt ha-
lavány nyelve, a lélekezete kurta lesz és erőködött, az állat
minden nap erőtlenebb lesz 's elsoványodik egészen, a há-
túlja megdagad, kivált a jobbik fele; az étvágya mindig job-
ban fogy, ellenben igen nagy a szomjúsága, és a vágyása
földi szerek elnyelésére; végre hasmenés és rothasztó hideg-
lelés következik, a lehellete bűdös lesz, az állat mozgás-
nélkül fekszik, 's azonagy fekvésben marad nagy gyengesé-
ge miatt, míg apródonkint jeleit adván élete elenyészésé-
nek, utóljára megdöglik.

A dőge felbonczolásakor láthatni, hogy az egész re-
czeműv vizkorságosan fel van duzzadva, a kevés vére na-
gyon híg, a mej és hasüregében víz van meggyűlve, a tü-
deje, valamint minden egyéb belső része, felétte halavány
és vér nélkül szűkölködő, a szíve petyhüdt és fonnyadt. A
legfőbb nyavalya jelenségei a májban találtnak; ez szer-
felett nagy, és sokszor három vagy négyszerte nehezebb,
mint ép és egészséges állapotjában, a mellett purhás és kön-
nyen elszakítható, a külseje csomókkal 's víztartó pattaná-
sokkal befedve, a színe fakó vagy ónszürke, az epehólyag

nagyon kiduzzadt 's tell epével. Ebben, valamint a' májban és az epecsökbén, mellyek gyakran fel vannak dagadva 's kitágulva, sok mételyféreg találtatik, melly külömbféle színű és nagyságú, szennyesfehér, sárgás, olajbogyószínű, $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ új (czol) szélességű, és 1—2 új (czol) hosszúságú, egészen sima, hengerded testű, melly mindjárt a' juh halála után még élni és mozogni szokott.

A' métely nyavalyája okai mind azok; mellyek a' rothadás nyavalyái, a' miért is oda igazítjuk itt az olvasót. Az előtt igen el volt terjedve az a' balvélekedés, hogy a' juh ezen férgek az eledellel vagy a' vízzel nyeli le, 's hogy úgy kerülnek a' májba, de a' mi most már tökéletesen meg van czáfolva, a' mióta tudjuk, hogy a' mételyféregk valamint más bélféregk eredetileg a' művszeres testben teremnek.

Valamint a' rothadás nyavalyája, úgy a' métely is csak ritkán gyógyítható, valamivel azomban még is csak előbb amannál, kivált a' nyavalya elején, mikor még annyira meg nincs telve a' máj mételyféregkkel, a' mikor igen is néha meg lehet még azt gyógyítani. E' végre a' következő szerk találtattak eddig hasznosoknak:

Mustármag pálinkával, kámfor, tölgyfahéj, babér, fűzfahéj, vadgesztenye, szarvasszarvolaj, kénkö, konyhasó, zöldgáliczkő, 's a' t. Így p. o. lehet adni e' következő nyagatát: Üröm és tölgyfahéj, mindegyikből 4 rész, fényes korom és kénkö, mindegyikből 2 rész, égetett csont, terpetinolaj, és szarvasszarvolaj, mindegyikből 1 rész; ezen vegyületből minden héten 2—3szor mindenkor 1—2 latot kell adni a' beteg juhoknak. Egy más igen jó sikerű vegyület ez: macskagyökér (Baldrian), korom, széksó, zöldgáliczkő, szarvasszarvolaj, kőolaj és liszt, mindenikből egyenlően, a' miből minden betegnek napjában 1 latot kell adni. Az eledelre és gondviselésre legnagyobb ügyeléssel kell lenni, a' posványos legelőket a' rothadt vizeket, az esőt 's nedves időt el kell gondosan kerülni az ilyen beteg marhákkal, és csak igen jó eleséget szemes jószágból és finom szénából kell elejbe adni.

Hogyha a' nyavalya már egyszer előbbre haladt, és nagyobb grádusra emelkedett fel, haszontalan csak megpró-

bálat is annak orvoslását, hanem legjobb olyan esetben csak lemetszeni a' juhok, melly utóbb úgy is megdöglenék.

16. *Rothadás nyavalyája*, (Fäule, Faulkrankheit).

A' rothadás nyavalyájában szenvedő juhokat már messze széről megismerhetni a' bádjadt lusta járásokról, ingadozó fejről, és csüggő fülökről; elmaradnak a' nyájtól, ha megfogjuk, csak keveset ellenzenek, és ha a' hátokat szoritjuk bégörbednek; a' szemök meghalaványodik, elenyészvén benők a' veres erecskék, a' szemhéjak felduzzadt, az ínyök a' szájok belseje elveszti minden verességét, valamint a' bőrrök is, melly mindig jobban jobban felduzzad, 's mellyen utóljára olly gyengén üt a' gyapjú, hogy azt igen könnyű kitépni. A' ganajlatjok hig, a' húgyok kevés és setét színű. Apródonkint daganat formálódik a' nyakok felső részén és az alsó állkapczájok alatt, melly puha és fájdalom nélküli, melly legelés után nagyobbnak látszik mint reggel; ezen daganat (mellyet sokszor golyvának hívnak) néhány nap múlva jobban jobban elterjed; a' szemeik könnyveznek, az orrok megtelik nyúlós nyálkával, hasmenésbe esnek, az étvágyok fogy, a' szomjok pedig mindig szaporodik, és csak a' lig kielégíthető, a' testök elsoványodik, és a' hasok felpuffadt és lotyogó. Végre csak fekszik az állat szüntelenül, nagyon gyenge, a' teste végei meghülnek 's eldöglik lassankint minden rángatózás nélkül, valamint a' mételyben.

A' dögökben különös figyelmet érdemelnek a' víz meggyülése a' bőrben 's a' mej és has üregében, a' kevés hig vér, és a' tüdő 's hús halaványsága 's fonnyadtsága. A' belek fel vannak puffadva, sárgások 's imitt-amott kékesek, a' fagygyú fel van oszlatva, az epe hig és vizes.

A' legközönségesebb oka ezen nyavalyának az, ha posványos vagy felette búja mezőkön legeltetik a' juh, kiváltképpen nyáron sok eső után; némelyek a' posványos levegő bélehelését is tartják okának. Nedves esztendőkből és olly legelőlkön, mellyeken sok posványos lapályok vannak, nagyon közönséges ez a' nyavalya, és sokszor egész nyájának veszedelmes. Okának tartják azt is némelyek, ha hideg ned-

ves földön fekszenek a' juhok, és ha rothadt vagy dohos és penészes eleséggel táplálatnak.

Ezen veszedelmes nyavalyának csak úgy lehet elejét venni, ha alkalmatosság van az ártalmas legelőket magasfekvésükkel 's jókkal felcserélni, kivált esős időben és harmattal 's a' t. A' már kifejlett nyavalya meggyógyulását csak akkor várhatni, mikor még férgek nincsenek kifejlődve, és nagyon el nem soványodott még a' marha.

Mindenek előtt tehát magas fekvésű száraz legelőkre, vagy magasfekvésű erdőkbe kell hajtani a' betegeket, vagy ha az időjárása ezt nem engedné, száraz 's szellős istállóban kell azokat tartani. Az eleségeknek felette táplálatosnak kell lenni, 's gabonából, édes finom szénából, gyökerekből 's a' t. kell állani.

Orvosló szereknek ezek ajánlhatók: kénsavanyos vas (Schwefelsaures Eisen) 1—2 lat egyegy kanna vízben adva; vagy: zöld gáliczkő 1 lat, salamia, kénkő, és piskólcz, mindegyikből 3 lat, kátrány (kalamáz) és terpetinolaj, mindegyikből 2 lat, konyhasó fél font, melly-vegyületet minden nap nyalni kell adni a' beteg juhoknak; vagy: angyalgyökér, üröm, kréta, korom, mindegyikből 2 lat, szarvasszarv-olaj és kátrány, mindenikből 3 lat, só 1 font, a' miből minden juhnap napjában 1 latot kell adni. Minthogy a' nyavalya felsőbb grádusai nem gyógyíthatók, le kell inkább metszeni a' beteg juhot annak idejében 's hasznát venni a' húsának.

17. *Kergeség, (Drehkrankheit, Taumelsucht).*

Ez a' nyavalya, melly leginkább csak a' bárányokat támadja meg életök első esztendejében, keringéssel 's tántorgással, vagy szédüléssel a' járásban jelenti magát. A' nyavalya csak nagyon lassan emelkedik felső pólczára, 's kifejlődése elején csak ritkán vagy sohasem esmertetik meg. A' betegségnek első jelét azzal adják a' bárányok, hogy elmaradván a' nyájtól szomorún és ingadozva kullognak utánna, hogy evés közben egyszerre megszűnnek enni, vagy hogy lécsüggesznek a' fejüket 's nem kérődznek. A' bádjadtságok apródonkint nevedek, 's mikor járnak, vagy félre csavarják a' fejüket, vagy lesütik azt, vagy hátra tartják mere-

vényen. Későbbben mind jobban jobban kifejlődik a' nyavalya, míg utóbb legfelsőbb pólczára nem áll. Az étvágy nagyofogy, az állatok elsoványodnak, 's végre elerőtlenedvémeg is döglenek.

A' dög bonczolásakor mindig az agyvelőben találjuk a' nyavalya tanyázását. Ha t. i. felbontjuk az agy üregé különbözőféle helyeken, majd az alsó koponya alatt, majd kemény hártya alatt, majd a' velőben magában, hólyagféreg (Blasenwürmer) találkoznak, mellyek közönséges mogyorónyiak, de néha galambtojásnyiak és még nagyobbak is. Az ilyen hólyag, melly ugyan közönségesen csak egy, de néha még is 3 — 6 is szokott lenni egyszerre vékony hártyából álló, félig átlátszó, vízzel megtöltött test, mellynek belsejében temérdek sokmáknyi testecskek vannak, mellyek nem egyebek, mint a' hólyagféreg fejei. Az agy ezen azon részén, a' hol tanyázik a' féreghólyag, a' szüntelen nyomás és a' férgek rágása annyira megvékonyítja 's meglágyítja a' koponyát, hogy már kívülről is könnyen érezhető a' hólyagot. A' különbözőféle helyhez képest, a' hol tanyázna a' féreghólyagok, a' tántorgása is különbözik a' jühnak, úgy hogy p. o. vagy jobbra vagy balra kerekben forog a' jüh, ha a' hólyag az agyvelő vagy jobbik vagy bal oldalán tanyázik, ha a' nyakszirt felé esik a' hólyag, feltártja az állat a' orrát 's hátra veti a' fejét; ha pedig ellenben elől van a' hólyag, lesüti föld felé a' fejét.

A' kergeség okait ki nem tudta tanulni eddig senki és ismételt vizsgálások és próbatételek azt mutatták, hogy a' közönséges vélekedések a' kergeség eredetéről csupán alaptalanok.

A' kergeség orvoslása felette bajos, annyival inkább mivel akkor, mikor talán még segíteni lehetne, nem eszméljük még a' nyavalyát, mikor pedig már világosan megismerjük, vagy igen bajos, vagy nem is lehetséges már a' gyógyítása. Egyetlenegy módja, mellyel néha meggyógyíthatjuk ezen nyavalyát az, hogy trokarirozás által pusztítjuk el a' féreghólyagot. E' végre fel kell keresni legelőször is a' koponya lágy helyét, a' hol a' hólyag tanyázik, el kell nyirni tisztára a' gyapjút, 's bele kell szűrni a' tro-

kárt valami $\frac{1}{2}$ — 1 új (czol) mélységre; aztán ki kell húzni a' kést, ben kell hagyni a' hüvelyét, és a' főnek olly fekvést adni, hogy a' víz kifolyhassék, ha csak ugyan eltaláltuk a' hólyagot; de néha mélyebben fekszik a' hólyag, 's ekkor vékonyabb szűrő eszközzel kell a' trokár hüvelyén keresztül külömbféle irányzással az agyvelőbe szűrni, míg — la lehet — a' hólyagot el nem találja az ember. Ha már semmi víz sem jön az agyból, ki kell húzni az eszközt, és meg kell kenni a' sebet kátránnyal. Ezen operatio által néha megesik ugyan, hogy meggyógyítatik a' kerge juh, de legtöbb esetekben még is csak siker mélkül marad ez is, vagy mivel meg nem találja az ember a' hólyagot, vagy, mivel több vólt a' hólyag egynél, 's ha ez felszúrattott is, de a' többi megmaradt, vagy, mivel az operatio következtében, melly minden esetre igen erős, döglük meg a' marha. Ezek az okai, hogy a' kergeség meggyógyítása minden esetre felette ritka eset. A' többi orvoslási módok mind haszontalanok. Sem szörkötélhúzás, sem égetés izzó vassal, sem semmi egyéb nem haznál. Ugyan ezért, míg talán jövendőben valamely bizonyos sikerű orvoslási 's gyógyítási módját nem találandjuk ezen nyavalyának, legtanácsosabb minden kerge bárányt azonnal lemetszeni, mihelyt ezen nyavalya valóságos jelenlétéről bizonyosok vagyunk.

18. *Juhbögölyi nyavalya*, (Schafbrensenkrankheit).

Nagyon hasonló a' kergeséghez külső jeleire nézve azon nyavalya, melly a' juhbögölyök kukaczeitől okoztatik. Történik t. i. elég gyakran, hogy a' juhbögölyök a' tojásaikat a' fiatal juhok órrlyukaiba tojják, mellyek ott kikelvén mint kukacok vagy lárvák a' homlok üregébe másznak fel, a' hol az ott formálódó nyálkától élnek és gyarapodnak. Ezen kukacok szünteleni rágásától erős gyúladásba esik a' nyálkás hártya, 's ez által nagy fájdalom okoztatik, melly a' juhokat kenyszeríti felemelni a' fejöket, 's azt ide 's tova hányni vetni, melly úttal tüszszenteni szokott a' juh, 's a' nyúlós nyálkát ürít az órrából. Ha sok az illyen kukacz a' homlok üregében, olly nagy lehet a' gyúladása az em-

litett hártájának, hogy fenébe is eshetik, a' mi aztán halált okozhat.

Ezt a' nyavalyát néha azzal lehet gyógyítani, hogy egy kis húnnyorgyökérport vagy tobákot fúvunk egy csőn által az állat órralyukaiba, a' mitől erős tüszszentés támad, melly által sok nyálkával együtt a' kukaczkok is kifúvatnak. De sokszor ez nem elég még is, 's akkor trokárt kell venni, fel kell ezzel szűrni a' homloküregét, be kell tölteni a' csinált lyukon egy kevés szarvasszarvolajt vagy tetpetinolajt, hogy ettől a' kukaczkok megdögöljenek, 's erre aztán tüszszentőt kell fúvni az órrba, mellytől kifúvatnak azok.

19. *Merevénges nyavalya, (csipőcsavarítás, Gnubberfrankheit, Traberfrankheit).*

Rend szerint csak apródonkint és lassan fejlődik ki ez a' nyavalya. Merőséget vehetni észre az állat hátuljában, a' járása ingadozó, tántorgó, és olyan, hogy nevezetesen gyengeséget mutat a' marha hátuljában. A' nyavalya haladtával még nehezebben hordozza a' juh a' hátulját, majd jobbra majd balra csavarván azt 's mintegy hurczolván csak maga után, Azon kívül reszkető mozgását lehet észre venni az egész testnek, kivált a' főnek, és nevezetesen a' füleknek, melly kivált akkor legerősebb, mikor felemeljük és földre ejtjük az állatot. Egy kis nyomás a' hátgerinczen vagy a' csipő táján már elég arra, hogy földre rogygjon az állat. E' mellett mindig jobban el is soványodik, és annyira elgyengül, hogy utóljára fel nem tud kelni többé a' földről, azután hasmenésbe és rothadásba esik, melly állapotban néhány hónap múlva még is döglik. Nagyobb része az a' nyavalyában szenvedő juhoknak mindenhez a' mit ér dörszöli a' hátulját, a' mi bizonyosan egy ott lappangó viselkedéstől vagyon, vagy más ollyas érzéstől; ugyan ezen okból a' farkokat, az ágyéjkokat, és a' hátulsó czombjokat foggaikkal is harapdossák, a' mit mind addig ismételnék, míg az említett részek meg nem kopaszúlnak, és sebesek 's véresek nem lesznek.

Okait ezen nyavalyának még eddig ki nem tanúlják, úgy látszik azonban, hogy a' hátgerinczveleje üregében

meggyült víz adhat közelebről okot reá. Egyébaránt csak merinók vagy nemesedett juhok között találkozik ez a' nyavalya, sohasem pedig közönséges juhoknál. Minthogy elő-rökösödő a' nyavalya, nagyon félnek tőle, 's méltán is.

Meggyógyítása még eddig mindig sikertelen vala; a' miért is legtanácsosabb, azonnal lemetszeni a' juhot és a' húsának hasznát venni, mihelyt észre vehetni, hogy szenved ezen nyavalyában. Ragados azonban nem a' nyavalya, mint némelyek hibásan gondolták.

20. Szórférges nyavalyája, (Lungenwürmerseuche).

Ez a' nyavalya a' bárányokat és toklyókat bántja leginkább. A' bárányok már születésök óta gyengék, nem nőnek a' mint kellene, 's nem vidorok; meszsze elmaradnak a' nyájtól, 's nem ellenkeznek, ha megfogjuk, a' bő-rök halavány, a' gyapjok homályos, fénytelen, és öszszekuszált, a' szemök fehére kékes és szürkés; a' lélekezésök apródonkint mindig jobban mehezedik, és csak nagyon el-tálatott órrlyukakkal esik meg; az állatok siketen és szárazon köhögnek igen gyakran, 's nagyon elsoványodnak; a' köhögésök károgó 's erőltetett, 's azzal néha egész csomó nyálkába burkolt férgeseket hánynak ki.

A' nyavalya folyamatja lassú; sok bárány ugyan már néhány hét múlva vész el, ha nagyon elszaporodnak a' szórférges a' tüdejében, de nagyobb része még is több hó-napig sőt esztendeig is élél, a' mikor aztán egyszerre csak felfordúlnak 's fúladozás jelenségei és görcsök 's rángatódzások közt megdöglenek. A' dögök felboncsolásakor a' gégeében (lélekdöcsében) 's annak ágáiban egész gombolyagok vagy csomók találatnak fonálforma 1 $\frac{1}{2}$ — 2 újni (czolnyi) szórférgesből, mellyek nyálkával vannak öszszeragasztva; a' gége azon kívül is meg van telve habzó nyálkával. A' tüdő halavány, fonnyadt, teli csomóval, és úszik közön-ségesen, ha vízbe teszszük. Az egyéb belek éppen olyanok, mint a' rothadás nyavalyájában.

Leggyakrabban nedves esztendőkben láthatni ezen nyavalyát, ha kivált lapályos és posványos a' legelő, ha rosa

és romlott az eleség, és egyáltalában mind azon környülálások között, melyek a' rothadás nyavalyáját okozzák."

Az egyszer kifejlődött nyavalya nem gyógyítható, mivel nem lehet kitudni a' férgeket a' tüdőből; csak azon bányoknál, melyek még a' vidorságokat 's étvágyokat el nem veszítették, 's melyek köhögése és elsoványodása még felette el nem haladt, lehet még valamit reményleni jó és ezélarányos bánástól. Ezen esetekben jó eleségről kell gondoskodni, sok gabonát (szémes jóságot) kell adni, és egyenlő részekben özszevegyített kormot kátrányt, ürömöt, keserű gyökeret, es terpetinolajt nyalásúl kell nyújtani.

21. *Tüdőrothadás, (Zungenfäule, Zungenfuch).*

Ez a' nyavalya még gyógyíthatlan eddig. Az állat szemei lankadtak 's színetlenek, a' köhögése sok és gyenge, a' bőre halavány, az elsoványodása nagy, a' lélekezése sebes és bűdös, és az egész teste lankadt és bádjadt. A' nyavalya több hónapig tarthat, míg végre a' dögles hővett.

A' dögök felbonczolásakor víz találtatik a' mejben és a' szívzacskóban, a' tüdő halavány és fonnyadt, 's nyálkával vagy genyetséggel megtelve.

Okai: a' meghülés, az előrejárt tüdőgyulladás, dohos eleség, rothadt ivóvíz, posványos legelő 's a' t.

A' nyavalyát nehéz meg gyógyítani, és egyedül csak első kezdetében lehetséges. Orvosságúl szolgálhat: tölgyfahéj, keserű gyökér, fenyőmag, zöld gáliczkő, mind egyikből 2 font, konyhasó 8 font, melly vegyületből több hétig reggel és este mindenkor 2 nehezéket kell adni minden juhra; vagy: kénkö 2 lat, üröm és kálmus mindegyikből 6 lat, kátrány 16 lat, a' mit néhány hétig nyalni kell adni a' juhoknak. — Ha nagyon nehéz a' lélekezés, szárkötelet kell húzni a' szügyön. Eleséget igen jót, táplálást, és egészségest kell adni, az ivóvízben pedig zöld gáliczkövet kell felolvasztani.

22. *Vizelletfolyás, (Húgyfolyás, Harnruhr, Harnfluß).*

Ez a' nyavalya, melly néha egész nyájokban uralkodik, következő jelekkel mutatja magát a' juhoknál: as

állat mindüntalan hügyozik, világos és vízszínű vizelletet bocsátván, a' szomjúsága felette nagy, igen érzékeny, ha megszorittatik a' has vagy ágyék táján, a' hátúlsó lábait nagyon széljel rakja egymástól, 's nagyon elsoványodik minden jó étvágya mellett is. A' nyavalya közönségesen sok ideig tart, több hétig és hónapig is, minekelőtte halált okoz; utóljára csak nagy fájdalommal eresztí a' vizelletet, mellyel sokszor vér is megyen.

Okai ezen nyavalyának: a' tartós és húzamos ős és esős idő, különösen pedig némely növények evése, a' millyenek: a' fenyőfák fiatal kihajtásai, a' tölgyfák sarjadásai, a' fecskégyökér, a' tavaszi kökörösín, és a' tavaszi hérics.

Az orvoslása abból áll, hogy elsőben elkerüljük mind azt a' mi okozatná a' nyavalyát, a' miért is a' legeltetésre nagy vigyázást kell fordítanunk, úgy hogy ha legkissebbet is gyanús volna a' legelő, inkább egy ideig istállóban tartunk a' juhokat, vagy legalább jó eleséget adjunk nekik otthon reggel a' kieresztés előtt. Mint orvosszer a' kámfor igen jó sikerű, mellyből 20 — 30 gránt tojásszékkal kell megdörzsölni 's mindennap egyszer beadni. Néha az is elég, ha az ivó vizök minden kannájában 2 lat timsót vagy 2 lat zöld gáliczkövet felolvasztunk.

29. Vervizelés, (verhúgy, Blutharnen, Blutpiffen, Waldfrankheit).

Sok fenyőfakihtás tölgyfa- vagy egérfasarjadzás, 's némely mérges növények, mint békavirág 's a' t. evéseszokta gyakran ohozni ezen nyavalyát, melly az által jelenti magát, hogy veres az állat húgya a' hozzá vegyült vértől, vagy hogy valóságos vér is megyen el tőle. A' nyavalya forrósággal kezdődik és szomjúsággal, 's gyakori erőltetéssel a' vizelésre, a' mi fájdalmas és merő járással, nagy érzékenységgel a' vese táján, és sok kólikarágással van összeköttetve. Ha nem háríttatik el a' nyavalya és annak okai, vesegyulladás támad, mellynek halál a' következése.

Orvoslásul bé kell adni minden 3 — 6 órában 1 nehezék salitromat és $\frac{1}{2}$ — 1 lat Glaubersót vízben felolvasztva; vagy pedig 1 — 2 nehezék timsót mindenkor, mely szintúgy meggyógyította többször már a' nyavalyát.

Közönségesen nem veszedelmes ez a' nyavalya, és a gyógyulása rövid idő alatt esik meg, csak a' veszedelmes legelőktől, kivált a' nedves rétektől 's erdőktől távul tartassanak a' juhok, és reggel a' kieresztés előtt jó szénával tartassanak azok.

24. Hasfolyás, (hasmenés, Durchfall, Diarrhöe).

A' nyavalya könnyen megesmerczik arról, hogy az állat felette gyakran higan ganajlik. Legveszedelmesebb ez a' nyavalya a' szopós bárányoknak, ha csak hamar a' bárányozás után támadja meg azokat, a' mikor bárányok vérhasánál (Eddmerruhr) neveztetik, és gyakran pusztító dögge válik.

Korosabb juhoknál többnyire a' rosz eleség okozza a' hasfolyást, p. o. penészes széna, rothadt kolompér vagy répa, 's a' t. vagy pedig tavasszal, mikor már kijárnak vagy nedves időjárásban a' rosz és ártalmas legelő. Az ilyen esetekben könnyű meggyógyítani a' nyavalyát, csak egészséges jó takarmányról, és magasfekvésű, száraz egészséges legelőkről gondoskodjunk. Orvasságul többször nyalni kell adni a' juhoknak a' következő vegyületet: kálmusgyökér, tölgyfahéj, fűzfahéj, földpepű, konyhasó, kréta, mindegyikből 1 font, es terpetinolaj fél font; vagy bé kell adni egyenkint minden juhnak minden 3 — 6 órában vízzel ezen vegyületet: verfügyökérpőr, ürömpor, mindegyikből 1 lat, kréta fél lat, timsó 1 nehezék; vagy igen beesések és drágák a' betegek, p. o. finom kosok, lehet nekik adni mindegyiknek 1 lat khinaport egy ivópohár veres borral.

Minthogy a' bárányok hasfolyása sokszor az anyanyelvére teje rosz talajdonságától okoztatik, jó az anyajuhoknak hashajtót adni 4 lat Glaubersóból vagy 3 lat borköböt, melyet vízben fel kell olvasztani, 's egyszerre beadni. A' bárányoknak e' következő port kell adni: Opium 30 grán, rhebarbara és magnézia, mindegyikből 1 lat, fehérmályva-

gyökér és khína, mindegyikből 2 lat, és terjék (Theriac) fél lat; ezen porból a' hasfolyástól vagy vérhastól szenedő bányának minden 3 orában egy késhegynyit bé kell adni vízzel vagy téjjel. — Az istállónak melegnek, száraznak, és elég alommal béterítettnek kell lenni. — Ott a' hol a' hasfolyás csak más valamely nyavalyának a' következése, mint p. o. a' rothodásban és a' mételyben, az ezen nyavalyáknál előforduló módok szerint kell azt orvosolni.

25. Düh, (dühösség, Wuth, Hundswuth).

Valamint a' löbbi marha, úgy szinte a' juh is megdühödhetik néha, de mindenkor azomban ez is csak úgy, ha dühös kutyától, rókatól, vagy farkastól megmaratik. Közönségesen 3 — 6 hét nulva a' megmaratás után tör ki a' nyavalya. A' juh megszűnik enni és inni, nagyon nyughatatlan és gyötrődő szüntelenül béget különgös tulajdoni rekedt hangon, és — a' mi a' főjel — szerfeletti ösztönt mutat a' bagzásra, még pedig minden időkor és nem különbözése nélkül. A' szemei 12 — 24 óra alatt homályosodnak 's meggyúladnak; a' járása ingadozó és bátorlalan, az állat elmarad a' nyájtól, szörnyű ugrásokat teszen 's szökni igyekszik, ha valahol megtartóztatik. A' víztől nem irtózik ugyan, de nagy hajlandóságot mutat a' marásra, úgy hogy minden elejbe tartott tárgyba nagy dühösen beléharap; hogy mindazonáltal embert mart volna meg az ilyen juh, és hogy ez attól megdühödött volna, arról nincs példa. Minekutánna ez a' dühös állapot néhány napig eltartott, mindig jobban elbádjadván az állat fel nem tud többé kelni, és megdöglik rángatózások között.

Az egyszer kifejlődött nyavalya gyógyítása lehetetlen, azért, mihelyt meg vagyunk győződve, hogy valamely juh valósággal meg van dühödve, azonnal meg kell azt ölni, és bőröstül szőröstül távul lévő helyen mélyen elásni, valamint azon tárgyakat is, mellyekkel közösülésbe jött a' beteg, és a' ganajját 's a' t. el kell égetni, vagy máskép megsemmisíteni. Ambár pedig a' nyavalya orvoslása nem sikeres, de elejét venni a' nyavalya kitörésének igenis lehet, ha elég idein hozzá látunk a' dologhoz. Mihelyt t. i. valamely

nyáj dülős kutyától megmaratott, azonnal vízbe kell azt hajtani, azután meg kell vizsgálni egyenkint a' juhokat, ha nem látszik-e egyiken is valamely seb vagy sértés a' marástól; ha ezt megtaláltuk, meg kell mosni jól az ilyen sebet sós vízzel, meg kell égetni jó erősen izzó vassal, s' belé kell hinteni egy kevés kőrösbogárport.

26. Szájhólyagosodás, (Maulschwämmchen der Lämmer; Fasch).

Ez a' nyavalya azzal mutatkozik a' bárányoknál, hogy nem tudnak szopni, hogy elsoványodnak, és hogy vizsgáláskor kis hólyagocskákat találunk a' szájokban, mellyek elpattannak, és vedvelő sebhelyeket hagynak hátra. A' szájok nyállal van megtelve, melly nagyon bűdös szokott lenni.

Rend szerint az annyok teje rossz tulajdonságától ered ez a' nyavalya, a' miért is az anyajuhoknak hashajtót kell beadni 3 lat Glaubersóból vízben felolvasztva; a' bárányok száját ki kell ecsetelni vagy puha ronggyal kimosni minél gyakrabban 2 lat mirrha eszenciából, 1 lat pöricsből, 4 lat mézből, és ugyanannyi eczetből készült vegyülettel. Belső orvosságul bé kell nekik adni minden 3 — 6 órában az annyok tejével egy késhegynyi hasonfelesen vegyített rhebarbara és magnéziaporból.

27. Fődagadás, (Blatterrose, Kopfschwulst).

Az igen finom juhok fején néha daganat formálódik, melly temérdek sok -vizforma nedvességet foglal magában; az állat e' mellett hidegleléstől, nagy forróságtól, és szomjúságtól gyötörtetik; bádjadt és szomorú, lesüti a' fejét, és nem eszik. Nem lehet ugyan bizonyosan meghatározni, hogy mi okozza ezen nyavalyát, azonban úgy látszik még is, hogy rossz eleség okozza azt tavaszszal, vagy a' forró verőfény erős behatása.

Orvoslásul fel kell szűrni több helyen a' vízi hólyagok ki kell nyomni a' vizet, 's bé kell kenni a' sebes helyeket tőjffel vagy olajjal. Ha újra ismét meggyül a' víz, egy pár gyapjúfonalat kell keresztül húzni a' daganaton, mellyeket valami egy hétig benne is kell hagyni.

28, Szájkórság, (szájfájás, Maulseuche).

Ez a nyavalya azzal mutatja magát, hogy a juhoknak a szája belseje nyállal és nyálkával van megtelve, 's hogy az állat megszűnik enni, de ellenben igen mohón iszik; az ajaka, a nyelve, és az inye megdagadnak, és a szája üregében, a szájpadráson, és a foghúson kis fehér pattanások vagy hólyagocskák támadnak, mellyek felpattannak, és aztán egy lapos eves kelést formálnak. A szájból ekkor szakadatlanul nyúlós nyál folyik, az állat semmitsem eszik a szájbeli fájdalom miatt, de annál többet iszik szüztelenül. Közönségesen egész nyájakon terjed el ez a járvány nyavalya, és együtt szokott járni a jobbtermészetű körömfajással.

Az orvoslása rend szerint elég könnyű. A beteg száját mindennap több ízben eczettel és mézből készült vegyülettel kell kiecsetelni, vagy egy rongyoeska segítségével megnedvesíteni. Italul kovászos, lisztes, vagy korpás vizet, vagy vízben felolvasztott lenmagpogácsát kell adni; eledelül pedig puha 's leveles zöld eleséget.

Némely esetekben meg nem akarnak gyógyulni a szájbeli kelések és sebek, elterjednek 's beljebb rágódnak, úgy hogy utóljára az úgynevezett nyelvfenét is okozhatják. Ezen esetben gondosabb bánás szükséges. Ki kell mosni a beteg száját többször eczettel és mézzel, vagy ha ez nem használ különösen e végre készített vízzel 1 lat kék-gáliczköböl, 2 lat mézből, és 1 font vízből. Lehet e végre fűzfa- vagy tölgyfahéj főzetet is csinálni, ennek minden fontjához 1 lat timsót és 2 lat kámforszeszt keverni, és ezzel kiecsetelni a szajt minél gyakrabban.

29. Merőség, (Eämmerlähme, Steifheit der Eämmer).

Ez a nyavalya csak a nemesedett vagy egész nemes vérű bárányokat támadja meg, és olly veszedelmes, hogy némely esztendőben a bárányok fele is elvész általa.

Közönségesen életök első 2 — 8 hetiben támadja meg ez a nyavalya a bárányokat, Febr. Mart. és April. hónapjaiban. Az eddig vidor bárány ellustál, sokat fekszik, és

nem sokára fel sem kél többet; a' tagjai elmerednek, hol a' hátulsó, hol az első lábain kezdvén, 's. közönségesen az egész testöket ellepvén a' merevedés. Ezen állapotban nem képes a' bárány csak mozdulni is, úgy hogy még szopni sem tud az anyja tülgyéből; ekkor különbféle helyeken, kivált az ízeken kisebb vagy nagyobb daganatok támadnak, vagy — de a' mi ritkább még is — koszos pattogzások is; végre hasfolyás áll bé, mire csak hamar a' halál következik.

Minden igyekezet mellett is még eddig ki nem lehetett tanulni bizonyosan ezen nyavalya okait, a' miért is olly nehéz annak elejét venni, 's még nehezebb azt meggyógyítani. Ha az anynok teje, vagy azok táplálása, vagy a' meghülése 's a' t. az oka, mind ezen kérdésekre nem lehet felelni; azomban igaz, hogy mind azon köryülállások, mellyek meghülést okoznak, még leghamarább okozzák a' bárányok merőségét.

Valamint hogy bajos az okait előadni, szintolyan bajos az orvoslása is ezen nyavalyának. Mosások meleg pálinkával, beburkolása a' báránynak meleg takarókba, meleg bodzathéa beadása egy kevés (5 — 10 grán) kámforral, 's a' t. még legjobban látszanak használni. A' merevedett tagokon, valamint a' daganatokba, terpetinolajjal előbb megitatott gyapjúfonalat kell húzni, és az igen rossz természetű kelevényeket izzó vassal kell jól megégetni. — A' betegek bémártása hideg vízbe ritkán hajtott hasznos, noha ezt némelyek mint sikeres orvosságot javasolták.

30. Himlő, (Pocken, Blattern).

A' himlők nyavalyája, melly csak egyszer támadja meg az állatot életében, egyik legveszedelmesebb nyavalyája a' juhoknak. Ezen nyavalyának különös a' lefolyása, és bizonyosak a' szakaszai, mellyek igen pontosan következnek egymás után, t. i. az elragadás, a' kiütés (kifakadás, kitörés, támadás), az érés, és az elszáradás szakaszszai; az egyes időszakok rendessége azomban több köryülállástól is függ, úgy hogy ezek által a' nyavalya minősége vagy jó vagy rossz természetűvé is válhatik.

Az elragadás szakaszsa 6 — 7ed napra terjed, a' mit azonban csak óltáskor lehet olly pontosan meghatározni. Az első három napon csak ritkán látszik valami nevezetes változás a' juhokon; csak az 5—7dik napon látszanak némely jelenségei a' himlőnek; a' juhok merőn járnak 's lustán 's erőködéssel kullognak, utánnok hurczolván a' hátúljokat; az állások bádjadtt és szomorú, az étvágyok fogy. Mind ezen jelenségek, noha egész hetedik napig haladásban vannak, néha még is olly csekélyek, hogy észre sem vétetnek elégszer.

Hetedik vagy 8dik napon a' kifakadás (kitörés) szakaszsa kezdődik, hidegteleléssel, borzadással, és reszketéssel; az egész testen szaporodik a' meleg, de különösen a' füleken, és az orron; a' szemek és a' száj nyálkahártyái veresednek; a' juhok hasok alatt szoroson összerakott lábakkal állnak, 's mélyen leűtik a' fejöket; hátúlsó lábokra sánták; az étvágy és a' kérődzés majd egészen elenyésznek; de annál nagyobb a' szomjúság. Nem sokára ez után hig, vitzisztaságú 's fehéres nyálka folyik a' juh órrából, 's ekkor egy úttal már minden kopár részei veres fótocskákkal vannak befedve, kivált a' nemző részek szomszédjában a' czombok belső oldalain, a' hason, a' farok alsó lapján, 's a' szemek és a' száj körül; 8—9dik napon ezen balhacsipéshez hasonló fótocskák már emelkedni 's csomócskákká válni kezdenek, és a' helyeik, a' hol találkoznak, megdagadnak, még pedig a' fön néha olly erősen, hogy az állat sem szemeit sem száját ki nem nyithatja.

Szüntelenül haladó hidegtelelés között halad ezen veres fótocskák felemelkedése is néhány napig, melly időben lassan lassan még emelkednek és himlökké formálódnak. A' szinbőr t. i. elválik az alatta lévő reczés szövénnytől, puhább lesz és vastagabb, megtelik vitzisztaságú ragadós limfával, 's ekkor áll bé a' himlők megteljesedése és megérése, vagyis az evesedés szakaszsa, melly a' nyávalyának 11—13dik napján jut egész magassága pólczára. A' most már kifejlett jóféle himlők lencsényiek vagy borsónyiak, és még nagyobbak is, csak mérsékelt számuk, egyenkint állók, fehéresek és veres karimával körülvéve; az egyes himlők között a' bőr is megvan dagadva és nedves; különösen erős pedig a' dagadás az

ajakok és a' szemhéjak körül; ez úttal sok nyál és tajték folyik ki a' juh szájából.

A' hideglelés nevezetes fogyásával a' nyavalya 13—16dik napján az elszáradás szakaszsa áll bé. A' himlők genyetsége, még pedig a' legkorábban kiformalódtaké legelsőben, sűrű és sárga lesz, 's a' himlők apródonkint bépadnak, és elszáradván varakká válnak. A' himlők helyén, és ezek szomszédjában, ki szokott veszni a' gyapjú. Az elszáradás közönségesen 5—7 napot kíván, melly idő alatt visszatér az étvágy, úgy hogy most már ismét egészen egészséges az állat. A' nyavalya annyival is gyengébb, minél kevesebb himlővel jár.

De nem mindig olly jótermészetűk a' himlők a' mint most leiratott, hanem néha olly változások is történnek, mellyek által felette rosztermészetű 's pusztító nyavalyává válhatnak a' himlők. A' rosztermészetű himlőknél sohasem olly rendszer a' nyavalya lefolyása, se nem tartja meg olly szorosán az időszakaszait, mint a' jótermészetű himlőknél. A' fő nagyon megdagadt, a' szemek becsukódtak, az orr taknya nyúlós, rút színű és bűdös, az állatok ingadozva állnak, vagy sokat fekösznek, a' lélekezésök kurta, erőködött, szuszogó, és kitátott szájjal, mivel az órrlyukak bé vannak dagadva, vagy bétömve szívós takonnyal; a' juhok csikorgatják a' fogaikat, a' kipárlások, valamint a' híg ganajjok, felette kellemetlen bűzt okoznak. Az illyen jelenségekkel mutakozó himlők többnyire veresekékek, feketések, barnások, kékes karimával körülvéve, lapályosak 's béhorpadtak, fel nem emelkedők, a' szomszédjaikkal öszszefolyok, és csak mérges rágó híg genyetséget vagy folyadékot formálók. Az illyen rosztermészetű 's öszszefolyó himlők elterjednek az állat fején 's a' t. 's olly veszedelmes kelevényeket formálnak sokszor, hogy kivesztik a' juhok szemeit, hogy elrágna egész darabokat az ajakaik 's füleikből, 's hogy egyáltalában szörnyen elrútítják az állatot, az egész testét bűdös genyetséggel 's undok varakkal bévonván. A' halál közönségesen csak 10, 13—20dik napján esik a' nyavalyának. Az anyajuhok közönségesen többet szenvednek az ürüknél és a' kosoknál.

Az elragadása a' himlőnek olly nagy, hogy nagy távul,

ságról a' levegőn által is ráragad a' juhokra, sőt van példa, hogy csupán arról is ragadt rájok a' nyavalya, hogy olly útakon vagy legelőkön jártak, mellyeken nem régen az előtt himlős juhok jártak.

Különös az, hogy a' melly juhok egyszer keresztül estek a' himlőn, azt életökben soha többet nem kapják. Történik az is, hogy 3—6 darab százból menten marad minden himlőtől, nem lévén rá semmi hajlandósága.

A' himlős nyáj orvoslását mindig ahoz kell alkalmaztatni, hogy jóféle-e a' himlő vagy roszféle-e, ámbár azt folyamattjában sem tartóztatni sem előmozdítani nem lehet. Legelőször is gondosan el kell választani a' himlős juhokat a' még egészségesektől, a' mi által néha még elejét lehet venni nagyobb elhatalmazásának; de azomban még is meg kell mindig újra megvizsgálni a' nyájat minden harmad vagy negyed napon, 's újra ismét kiválasztani a' betegeket ha találkoznának. Ha szelíd a' himlő, tiszta meleg időben szabad ég alatt, hideg és nedves időben pedig meleg 's száraz istállóban kell tartani a' betegeket; minthogy pedig ezen esetben olly gyengén és szelíden folyik le az egész nyavalya, sem orvosság; sem más semmi különös óvás nem szükséges, azomban még is jó, ha minden héten egyszer vagy kétszer is sőt adunk nekik nyalni, minden font só közé 2 lat kénkövet vegyítvén. Az eleségnek jónak 's egészségesnek kell lenni.

Ugyan így kell bánni a' juhokkal a' roszféle himlőben is, csak hogy itt az eleségnek még válogatottabbnak kell lenni, 's hogy jó finom széna vagy zöld eleség mellett még darás vagy lisztes italokat is kell adni. Orvosságul a' következő liktáriomból kell minden himlős juhoknak 2—3szor napjában egy mogyorónyit a' nyelvére kenni: kámfor 2 lat, angyalgököér, macskagököér, fenyőmag, mindegyikből 6 lat, liszt és víz a' mennyi szükséges. Igen ritkán használnak azomban az orvosszerek; mert az igen roszféle himlők csaknem mindig halált okoznak. A' kelések orvoslása haszontalan 's nem is lehetséges, mivel olly nagy ezek száma, hogy befedik az egész testet.

Elejét venni a' himlő nyavalyájának egyedül csak a' béol-

tás által lehet, a' mi szintolly hasznos következését a' juhoknál, mint a' tehénhimlő béoltása az embereknél. A' béoltás haszna abban áll, hogy az ez által okozott nyavalya sokkal szelidebb a' természeti himlőnél, úgy hogy ez által vagy semmi vagy csak igen kevés juhok döglenek el, és hogy egyszerre és egy időben az egész nyáját keresztül lehet vinni ez által a' nyavalyán, úgy hogy 3—4 hét alatt vége az egész nyavalyának, holott a' természeti himlőnél sokszor több hónap is szükséges arra, hogy minden ezen nyavalyára hajlandó darab keresztül menjen rajta.

A' himlőoltás kétféle, a' szükségéioltás (Nothimpfung), és az óltalmi oltás (Schutzimpfung). Az első az, melly a' már himlős nyájban azon darabokon vitetik végbe, mellyek még nem nyavalyások; a' második pedig az, melly az egészen egészséges nyájon tétetik meg a' végre, hogy akár mikor is óltalmazva legyen az a' netalán a' vidéken uralkodó himlő ellen.

Ha szükségéi oltást akarunk tenni, legelsőben is ki kell választani mind a' himlős juhot a' nyájból; 's ezekből ki kell választani egyet, mellynek csak kevés és szépen domborodott a' himlője, 's erről kell venni az óltó szert a' béoltásra. Az óltást a' már közönségesen esmert óltótúvel teszszük meg, mellynek hegyét a' himlő limfájával töltjük meg. Legjobb helye az óltásnak mindig a' fark alsó kopár lapja valami 3—4 újnyira (czolnyira) a' végbéltől. A' béoltandó juh hátára fektetik egy asztalra, és a' lábai két segédőt tartatnak két felől; most az óltó megfogja balkezevel az állat farkát, meghúzza azon szorosán a' bőrt, 's a' színbőr alá szúrja vigyázva az óltószerrel megtöltőt, ott megforgatja, leszorítja, hogy az óltószer ben maradjon, és kihúzza. Az egész dolog igen könnyű, csak arra kell vigyázni, hogy igen mélyen be ne szúrjunk, mivel az nagy gyűladást sőt még fenét is okozhatna.

Szinte azon módon mint a' szükségéi oltás az óltalmi oltás is hajtatik végre, csak azon egy különbséggel, hogy itt az óltószer egy béoltott himlőről vétetik, még pedig 11—13dik napján annak béoltása után, és hogy nemcsak a' tiszta limfa szolgálhat óltó szernek, hanem még a' vér is, melly

a' felszűrt himlőből kijön. Az óltás után 11—13dik napon meg kell vizsgálni mind a' beóltott juhokat, hogy azokat, melyeknél talán nem fogamzott volna a' himlő, ismét bé lehessen óltani. — Különösen bánni azokban nem szükséges a' bekóltott nyájjal, hanem éppen úgy kell azt tartani, mint azok juhokat, melyek jóféle természeti himlőben vannak. A' hideg és a' nedvesség nagyon ártalmas a' beóltott juhoknak, a' miért is különös gondot azon kell lennünk, hogy azoknak rossz befolyását elhárítsuk. Egyetlenegy eső ekkor nevezetesen kárt okozhat.

31. Körömkórság. (Rlaquenfeuche, Krümpe).

Ez a' nyavalya kétféle, a' jóféle vagy közönséges körömfájás, és a' rosszféle, vagy körömméreg. A' körömfájás rendszerint együtt szokott járni a' szájfájással, és valamint ez, el szokott terjedni egész nyájakon, s így járvány nyavalya ugyan, de nem ragadó. Az állat sántít egyik vagy több lábára; ha megvizsgáljuk a' beteg lábát, forróságot, daganatot, és verességet veszünk észre a' körme közén és a' körme fejeén, későbbben ki is sebesedik ott a' körme, és előbb hágabban utána sűrűbb genyetség jó ki bőlle. A' nyavalya befolyása cöves, s közönségesen magától is elmúlik kevés napok alatt, minden mesterséges segítség nyújtása nélkül. De hogy még is még hamarabb és bizonyosabban következék a' gyógyulás, néha sósvizvel lehet a' beteg lábát mosni, és az elvált és elálló körmet éles késsel el lehet vágni. — Eledelel lenpogácsás vagy kovászos vizet kell a' betegeknek adni, és száraz de termő mezőn kell azokat legeltetni, vagy pedig istállóban táplálatos szemes és gyökeres cleséggel bővsz száraz almon tartani míg ki nem épülnek a' nyavalyából.

A' körömméreg a' következő jelekről esmertetik: a' körme fájós juh sántítani kezd a' beteg lábával, majd csak egyik első vagy hátolsó lábával, majd mind a' két első vagy mind a' két hátolsó lábával, míg végre mind a' négy lába haszonvehetetlen. A' sánta lába melegebb, s alatt a' körme körül meg van dagadva, a' miért is jobban széljel áll a' beteg körme mint az ép lábáé; a' körmeköze bőre veres, néha már

ekkor bűzös gonyetséget izzad ki, melly a' nyavalya halad-
tával szaporodik, és nemcsak köröskörül a' bőrt eszi fel és
meggyúlasztja, hanem többször a' körömbé is árad ki, úgy
hogy ez részint elválk a' hústól; sőt némely rossz esetekben
egészen is leválk és leesik. Ezen állapotban nem tud az ál-
lat járni, hanem csak a' térdeken csúszkál, vagy szüntelen-
nül fekszik, ámbár még jó étvágygyal bír, 's minden nagy
fájdalma mellett is, ha jól tápláttatik, még sokáig jó karban
maradhat. A' levált köröm helyet új szokott ugyan nőni rend-
szerint, de az csak igen idomtalan és formátlan. Ámbár pe-
dig ez a' nyavalya igen hosszúsas és húzamos, úgy hogy
több hónapig szenvedhet benne a' marha, végre még is ha-
lálós lesz vagy a' szünteleni köröm elromlása, vagy a' láb-
szárcsontja megrágása, vagy a' szünteleni fekvés miatt; a'
mi a' fenét okozhatja, vagy a' felette nagy fájdalmak miatt.
A' körömméreg mindig elragadástól származik, és csak
a' finomszortú merinojuhoknál találkozik; és az eredete a'
spanyol juhoktól látszik jenni. Az elragadás azon nedvesség
által történik, melly kijő a' beteg lábakból; 's közönségesen
2—6 nap múlva kezdődik a' nyavalya az elragadás után.
Eleintén csak néhány darabja sántít a' nyájnak, 's ezekről
ha ki nem választátnak, elragad a' nyavalya 6—10 hét alatt
minden darabjára a' legnagyobb nyájnak is. Történik az el-
ragadás a' gánaj által is; ha t. i. az egészséges juhok a' be-
tegek gánaján állnak vagy járnak, sőt még az által is elég-
szer, ha az egészséges juhok olyan helyen járnak a' hol
nem régen körömmérges juhok járnak vála.

Orvoslásakor legelőször is gondosan el kell választani a'
beteg juhokat az egészségesektől. Minden darab t. i. mel-
lyen már sántítás vétetik észre; elválasztatik a' még egész-
ségesektől, és alája vettetik a' következő orvoslásnak: Min-
den beteg juhot 2—3 óráig vízbe kell ahajtani, hogy a' be-
teg körme megpuhúljon; azután éles késsel minden elvált, el-
töredezett, 's igen hosszúra nőtt részét a' körömnek el kell
vágni, még pedig annyira, hogy a' húsos részei vereseljé-
nek által rajta. Minekutána ezen módon a' romlott és haszon-
talan részétől megszabadult a' köröm, egész a' vérző ré-
széig, bé kell azt hinteni porrá tört kék gáliczkövel, vagy

be kell kenni a' következő vegyülettel: 6 font kátrány, 3 font terpetinolaj, 3 font sósavany, és 12 font porrá tört kék gáliczkő; ezen vegyület egyszeri bekenésére 300 jühnak elég, rákenni kell pedig ecsettel, és úgy, hogy a' körömköze, és a' köröm beteg részét legvastagabban bekenettessenek. Még ezen orvosságnál is sikeresebbnek találtatott az újabb időkben a' klórmész. Etnék egyegy fontját fél kannia vízben kell felolvasztani, 's ezen olvasztékkal béecsetelni a' beteg körömöt. Szarvasszarvolajt és salitromsavanyt is szoktak hasonlóan vegyíteni, és ezen vegyülettel a' beteg körömöt megkenni. Ez a' szer gyakran igen jó szolgálatot teszen, és szinte annyit mint a' többi. Kevesebb sikerük az eddig előadott orvos szereknél a' faézet, a' salitromsavany (mágában), és az égiptusi kenőcs. — Mind ezen előadott orvosságok elefánten minden másod' napon, később minden harmad vagy negyed napon, és a' gyógyulás haladtával mindig ritkábban használtatnak, csak hogy még akkor sem kell egészen lemondani róluk, ha már úgy látszik is, hogy meggyógyult a' köröm, nehogy talán ismét rosszabbra forduljon a' nyavalya.

Legnagyobb gondossággal azon kell lennünk, hogy az új elragadást elkerüljük; azért szorgalmasan el kell választani a' már kigyógyultakat a' még betegektől, 's el kell hártani gondosan mindent a' mi új elragadást okozhatja. — Tisztaság végett szép időben száraz gyepen, ésöben pedig bőven megalmozott száraz szellős istállóban kell tartani a' juhokat. — Belső orvosságok szükségtelenek, csak egészséges bőv elesegről és nyalni való sőről gondoskodjunk. — Vége lévén az orvoslásnak, gondosan ki kell tisztítani a' betegek istállóját, ki kell azonnal hordani belőle a' ganajt a' szántóföldre, és ott tüstént leszántani, az istállót és a' benne lévő bútorokat hő kell meszelni, és a' kigyógyult juhokat csak valami hét vagy nyolcz hét múlva kell ismét az egészségesek közé evesztetni.

32. Rüh, (Mäude, Kräze, Schäbe).

Ez egy hosszús és elragadó esmeretes nyavalya, mely vagy száraz vagy nedves természetű.

A' száraz rüh, mely istálló vagy éhes rühének is ne-

veztetik, annál könnyebben ragad el a' juhokra, minél ritkább a' szőrök; a' lefolyása pedig kezdettől fogva e' következő: veres fókák támadnak a' bőrön, mellyeken rövid idő alatt kis pattanások támadnak, mellyek nem sokára elpattannak, és csipős nedvességet kibocsátván kis kelésekévé változnak által, mellyek ugyan csak hamar elszáradnak 's lekopnak, de azért nem fejezik bé a' nyavalyát, mivel alattok ismét újra formálódnak a' rühek. A' rühes juhok sokszor vakaródnak lábaikkal, dörzsölődnek szembetűnő gyönyörködéssel mindenféle tárgyakhoz, vagy szájokkal harapossák azokat; ezt teszik különösen a' vállokon, a' hátokon, és a' farkokon; némely része testnek még is kopaszul, vagy imitt- amott kiljebb lógnak az egyes gyapjűfűrtök, mellyek őszszekuszáltak, fehérebb színűk a' többinél, és könnyen kitéphetők. Sokszor azt is látni, hogy más juhok rájárák 's húzkálják ezen gyapjűfűrtöket, a' mit csendesen állva szeretni is látszanak a' rühös juhok. Ha közelebbről megvizsgáljuk a' juhokat, halaványnak találjuk a' bőroket, puha korpával befedve, és némely keményke domborúságokkal, mellyek, ha egy kevéssé felvakartatnak, kis vereses dagasztoknak mutatkoznak, és szintűgy nem sokára korpává válnak. Közönségesen melegebb a' bőr és sokkal vastagabb a' rühes helyeken; ha ezeket valamivel erősebben dörzsöli az ember, harapossák a' juhok fogaikkal, 's kapálódnak lábaikkal, és által tetszőségöket 's meglegedésöket jelentvén. Lassankint nagy részét a' testnek foglalja el a' rüh, és a' gyapjú véss apródonkint a' nagyobb betegeknél.

A' nedves rüh nagyobb grádusa ezen nyavalyának, számos genyetséges kelevényekkel, és vastag varakkal. A' juhok még sokkal jobban vakaródnak, mint a' száraz rühben. A' sok vakarástól a' hátúlsó lábakkal a' nyakon és a' vállakon, nagyon szennyesek is ezeken a' részeken; ugyan erről, valamint a' hirtelen mozgásból, mellyet a' rühes helyek harapásakor 's vakarásakor a' fejökkel tesznek, már meszszeről megismerhetni, mikor valamely' nyáj nagyobb mértékben ezen nyavalyától szenved. Ha szorosabban megvizsgáljuk, helyel helyel fénytelen, csomós, őszszekuszált gyapjút, vagy kopár fókákat is találunk. A' halavány fonnyadt bő-

rökön puha daganatok, vagy már megvastagodott keményke helyek találkoznak, mellyek vagy veresek vagy szintelenek, 's mellyek imitt- amott felhasadoznak, 's azon nedvességet bocsátják, melly a' gyapjút öszszekuszálva öszszeragasztja, 's megszáradván lassan lassan varas héjat formál. Ez alatt, melly sokszor egy arasznyi is szokott lenni, mély genyetséges kelevények találkoznak, mellyek néha fekélyjárásokat is formálnak, és egész az izekig béhatnak. Az állatok, a' legjobb étvágy mellett is, szembetűnőleg elsoványodnak, és végre hónapok, sőt sokszor csak esztendők múlva elszáradásban döglenek meg.

Legtöbb esetekben elragadástól támad ugyan a' rüh, úgy hogy egyetlenegy rühös júhról a' legnagyobb nyáj is egészen megrühösödhetik; azomban kell még is olyan környülállásoknak is lenni, mellyeknek eszközlése eredetiképpen okozza ezen nyavalyát, melly, minthogy ragadós, csak egyetlenegy juhon üssön is ki, az elragadó természeténél fogva az egész nyájra is csak hamar elragad. A' száraz rüh támadására adhatnak alkalmatosságot felette meleg, dohos, szoros, szűk, és alacsony istállók, mellyekben minden mocsok könnyen felhalmozik, és csipős kigözdölgéseivel a' levegőt megrontja. Az éhség rühe, melly szintúgy neme a' száraz rühnek, szűk és csekély táplálású eleségtől támad. A' nedves rüh támad, ha a' juhok húzamos esős és nedveshideg időben, kivált olly esztendő részében, mikor illyen idő szokatlanabb, kihajtatnak, 's még inkább, ha ingoványos és posványos mezőkön legeltétnek; illyen környülállások között egyszer'smind rothadás és vizikorság is formálódnak. — A' rüh elragadása mindenkor bizonyos, ha tiszta juhok rühösökkel közösülésbe jönnek, kivált, ha a' vakaródzás által lehullott varak és rühatkák a' tiszta juhokra találnak esni. De könnyen elragadhat közlegelőkön az által is, ha a' tiszta juhok csak hamar azon helyre jönnek, a' hol az előtt rühös juhok legeltek; továbbá hajtott juhokról is, ha azok talán rühösök; végre emberek által is, kik talán rühös juhokkal bántak, és csak hamar ismét tisztákkal jönnek közösülésbe, 's a' t.

A' rüh orvoslása nem igen nehéz, és még a' nedves rüh is mindig gyógyítható, csak czélarányosan tudjunk véle

bánni. A' legjobb orvosló mód, melyet számtalan próbatételek sikeresnek találtak, az, melyet Walz feltalált. E' szerint 100 darab rühes juhra e' következő lúgot kell ferdőül készíteni: 1 font eleven (égetett) mész mególtatik vízzel, 's még több hozzá öntött vízzel meghigítatik pépnek, azután hozzá kell adni 1 $\frac{1}{2}$ font hamuzsirt (vagy ha ez nem volna, 18 font bükkfahamut), és 1 $\frac{1}{2}$ font bűzös szarvasszarvolajt (vagy e' helyett 1 font kátrányt), 's végre meg kell hígítani az egészet 50 font ganajlével vagy marhahúgygyal, és 200 font vízzel. Ezen vegyületet meg kell egy kevésse melegíteni és kádba önteni; azután meg fogja a' rühös juhot lábainál fogva két ember 's bele mártja a' hátával alól a' lúgba, egy harmadik ember a' szemét 's fülét bétartván, hogy azokba semmi bé ne mehessen. Minekutánna így az állat kevés ideig egész testével bé volt mártva, ki kell azt venni 's más kisebb és üres kádba állítani 's a' gyapjas bundáját gyengén nyomogatni, hogy ezen kádba csurogjon le a' gyapjában lévő felesleges lúg, és híjában el ne vesszen. Az így megferesztett juhokat szép napfényes időben ég alatt kell járatni, nedves ésős időben pedig meleg száraz istállóban kell tartani. Hogy a' lúg annál jobban behathasson, a' legrühösebb helyeket, kivált hákopárok, kefével kell jó keményen megdörzsölni. Ezt a' feresztést minden héten ismételve mind addig kell folytatni, míg egészen meg nem tisztúlnak a' juhok. Legtöbb esetekben 2—4széri feresztés elég, de jobb inkább többet adni egy ferdővel, mintsem hogy az orvoslás végtelen legyen. Legezel-arányosabb ez az orvoslás módja a' nyirés után, azonban tavasszal és ősszel is lehet azzal élni, ha a' szűkseg úgy kívánja. De hideg télben, kivált, ha finomok a' juhok, még sem lehet tanácsolni ezen ferdők használatát. Akkor tehát inkább kenőcsökkel, vagy helybeli mosásokkal kell élni. Az elsők közül különösen lehet ajánlani a' következőt: 1 font kénéső, $\frac{1}{2}$ font terpetin, 8 lat terpelinolaj, és 8 lat disznózsír, írnak vagy kenőcsnek összekeverve, mely 40 darab juhra elégséges; használatkor széljel kell választani a' gyapjút a' rühes helyeken, 's bé kell dörzsölni a' bőrbe kétszer napjában. A' rühes fók helybeli mosá-ára szolgálhat egy erős dohányfüzet, melynek minden három mésszelyéhez 1

nehezék étető kéneső (Sublimat) hozzáadatott; vagy pedig: kénkö és terpétinolaj; mindegyikből 3 lat, timsó 6 lat, tyúkganaj 3 font, szappanoslúg, mellyben 1 font dohány főzetett, 12 font. Ezen mosó orvosságok használásakor el kell választani a' gyapjút, fel kell keresni gondosan minden rühfótocksát, le kell vakarni róla a' varakat, 's meg kell nedvesíteni jól a' most tanácsolt szerekkel. Ezen nedvesítést egyszer vagy kétszer is kell megtenni minden nap, és ismételve folytatni mind addig, míg a' gyógyulás bé nem következik, a' mit arról esmerhetni, hogy a' marha vakaródzása megszűnik, hogy a' rühes helyek nem bocsátnak már ki nedvességet, és hogy a' gyapjú ismét újra nőni kezd rajtok. — Belső orvosság ritkán szükséges, de az eleségnek jónak 's táplálatosnak, és a' tanyának egészségesnek 's száraznak kell lenni; néha pedig sót kell adni. — Minthogy ragadós a' nyaválya, a' betegeket gondosan el kell választani az egészségesektől, és ha kigyógyultak a' rühből, ki kell tisztítani az istállót, mellyben voltak, meg kell mosni forró lúggal a' bútorokat, 's bé kell meszelní újra a' falakat.

33. *Tölgydaganat*, (*Entergeschwulst*).

Történik néha, mikor nagyon tódúl a' tej a' tejes edényekbe bányozáskor, hogy némely edények elrepedvén, a' tej kiárad, 's az által kemény daganatokat okoz a' tölgyben; mellyek könnyen meggyúladnak, és evésedésbe mennek által. Ha tehát forró daganat támad a' jüh tölgyén, be kell azt kenni háromszor napjában 2 lat fehérmályvazsíról és ugyanannyi kénesőzsíról készült kenőcszel. Ha erre 4 — 8 nap alatt nem oszlik el a' daganat, minden nap háromszor e' következő kenőcsből kell valamit bédörzsölni: Kámfor 1 nehezék, salamiaszesz 1 lat, lénmagolaj 3 lat. A' forró írósvaj és meleg pálinka-seprő bédörzsölése néha szintűgy jó szolgálatot teszen. Ha már evésedésbe ment volna által a' daganat, fel kell vágni éles hegyes késsel, és a' sebet langyos szappanvizzel kell kimosni.

34. Szemgyulladás, (Augentzündung).

A' meggyúladt szem dagadt, veres, és forró, félig vagy egészen is bé van csukva, és könyvek hullanak belőle, mellyek néhány nap múlva sűrű nyálkává változnak, mellytől a' szemhéjak özszeragadnak.

Az ilyen esetekben eleintén ki kell mosni a' szemeket minden nap egynéhányszor e' végre készített mosó szerrel, melly 1 nehezék óncukorból és másfél meszszeley vízből készült; ha pedig már nyálka folyik a' szemekből, 1 nehezék szemkövet kell feloszlatni másfél meszszeley vízben, és 1 lat kámforszeszt hozzá adni, 's ezzel kell mosni minden két órában a' beteg szemeket. Azon esetekben, mikor a' szemgyulladás a' himlő következése, langyos téjjel kell mosni a' szemeket, és későbben fél nehezék veres étető kénesóból készült kenőcsöt kell napjában kétszer a' beteg szemhéjak szélére kenni; ezen gyúladás folyamatja azonban egészen a' himlő lefolyásától függ.

35. Talptörés, (Verballen der Füße).

Hogyha a' juhok folyvást és húzamosan kemény úton hajtának, kivált nagyon száraz időben, nem ritkán feltörnek 's meggyúladnak a' körmeik, a' mit a' fájdalmas járások, vagy a' sántítások is meg szokott mutatni. Ha megvizsgáljuk a' körmököt, forróknak, dagadtaknak, és fájósoknak találjuk azokat. Ezen esetekben nem kell egyebet tenni, mint a' betegeket többször hideg vízbe, vagy nedves legelőre hajtani, és nyugodtan hagyni azokat. Egyes darabokat azonban, mellyek nagyon szenvednek, úgy kell orvosolni, a' mint feljebb a' jóféle vagy szelíd körömfájásnál előadatott.

Máskor attól is ered a' juhok sántítása, ha folyvást és tartósan lapályos és posványos mezőkön legeltetnek, a' mitől annyira ellágyúlnak a' körmeik, hogy az állatok, ha azután keményebb földön jární kénytelenek, sántikálnak. Ennek azzal lehet könnyen elejét venni, hogy a' nedves legelőket magasfekvésű száraz legelőkkel felcseréljük.

36. Lábsértés, hegyes testek által, (Eintreten fremder spitziger Körper in die Füße).

Történik néha, hogy a' juh üvegcserépbe, faszálkába, szegbe, vagy más sértő testekbe hág, a' mitől gyúladás, evesedés, és nagy sántaság támad. Ezen esetekben legelőször is a' sértő idegen testet ki kell húzni, azután ki kell mosni a' vérző sebet sós vízzel, és bé kell kötözni a' lábat puha vászonrongyokkal. Ha már erősen megdagadt a' beteg láb, vagy folyvást hideg vízbe kell azt tartani jó darab ideig, vagy bé kell kötözni jó vastagon vászonrongyokkal, és ezen kötözést ónvízzel kell meglocsolni minél gyakrabban. Azon esetekben végre, ha már evesedésben van a' seb, elsőben ki kell azt tisztán mosni langyos vízzel, azután el kell vágni éles ollóval vagy késsel minden romlott 's elholt részeit, ki kell azt tömni gyengéden puha kócczal (csepűvel), 's ezt meg kell nedvesíteni minden nap kétszer 1 lat áloé- 's ugyanannyi mirrha- eszenciából készült sebbalsammal, újítván minden nap a' békötözést, és folytatván ezen orvoslást mind addig, még bé nem következik a' gyógyulás.

37. Sebek, (Wunden).

Történetből eső külső részek sértései mint p. o. kutymarás által, 's a' t. ha csak nem igen nagyok, többnyire magoktól is meggyógyúlnak; de hogy még is hamarabb és bizonyosabban essék meg ezen gyógyulás, friss sebeket eczettel vegyített vízzel, régieket pedig sós vízzel lehet megmosni, evesedett sebeket pedig terpetinolajjal vagy sebbalsammal kell békötözni, és megnedvesíteni. Igen bűzös és rosztermészetű keléseket végre 1 lat khlórómészből és másfél meszszely vízből készült folyó szerrel kell napjában egyszer nedvesíteni.

38. Szarvak eltörése, (Abbrechen der Hörner).

A' kosoknál történik néha, hogy azok valamely erőszakos módon szarvaikat törik el, a' mi néha olly nagy vérzést okozhat, hogy az veszedelmes lehet.

Orvoslása az, hogy vászonrongyokat rakunk a' sebre, és ezeket szüntelenül hideg vízzel vagy eczettel locsoljuk meg; ha pedig erre meg nem állna a' vérzés, 4 lat kén-savanyt (gáliczkölajt) keverünk másfél meszszeley vízbe, és ezzel locsoljuk meg a' kötözést. Ha megállott a' vér, egy darab vásznat szurokkal vagy kátránnyal kenünk meg jó vastagon, és ezt ragasztjuk rá a' sebre a' levegő tartóztatása végett. — Egyebaránt a' szaru eltörése, bár melly veszedelmesnek látszik is, többnyire csak csekély baj, melly rend szerint minden segítségünk nélkül magától is begyógyúl.

39. Lábtörés, (Beinbruch).

Sokkal ritkábban történik a' juhoknál mint más marhánál, hogy lábokat törik, de néha mégis megtörténik, kivált a' bárányoknál. A' megesmerése olly könnyű, hogy annak leírása nem is szükséges.

Orvoslása abból áll, hogy a' törést jó vastagon (valami négy vagy hat rétűen) vászonrongyokkal kötözzük meg, és minekutánna a' láb természeti állásába helyheztetett, két vékony sint fenyő vagy más fából rakunk rá két felől, 's ezt kötözzük rá erősen vászonrongygyal vagy valamely széles kötővel. A. netalán szerfeletti gyúladás eltávoztatására meg kell nedvesíteni a' 3 — 6 első napon folyvást és ismételve hideg vízzel, 's rajta kell hagyni mind addig, míg özsze nem forrott a' csout, a' mi 2 — 3 hét alatt szokott megtörténni.

40. Jühtetük, (Schafläufe).

Gyenge bárányokan 's juhokon néha annyira elszaporodnak a' kulláncsok és jühtetük, hogy azok nagyon elgyengülnek ezektől, és utóljára meg is dögölhetnek; de jól táplált és tisztán tartott juhokon sohasem hatalmaznak el ezen férgek annyira, hogy nevezetes károkra lehetnének. Noha a' tétük a' nyírés után közenségesen magoktól is elvesznek, az által is lehet azokat akár mikor is elveszteni, hogy eserép pipa által dohányfüstöt bocsátunk a' gyapjú közé, vagy pedig hogy megmossuk a' juhokat mézszes vízzel, ham-

vas lúggal, vagy 2 font dohányból és 12 itsze vízből készített dohányfőzetfel.

41. Érvágás, (Uderlaß).

Az érvágást a' nyakán kell tenni a' juhoknak még pedig a' nyakéren, a' mi eképpen történik: meg kell fogatni a' juhot, de úgy, hogy a' feje és a' nyaka szabadon maradjanak, azután a' nyakán, még pedig a' nyakér hegyett el kell nyírni valami egy tallérnyi helyen a' gyapjút; ez is megléven, sinórt kell vetni a' juh nyakába, és azt olly szorosán összehúzni, hogy a' nyakér megdagadjon, miután csattanó érvágóval, vagy ha ez nem volna, érvágó vassal vagy ollóval fel kell nyitni az eret. Vért valami 1 — 4 findsapohárral kell kiereszteni, a' miben az állatok korához, természetéhez, és nyavalyájok állapotjához kell magunkat alkalmaztatnunk. Az ér bekötése rend szerint nem szükséges, de ha mégis a' sinór levétele után is el nem akarna állni a' vérzés, gombostűvel lehet összeszétűzni a' sebszéleket, és erre egy kis czérnát vagy lószórt lehet tekerni.

A' legközségesebb módja az érvágásnak a' juhoknál, t. i. a' szem alatt, igen helytelen, mivel ott olly csekély a' vérzés, hogy ritkán folyik el több vér egy pár théás kálánál, a' mi szembetűnőleg semmitsem használhat. — Azt is kell még megjegyezni, hogy egyáltalában ritkán hasznos az érvágás a' juhoknál, mivel nagyon gyengíti azokat; ugyan ezen okból csak végső szükségben, p. o. nagy gyúladásokban, és soha máskor, kell csak ezen marhánál érvágással élni.

42. Időkor megismerése a' juhok fogaiból, (Erfenntniß des Alters der Schafe an den Zähnen).

A' juhoknak a' felső állkapczájában semmi harapófogai nincsenek, hanem a' húsz zápfogain kívül, melly mind a' két állkapczára el van osztva, nyolcz hegyes harapófogat hoz a' világra az alsó állkapczájában, mellyek bárányfogoknak neveztetnek. Mihelyt az állat másodfüre megy, kihúll a' középső két báránypoga, és két szélesebb foga nő helyette. Mikor harmadfüre megy, a' két szom-

széd bányfoga hül ki, mindenfelől egy, s' felváltatik szélesebb vagy is juhfoggal. Mikor negyedfüre megy, ismét a' két következő fog hül ki mind két felől, 's felváltatik két juhfoggal. Végre, mikor ötödfüre megy, a' két legszélső bányfoga is felváltatik két szélesebb juhfoggal, 's ekkor kiváltottnak hívják a' juhot. Hatodik esztendejében még csupa fejérek és épek a' már állandó fogai, csak hogy, visszatódulván az íny, hosszabbaknak látszanak. Hetedik esztendőben már szembetűnő változást lehet észrevenni. A' fogak, kivált a' két középső, már esorbásodni és sárgulni kezdenek, és az íny visszatódulása már nevezetesebb. Nyolczadik esztendejében már elvesztvén a' fogak a' szép fehér színöket, megsárgulnak, és már egész darabjaik is kihúlnak. Kilencedik esztendejében kihúlnak a' négy középső fogak, vagy eltöredeznek legalább. Tizedik esztendejében elveszti a' juh minden harapó fogait, 's fogatlannak neveztetik. Azomban igen sok függ itt a' juhok természetétől, és életök módjától is; mert vannak néha tíz esztendős juhok, mellyeknek még mind meg van a' fogok, és ellenbsn hét és nyolcz esztendősök, mellyek már fogatlanok. A' merinoknál vagyis selyemjuhoknál rend szerint nagyon tartósak a' fogak.

NEGYEDIK RÉSZ.

A' disznók nyavalyái.

NEW YORK.

W. J. BROWN & CO. PUBLISHERS.

1. *Agyvelőgyulladás, (Gehirnentzündung, Kopfsentzündung).*

A' nyavalya hosszas előjáró jelenségekkel egy dühösség nemével kezd, villogó, megveresedett, és vadon kimeresztett szemekkel. A' szája tajtékzik, az órra száraz és nagyon forró, a' disznó kapál az első lábaival, 's túr a' földben egy ideig, nem sokára azután ide 's tova szalad, neki szalad a' falaknak vagy más tárgyoknak, 's néha fejére bukik. Ez a' nyavalya leginkább a' bővérű kövér disznókat támadja meg forró nyári időben.

Orvosláskor eret kell vágni jó bővén a' betegen, és le kell öntözni a' fejét folyvást és szakadatlanul hideg vízzel, vagy nedves ruhát vagy rongyot kell a' fejére rakni, és azt szünteleni locsolással folyvást nedvesen és hűvesen tartani. — Italtul kovászos vizet és aludt tejet kell a' disznónak adni; minden két órában pedig fél lat salitromot és 1 lat borkövet liszttel és vízzel kell a' torkóba lölteni. — Ezen kívül jó hűves tanya, és sóból 's hideg vízből álló klistérek elősegítik ezen nyavalya gyógyulását.

2. *Tüdőgyulladás, (Lungentzündung).*

A' lélekzés kurta és sebes, néha nyögő; a' lélekzet maga forró, az állat gyengén köhécsel, gyengén és rekedfen rőfög, kevesebbet fekszik mintsem áll, és az orrát a' töldre szegezi; elejére merőn jár, az oldala nagyon jár, a' pulsusa (érverése) kurtá, és a' szeme lankadt.

Okai ezen nyavalyának közönségesen: nagy meghűlés, szél elleni hajtás, hideg itatás nagy kihevülés után, 's a' t.

Orvoslásánál az első egy bőv érvágás. Azután bé kell adni 2 lat Glaubersót és 1 lat salitromot lisztes vízzel, minden két órában mind addig, míg hasmenés nem következik.

Erre liktarlomot kell készíteni 1 lat salitrom, 2 lat salamia, 2 lat édes kapor (Fenchel), 1 lat örvénygyökér (Ulmwurzel), és fél font mézből, mellyből minden két órában egyegy diónyit a' nyelvére kell kenni a' betegnek. — A' szügynek mind a' két felén valami egy tenyérnyi helyen a' következő kenőcsöt kell bédörzsölni: körösbogárpor 1 lat, terpetin és disznózsir, mindegyikből 2 lat. — Eledelül korpás és lisztes italt (moslékot), aludt tejet, főtt kolompért 's efféléit kell adni. — Hogyha negyed vagy ötöd napra ezen orvoslás után nem jobbúl a' marha, hanem ellenben bűdös lesz a' lehellete, 's bűzös takony folyik az orrából, ha szüntelen fekszik az állat, ha egészen megszűnik enni, ha nyög és kurtán lehel, ez mind jele, hogy el nem kerülhető a' halála.

3. Gyomorgyulladás, (Magenentzündung).

Ez a' gyulladás neme elég gyakran támad, ha a' disznók valamely forró eledelt, mint p. o. főtt kolompért, murkot, 's a' t. mohón elnyelnek; azon kívül pedig támad attól is, ha mérges növényeket esznek, vagy a' bésózott hús levét iszszák. A' disznó rángatózások között félre csavarja a' száját, mellyből néha tajték folyik, mindig rágódik, nyughatatlan, rőfög, elbújik, és okádni van hajlandósága, a' mi néha meg is történik; némelyeknél elmerevedik az egész test, másoknál nem; az elsők sohasem gyógyúlnak meg, a' miért is legjobb azokat leölni, hogy legalább a' húsoknak hasznát vehessük.

Orvosláskor legelőször is eret kell vágni, és $\frac{3}{4}$ — $1\frac{1}{2}$ font vért eresztetni a' betegből, azután bé kell adni minden fél órában $\frac{1}{4}$ font lenmagolajt vagy faolajt téjjel lágyemelegen; ha hasszorúlással jár a' nyavalya, még 1 lat borkövet is lehet hozzá adni mindenkor; ezen kívül pedig klistéreket kell adni olajból, szappanból, és meleg vízből. Italul korpás vizet, aludt tejet, vagy lenpopácsás vizet (azaz olly vizet, mellyben lenmagpogácsa olvasztatott fel) kell adni, csak azt tartván meg mindig, hogy ezen italok egészen hidegek ne legyenek.

4 *Himlő, (Poden, Blattern).*

Valamint a' tehenek és a' juhok, úgy néha a' disznók is esnek himlőbe, melly szintűgy ragadós ugyan mint amazon állatoknál, de sokkal szelídebb még is mint a' juhoknál. A' himlő elragadása után lusta a' disznó, lecsüggeszti a' fejét, hátra veti a' füleit, nem karikázza fel a' farkát, és a' sertéi felmerevednek. Ekkor a' testnek különbféle helyén veres fókák látszanak, mellyek néhány nap múlva elterjednek, 's limfával megtölt hólyaggá emelkednek fel; ez felpattanik 's elszárad, és alatta egy kis kelés formálódik, melly 4—5 nap múlva bé van gyógyulva. A' himlő leginkább a' czombja belsejen és a' pofáján és fején szokott lenni a' disznónak, a' miért is néha a' járást gátolja és fájdalmassá teszi, néha pedig szemdagadást és szemgyuladást okozhat. Malaczkok többet szenvednek ezen nyavalyától koros disznóknál, de csak jó legyen a' tartás és a' gondviselés, még a' malaczkokban is csak ritkán okoznak döglést.

Mihelyt a' nyavalya mutatja magát a' nyájban, gondosan el kell választani a' betegeket az egészségesektől, meleg száraz helyet kell nekik adni, és sok meleg italokat, kivált aludt tejet, kovászos vizet, 's a' t. a' mi maga is elég a' nyavalya gyógyítására. Ha a' szemhéjak nagyon dagadtak és meggyuladtak, minden nap egynéhányszor langyos téjjel kell azokat kimosni; így szinte a' keléseket is szappanvizzel kell megmosni, és azután egy kis olajjal megkenni.

5. *Kanyaró, (veres szeplő, Masern).*

Ez a' nyavalya a' veres főtjairól esmerczik meg, mellyek az órrán, a' szemén, a' fülén, és a' hasa oldalán látszanak a' disznónak, mi után ezen helyeken a' bőre lefejlődik, és vékony var gyanánt lehül. A' veres szeplő kifakadása előtt hideg leli a' disznót, elveszti az étvágyát, veresek, és később en csipások a' szemci; egyes esetekben hányásra is van hajlandósága.

Mint hogy ez a' nyavalya egészen veszedelem nélkül van, nem kell egyéb a' betegeknél egy jó és pontos gondviselésnél, melly alatt száraz és meleg helyen kell azokat

tartani, és édes savóval, vagy jó meleg moslékokkal táplálni. Néha ki nem akar jól jönni a' börből a' kanyaró, melly esetekben hánytatót kell beadni a' szokott módon, és 12 órával az után egy pillulát a' következő szerekből: kámfor és aranykénkö mindenikből 1 nehezék, fehérmályvagyökér és angyalgyökér mindegyikből $\frac{1}{2}$ lat, víz a' mennyi szükséges pillula készítésre.

6. Orbáncz, (csúz, Rothlauf, wildes Feuer).

Az első jelei ezen nyavalyának olly csekélyek, hogy többnyire észre sem vehetők. A' disznó bádjad, és vidorság nélkül van, nem karikázza a' farkát, vagy csak igen keveset, a' sertéje borzadt és felálló, a' szeméi veresek, az örre forró és száraz. Csak néhány nap múlva világosabban mutatja magát a' nyavalya. Az állat nem eszik többet, 's legfeljebb csak ivásra mutat még hajlandóságot; lusta, és ingadozva jár; forró hidegtelelésbe esik, 's nagyon nyughatatlan és gyötrődő; letúrja magát a' tanyáján; az oldalajárása erős és sebes. Minekutánna ezen jelenségek mintegy 24 óráig tartottak, a' szűgy és a' has alatt veres fótok jelennek meg; a' mit néha okadás szokott megelőzni. Ezen fótok megjelenésével erősebb lesz a' nyavalya is; a' fótok mindig nagyobbra nőnek, míg utóljára az egész hasa alfút el nem foglalják; a' szjnök kékes lesz és ónszínű; a' test külseje meghidegül, a' lélekezése pihegő lesz és nagyon erőködött, a' pulsus elenyészik, és a' marha eldöglik rángatózások között.

A' nyavalya okai éppen azok, mellyek a' torokgyikéi, mellyel is nagy hasonlatossága van ezen nyavalyának.

Az orvoslása és elhárítása ezen nyavalyának is szinte olyan mint a' torokgyiké; csak azon egy külömbséggel, hogy itt a' nyakdagamat helybeli orvoslása elmarad. Hánytatók, salitrom, piskólez, és kénkö, savanyú itások, sokszori leöntözés hideg vízzel, vagy tóba vagy folyóba való hajítás, a' veres fótok felkarmolása vagy megégelése, 's azoknak kimosása sós vízzel és eczettel, és azutáni bédörzsölése terpenolajjal itt sem elmulasztani valók.

Az orbánczról is szinte azon gondosság szükséges a'

betegek elválasztására, és az egészségesek óvására nézve az elragadás ellen, valamint a torokgyíknál

7. Torokgyík, (Bräune, Kehlsucht).

Ez szintolly veszedelmes mint gyakran előforduló nyavalya a disznók között, mellynek következő jelenségei vannak: a nyavalya kitörése hirtelen és előjáró jelek nélkül szokott megtörténni; a lebetegedett marha nagyon bádjadtt és gyöttrődő, lesüti a fejét, és megrázza azt gyakrabban, dobog az első lábaival, és reszkét egész testével; a lélekzése erőködött, pihegő; szuszogó, és sürvöltő, kitért szájjal és kinyújtott nyelvvel, a köpögése igen rekedt. A forrósága nagy, kivált az orrán. A szeme igen vörös, a nyelv dagadt, és a nyelés egészen meg van gátolva; sokszor hányásra is kényszerítetik a marha. A tégén kemény, feszés, és forró daganat támad, melly többnyire hirtelen szaporodik, és a torok végig egészen a szügyig, sőt még tovább is elterjed; a színe eleintén vörös, de mikor már a halál közelget; kékessé vagy önszürkévé válik; a dagadt nyelv akkor szintúgy kékessé lesz, a lélekzés megnehezedik, a test meghül, és a döglés következik fene és megfúladás által. Rendszerint mindig halálos a torokgyík, még pedig már 24—36 óra múlva; csak ritkán tart az élet 2—3 napig. Néha ugyan csak egyes darabokat ragad el az nyavalya, de rendszerint annyit egyszerre, hogy nagy nyavalyákat is szokott elpusztítani. Jobbulást csak akkor reménylhetni, ha annyira nem halad a nyavalya, hogy a lélekzés és nyelés még elég jól megeshetnek.

Uralkodik a torokgyík hűvös és száraz időben, de legtöbbit még is nedveshideg nyarakban. Hegyes vidéken úgy tartják, hogy legtöbbször a hólevegő ivásától támad. Nagy nyári forróságban is szokott uralkodni ez a járvány nyavalya, s egyáltalában leginkább akkor, mikor a lélekező uralkodik a többi marha között. Éppen a legkövérebb disznók azok, mellyek leg hamarabb megbetegednek. Ha nagyon száradnak a disznók a szél ellen, és ha nagyon mohón isznak hideg vizet forró nyáron nagy kibevülés után, attól lehetnek ezen nyavalyában.

Az orvoslás ritkán használ, és egyáltalában csak akkor lehet sikeres, ha azonnal hozzá látunk, mikor még nem igen előre haladt a' nyavalya. Mindenek előtt tüstént eret kell vágni, és, a' disznó teste nagyságához képest, $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ font vért eresztetni. Ha hányásra van hajlandósága a' marhának, hánytatóúl kell adni egy jó késhegyi fehér húnnyogyó-kérport egy csésze aludt tejjel; aztán be kell adni a' betegnek minden két órában egy vegyületet 2 nehezék salamia, 2 nehezék salitrom, és 1 nehezék piskólczból szintügy tejjel, vagy darás vízzel. Ha már éppen nem tud nyelni a' disznó, ki kell fecskendeni ismételve a' száját lisztes pépből, eczetből, és vízből készült vegyülettel. Külsőképpen be kell dörzsölni a' daganatot terpetinolajjal, vagy, a' mi még sikeresebb, 6 — 8 újnyi (czolnyi) szörkötelet kell rajta húzni. Még ennél is jobb sikerű, ha azon minél több $\frac{1}{2}$ újnyi (czolnyi) mélységű vágásokat ejtünk, úgy hogy ez által nevezetes mennyiségű vér folyjon ki a' daganatból; azomban vigyázni kell ezen munkában, hogy ránk ne ragadjon a' nyavalya. Táplálásul szinte azon italokat kell adni a' disznónak, mint a' szájfenében; és gyakran hideg vízzel kell azt megöntözni. Sokkal bizonyosabb az orvoslásnál az elejét venni ezen nyavalyának. Ezért mérsékelt melegségű, tágas, és tiszta istállóban kell tartani a' disznókat, meg kell azokat többször úsztatni hideg vízben, forró melegben árnyékos hűves helyekre kell azokat hajtani, és minden időben elegendő italról kell gondoskodni. Hogyha a' torokgyík némely darabokban már mutatkozott, minden kövér és izmos disznón eret kell vágni mérsékeltén, szörkötelet kell húzni a' nyakán, és a' fenemlített hánytatót kell beadni; azonkívül az eleség közé konyhasót és kénkövet kell adni, mindegyikből egy théás kalánnal minden darab napjában kétszer; a' kemény fák hamva is különös nagy sikerű, a' miért is minden másod vagy harmad napon 1 — 3 evőkalánál egyegy darabra számítván lehet ebből is nekik az eledelök közé keverni. Ott, a' hol már kitör a' nyavalya, azonnal el kell választani a' betegeket az egészségesektől. A' döggöket és a' hulladékjokat azonnal el kell ásni, hogy sem kutya sem baromfi hozzájuk ne férjenek. Azoknak, kik az ilyen beteg marhával bajlódnak, nagyon kell vigyázniok magokra.

mivel különben könnyen megeshetik, hogy fenés keléseket okoznak magoknak.

Ez a nyavalya, valamint a következő szájfene, nagyon ragadós; arról is elragad az egészséges disznókra, ha a dögök véreből vagy húsából esznek; és még az emberekben is, kik a betegeket orvosolták, vagy a dögöket bonczolták, fenés kelevényeket, sőt még halált is okozott már.

8. Szájfene, (Ranfforn).

Ezen nyavalyánál a szájbán, 's különösen a nyelven, és a szájpapláson, nedvességgel megtölt persenés támad, melly fenés kelevénnyé átváltozik. Az állat nem tud enni, ott hagyja az ételét, a szájából sok nyálkát és tajtékot folyat, és csikorgatja a fogait; sokat fekszik, bádjad és lankadt, Ha már megvizsgáljuk a száj belscjét, az nagyon forró, 's veres, és egy borsónyi hólyag vagy persenés van rajta, melly szintelen, 's utóbb kékessé s feketévé válik, fenés kelevénnyé változván által, melly csipős hig genyetiséget folyat, 's nagy pusztításokat tesz a szájbán és a torokban. A nyavalya erős hidegleléssel jár, és többnyire 24—36 óra alatt halállal szokott végződni.

Az okait nem lehet bizonyosan megállapítani; azomban víz hja, nagy szárazság, rothadt ivó víz, 's a t. látzanak legfőbb okozatai lenni ezen nyavalyának; a miért is az majd mindig csak nyáron és kései őszzsel uralkodik, kivált a malaczkok hőzött.

Orvoslaskor különösen arra kell fordítani minden gondunkat, hogy a szájbán lévő fenés résznek további elterjedését gátoljuk. Hogy ezt elérjük, nyitva tartjuk a disznó száját bottal, keresztül szoritván azt benne, és bádok kálánnal vagy másarra alkalmas eszközzel levakarjuk, vagy késsel levágjuk, vagy izzó vassal leégetjük a fenés hólyagot; a sebes helyét pedig ismételve jól megnedvesítjük egy ivó pohár eczettel, mellyben előbb egy evökalan konyhasó felolvasztatott, a mit vagy eczettel, vagy egy rövid botocskára kötött puha rongyocskával lehet megtenni. Minekutána ezen módon az állat minden fenés részeitől tisztára

mégszabadult, és az ejtett sebek is jól megtisztítottak, savanyú savót, vagy eczettel savanyított korpás vizet kell eleibe adni.

Hogy ezen nyavalya elragadása ellen legyünk mindenképen bátorságban, el kell választani a' beteg disznókat a' még egészségeseektől, az eldöglötték dögeit pedig bőröstül 's szöröstül kell elásni.

9. *Ellési hideglelés, (Wurffieber).*

Ellés után valami 12 — 24 órával ott hagyja a' disznó az ételét, de nagyon szomjazik, és nagy forróságban van; a' sertéje borzadtan felálló, a' szülő részei felduzzadtak, a' szemei lankadtak és csipások, a' lélekezése kurta és erőtetett, a' szája és nyelve száraz és forró. Már első napján a' nyavalyának görcsök állnak bé mellyek sokszor csak egyes tagokat támadnak meg, minden alkalommal elcsavarodnak az állat szemei, a' szájából tajték folyik, és a' disznó csikorgatja a' fogait.

Oka ezen nyavalyának ellés utáni meghülés vagy megzabálás látszik lenni.

Orvoslására szolgálnak: meleg tartás, a' has dörzsölése szalmával, és klistérek olajból, szappanból, és széki-fütheából; valamint az is, ha fekete húnyorgyökeret dugunk mind a' két fülén keresztül. Belsőképen bé kell adni minden két órában 1 nehezék búzaszatot néhány flndsá erős széki-fütheában felolvasztva, a' mire kevés napok alatt megszokott gyógyulni a' marha, Itálul aludt tejet, pálinkaseprüt, vagy korpás vizet kell adni langyosan.

10. *Serterothadás, (Worstenfäule).*

Ezen nyavalyába esnek néha a' disznók, ha húzamosan nedves, mocskos, és egészségtelen istállóban tartatnak; kivált, ha az eledelök is romlott és egészségtelen vala, mint p. o. rothadt kolompér, rothadt halak, döghús, rothadt motsárpalánták, 's a' t. A' nyavalya azzal mutatja magát, hogy a' disznó elveszti az étvágyát, hogy szomorú, lusta, és bádjadtt; a' hátán kihúlnak a' sertéi, és ha néhányat kitépünk belőlök, a' gyökeres vége meg van dagadva, setét-

veres, és véres; a' bőr maga is purhás és taplós; végre megmerevedik a' disznó hátúja, úgy hogy fel nem tud többet kelni, mire, hacsak elég idein segítséget nem nyújtunk, el is döglik.

Orvosláskor legelőször is az eleség változtatása szükséges; szemes jószágot, darás italokat, gyümölcsöt, és aludt tejet kell adni a' betegnek; az istálló tisztaságáról kell gondoskodni; jó időben szabad levegőre ki kell hajtani a' betegget, és meg kell azt úsztatni minden nap egyszer, vagy zöld szappannal 's meleg vízzel meg kell azt minden nap egyszer mosni. Az eledele közé 1 lat timsót és $\frac{1}{2}$ lat zöld gáliczkövet kell adni minden nap egyegy darabra. Ha merevedett a' beteg hátúja, 3 lat terpetinnel megvegyített 1 lat körösbogárport kell a' csipejébe bédörzsölni, vagy e' helyett szörkötelet kell ott húzni. Hogyha kövér a' disznó, mikor a' serterothadás nyavalyája bántja, jó azt megölni, mivel a' húsa egészen ártatlan, az orvoslása pedig minden esetre bajos, és több hétig, sőt több hónapig is eltarthat.

11. *Borsókás nyavalya, (Finnenfrankheit).*

Az élő disznón olly keveset esmerhetni meg ezen nyavalyát, jöllehet az egész testén van is elterjedve, hogy rend szerint lehetetlen bizonyost állítani a' nyavalya valóságos jelenlétéről a' marha hólta előtt; de néha még is bádjadtság, étvágy fogyása, elsoványodás, állkapczadaganat, pofák daganatja, siket és rekedt rüfögés, bűdös lehellet, 's a' hátúlsó részek gyengesége, 's merősége mutatják a' nyavalyát; a' serték könnyen kitéphetők, 's néha serterothadás is követi. Legfőbb jelensége ezen nyavalyának az élő disznókban az, ha a' nyelvök alatt világosan borsókák látszanak, csak hogy ezek sokszor hibáznak. Egész bizonyossággal csak leölés-kor esmerhetni a' nyavalyát. Ha ekkor pontosan megvizsgáljuk a' dolgot, az egész testen végig találjuk a' borsókákat majd kisebb majd nagyobb számban, mellyek majd csak kölesnyi, majd borsónyi nagyságuk, és mindenütt a' húsban és a' reczeművben, a' hátón, a' lapoczkán, a' hason, az ágyékon, a' czombokon, a' szíven, a' nyelven, az agyvelőben, és másutt mindenütt előfordúlnak, főzéskor megda-

gadnak, és evéskor fogcsikorgatást okoznak. — Ha frissében megvizsgáljuk az ilyen beteg disznók húsát, még életben 's mozgásban találjuk ezen borsókákat, melyek nem egyebek mint hólyagférgek. Ha megvizsgáljuk az ilyen egyes borsókát, úgy találjuk, hogy az egy üres, hosszúka, vékonyhártájú hólyag, melly az egyik végén hegyesre végződik, és ránczos. — Csak ritkán esnek a' disznók ezen nyavalyába életök második esztendeje előtt.

A' borsókás nyavalya okai nagyon kétségesek; legfőképpen azomban mind azon környülállások látszanak ezen nyavalya kifejlődését elősegíteni, melyek a' felette sebes és hirteleni hizlalást eszközlik. A' hizó disznók, melyek kolompérral, pálinkaseprűvel, 's törkölyel hizlatatnak, és a' makkon hizott disznók, leggyakrabban szenvednek a' borsókás nyavalyától. Ellenben kevesebbet szenvednek ezen nyavalyától azon disznók, melyek szemes jószággal, darával, téjjel, és az emberi eledelék maradékival tartatnak. Úgy is látszik, hogy örökbe jutott hajlandóság is van némely disznóban ezen nyavalyára, melly szintúgy örökségbe által megyen a' szaporaságára is.

Gyógyítására ezen nyavalyának csak kevés a' reménység, hamarább még elejét lehet venni olly csordákban, melyekben csak némely egyes borsókás disznók mutatkoznak. Sikeres orvosságok e' végre szoktak lenni: a' fahamu, ha egy pár evőkalánnal egyegy darabra számítva minden héten egyszer az eleség közé vegyítettik, és $\frac{1}{2}$ — 1 lat zöldgáliczkő, vagy 1 — 2 lat timsó egyegy darabra minden héten az eleség közé keverve.

Az előtt nagyon irtóztok az emberek a' borsókás disznóhústól, de most már észre jöttek e' részben, mivel mindenki tudja, hogy az ezen nyavalyában lévő disznók húsa, ha szinte nem kellemetes és kívánatos is, de az egészségnek éppen nem ártalmas.

12. Tüdőrothadás, (Lungenfäule).

Ez egy hosszús és húzamos nyavalyája a' disznóknak, melly a' tüdő evesedésével 's lassankinti elpusztulásával vég-

zódik, 's melly közönségesen csak következése a' tüdőgyúladásnak.

Kezdetében nehéz ezt a' nyavalyát megesmerni, mivel többszöri köhögésen kívül mind csak közönségesek a' jelei ezen nyavalyának, mint: szomorúság, étvágy fogyása, többszöri megállás a' mozgás közepében, a' midőn az örökat gyámol gyanánt a' földre szegeznek a' betegek; a' nyavalya haladtával mindig nagyobb erőködéssel, és az oldalak erősebb mozgásával esik a' lélekzés; a' mindig jobban nevedő köhögés végre genyetség kihányással van öszszeköttetve, és még a' legtáplálatosabb eleség mellett is mindig jobban jobban elsoványodik a' marha, jöllehet, hogy néha még meglehetősen étvágya van. Ezen jelből már elég hitelesen megismerhetni a' tüdőrothadást. — A' döge bonczolásakor genyetséges daganatok és kelevények találtaának a' tüdőben; ez helyenkint meg van keménykedve, olyan mint az elhalaványodott máj, és ha keresztül vágjuk, habzó nyálkát, és igen gyakran számos úgynevezett szörférgeket találunk benne, mellyek fehérek, kötő tűnyi vastagságuk, és 1 — 3 újni (czolnyi) hosszúságuk.

Oka ezen sokszor igen veszedelmes nyavalyának, mint már említettük, előre járó tüdőgyúladás, ezen kívül pedig nedves mocsos istállók, tartós nedvesség, 's jó és elegendő eleség híja.

Orvoslása ezen tartós nyavalyának ritkán sikeres ugyan, azomban lehet mégis, ha még jó karban vannak az állatok, vagy pedig elmellőzés végett, minden másod vagy harmad napon egy evőkalán hamut minden darabra az eledelre adni, és ezen kívül még a' következő porból minden nap kétszer egyegy tetézt théás kalánnal téjjel beadni, vagy lisztes vízzel megkeverve italul adni: Üröm, piskólez, kénkő, és fényes korom, mindegyikből 3 lat.

Az ezen nyavalyában szenvedő disznók húsa egészen ártatlan az emberi egészségnek, csak hogy, a' mint ez magában is értetődik, el kell hajigálni a' nyavalyás beleket; ugyan ezért mindig tanácsosabb az illy módon lebetegedett disznót azonnal leölni, mintsem azt egy hosszús és még is bizonytalan sikerű orvoslásnak alája vetni.

13. *Kórság, (nehéz nyavalya, nyavalyatörés, Fallsucht, Epilepsie, schwere Roth).*

Az állat egyszerre lerogyik a' földre, 's szörnyű nagy görcsei és rángatózásai miatt szüntelenül kapálódzik a' lábaival; nem tud magáról semmit 's nem érez, elcsavarja a' szemeit, tajtékzik a' szája, nem ritkán megharapja a' nyelvét, vicsoritja a' fogait, majd sebesen majd lassan és csendesen veszi a' lélekzetét, majd hortyog vagy hereg. Az egyes nyavalyatörések sokszor csak néhány minutáig tartnak ugyan, de többször térnek vissza néha ugyanazon egy napon; a' mindenkori nyavalyatörés után felette bádjjadt és elgyengült szokott lenni a' disznó.

Az okai ezen nyavalyának nagy homályban vannak; azotában van példa, hogy a' besózott hús levétől eredett; valamint a' sok bélférgék is okozhatják.

Gyógyítani nem igen lehet ezen nyavalyát, de enyhíteni még is az által lehet, hogy az állatot a' nyavalyatörés közben néhányszor hideg vízbe mártják, vagy hogy azt hideg vízzel mind addig leöntözzük, míg erősen reszketni nem kezd. Mivel mindazáltal gyökeres orvoslásnak sohasincs sikere, le kell inkább ölni a' disznót, és a' külföldben egészséges húsnak hasznát venni.

14. *Merőség, (merevedés, Verfängen).*

Ezen nyavalyát megismerhetni az izmok merőségéről, úgy hogy a' disznó nem mozdíthatja a' lábait, és csak nagy bajjal járni is tud, a' hátát merőn tartja, és a' száját csak nagy nehezen tudja kinyitni. Legtöbbször meghűléstől vagy megzabálástól támad ez a' nyavalya.

Hogyha jó húsban van a' beteg disznó, bőv érvágást kell rajta ejteni, és hánytatóul egy théás kalán féher húnnyorgyökérport kell néki beadni téjben, azután pedig bodzathéát minél nagyobb mennyiségben. E' mellett száraz szalmára kell fektetni a' beteget, és pokrócczal vagy más takaróval jól befedni, vagy, a' mi még sikeresebb, kemény kefével szakadatlanul megkefélni; az elmerevedett czombjaiba 's lábaiba meleg olajt vagy kátrányt kell bódörzsölni.

Italul édes savó, vagy langyos korpás vagy lisztes víz szolgál legcélszerűbben.

15. *Hasvízkórság, (Bauchwassersucht).*

Az állat szomorú, ott hagyja az eledelét, elbádjad és megsoványodik, a' hasa megdagad, 's ha megtapintjuk, siket hang nélkül lotyog, a' lélekezése kurta és szorongatott.

Közönségesen gyógyíthatlan ez a' nyavalya, néha azonban még is a' következő orvoslásmóddal lehet rajta segíteni: Meg kell aprítani fél lat keserű sártököt (Coloquin-ten), 's bé kell azt főzni felényire három meszsely serrel, aztán át kell szűrni, és kétszerre t. i. felét reggel felét este a' beteg disznónak beadni. Ezt minden nap mind addig ismételni szükséges, míg bőv hasmenés nem következik. Hogyha a' has feszessége több idő múlva még sem apad, minden nap egy pillulát kell adni fél lat terpetinből és 1 lat fenyőmagból, míg ez vizellésre nem hajtja nagyon a' marhát; ha még erre sem javul a' disznó, igen kevés a' reménység annak meggyógyulására, mert a' víz lecsapolása csak ideigleni enyhülést szerez, de nem gyökeres és megmaradandó meggyógyulást.

16. *Felpuffadtság, (szélkórság, Trommelsucht, Windsucht, Pabde).*

Mikor a' gyomor és a' belek oly igen ki vannak nyújtva levegőtől, hogy a' has attól megfeszeseedik, felpuffad, és ha megkocintjuk, siket hangot ad, jele, hogy a' szélkórságban van a' marha.

A' disznó az által húzza magára ezen nyavalyát, hogy megzabálásig eszik felpuffasztó eledelekből, mint lóheréből, rozsból, káposztából, 's a' t. vagy hogy felette sok édes savót iszik, 's a' t. — Ez a' nyavalya néha gyomor- és bélgyulladásal is van összeköttetésben.

Mint hogy nagyon veszedelmes a' nyavalya, minél előbb út kell nyitni a' meggyúlt felesleges levegőnek. E' végre klistéreket kell adni sóból, olajból, szappanból, és vízből, és bé kell adni minden fél órában egy ivó pohár ecetet, vagy egy théás kalán óltatlan meszet téjben, vagy egy evőkalán

erős pálinkát. Hogyha a' gyomor- vagy bélgyulladásnak látjuk jeleit, olajt vagy langyos tejet kell beadni; ha pedig azt gyanítjuk, hogy mérges növényeket evett a' disznó, sok eczetet kell neki beadni.

Száraz meleg tanya czélarányos olban, a' hasnak dörzsölése szalmacsutakokkal vagy kefékkel, és annak bédörzsölése terpetinolajjal nem kevésbé szükségesek ezen nyavalyában.

17. Kólika, (Kolif, Bauchgrimmen).

Az állat nyughatatlan, nem eszik, hengergeti magát és nyög, okádik, és vagy hasfolyástól, vagy hasszorulástól szenved — Közönségesen meghülés, rossz víz, bélférgcek, vagy mérges növények evése az okai. — Legelőszőr is meleg száraz ól szükséges a' betegnek; azután bé kell adni a' beteg disznónak minden fél órában másfél meszszely széki-füthéát, mellybe egy evőkalán pálinkát, és, ha hasszorulásban szenved a' marha, 2 lat Glaubersót kevertünk; azonkívül a' hasát tartósan és erősen szalmacsutakokkal kell dörzsölni. Eledelelül lisztes, korpás, vagy darás italokat kell adni.

18. Okadás, (Erbrechen, Speyen).

A' disznó magában nem tudja tartani az lenyelt eledelet, hanem kiokádja azt; e' mellett nyughatatlan, erőködik a' hányásra, nyög, keveset eszik vagy semmitsem; ha tovább tart a' nyavalya, elsoványodik a' disznó, 's végre meg is döglök.

Okai: a' meghülés, a' nagy mohóság forró eledelek lenyelésében, és mérges növények evése.

A' nyavalya elhárítására 24—48 óráig vagy semmi eledelet nem kell adni a' betegnek, vagy csak igen keveset; italul pedig valamely nyálkás italt kell neki adni, mint lisztes vagy darás vizet; meggátolván gondosan, hogy az állat a' kiokádtat ismét meg ne egye. Ha ezen óvások nem használnának, hánytatóul kell beadni egy késhegynyi húnyorgyökérport egy kevés téjjel, erre pedig, ha még most sem állna meg az okadás, 1 lat terjéket (Theriac) téjjel, vagy erős széki-füthéával, egy kevés hozzá vegyített erős pálinkával. Tanyaúl száraz meleg helyet kell adni a' betegnek.

19. Hasfolyás, (Durchfall, Ruhr).

Minthogy a' disznó nagyon torkos állat, könnyen hasfolyásba esik, részint a' gyomor szerfeletti megterhelésétől mindenféle özszeveggyült eledelek némével, részint némely ártalmas növények evésétől. Májbeli hibák, hasvízkórság, és bélférgek is okozhatják néha ezen nyavalyát. Hogyha a' hasmenésnél a' hig ganajlattal valamely bűdös genyetség vagy vér is megyen el, vérfolyásnak (Ruhr) neveztetik a' nyavalya, mellyben a' disznók igen könnyen megdöglenek.

Néhány napig, csak vér ne menjen el véle, folyhat ugyan a' hasa a' disznónak minden kár nélkül is, de ha még is tovább tart, elsoványodik a' disznó, a' miért is szükséges, hogy azt megállítsuk. A' betegeket meleg, száraz, 's jól megalmazott ólban kell tartani. és darával, szemes jószággal, makkal, gesztenyével, vagy főtt (de jól meghűlt) kolompérral kell táplálni. Az eleség közé napjában minden darab disznóra 1 lat timsót, 2 lat tölgyfahéjport, és ugyanannyi vérfügyökérport kell keverni, a' mit mind addig kell folytatni, míg meg nem szűnt a' nyavalya. Néhány marok főtt afonya (Heidelbeere) az eledel közé keverve szintűgy szolgáltat sikeres orvosságot; valamint szinte a' zöld gáliczkő is, fél latot számítván egy öreg disznóra, egy súldőre pedig annak felét.

20. Düh, (Tollwuth, Hundewuth).

Ez a' nyavalya egyedül csak dühös állat marása után támadhat a' disznónál, és 3—5 hét múlva szokott kitörni a' marás után. Kezdődik ez a' disznónál étvágy vesztével, esetlenséggel, félénkséggel, rángatózásokkal, veres szemekkel, 's különös hangú, rekedt, szokatlan rőfögéssel, a' mire egy dühösködés néme következik, mellyet a' disznó gyötrődő czéltalan ide 's tova szaladással, tajtékozó szájjal, és azon tulajdonságával jelent ki, hogy mindennek, a' mi utjába jő, neki megy, és megmarja. A' nyavalya vége felé, melly 5—7ed napon szokott megésmi, nagyon meggátoltatik már a' lélekezése, megmerevedik a' hátúlja, úgy hogy már csak folyvást fekünni kell a' disznónak, mi után is nem sokára

rángatódzások között megdöglik. Megjegyezni való itt még, hogy víztől nem irtózik a' dühös disznó.

Mint hogy lehetetlen a' dühösséget gyógyítani, legjobb a' dühös disznót, mihelyt a' nyavalyája megesmerczik, azonnal megölni, vagy megdögléséig külön bézázni; a' dögét pedig bőröstül szőröstül el kell ásni, az almát, ganajját, és az ólnak fabútorát pedig el kell égetni, és az ólnak a' falait mészszel vagy agyaggal újra bévakolni. — Hogyha még a' gyavalya kitörése előtt, és mindjárt a' marás után tudjuk, hogy valamely disznó veszett kutyától megmaratott, néha az által lehet elejét venni a' dühösség kitörésének, hogy a' marást azonnal sós vízzel vagy eczettel kimossuk, és azután puska-porral bédörzsöljük, vagy izzó vassal kiégetjük. De tanácsosabb azomban minden esetre az egyszer megmaratott disznót csak kipusztítani a' világból.

21. *Óráltság, (bódultság, Dummkrantheit, Wahnsinn).*

Ez egy nagyon tartós nyavalya, mellyet az állatnak lusta's eltompúlt minőségéről, 's tüzes, otromba, és dühös mozgásairól esmerhetni; az ilyen állat neki megy a' fejével minden tárgynak, kapál a' lábaival, vagdalózik köröskörül 's marakodik, majd sebesen kerekben forog, majd ismét egyszerre megáll bódútan; az elsoványodása nagy, az emésztése rossz, és a' nyelve mállott és mocskos.

Orvoslás végett hűvös helyen és jó eleséggel kell tartani a' disznót; azután minden három órában a' nyelvére kell kenni egy diónyit e' következő liktáriomból: áloé 1 lat, keserű gyökér, konyhasó, és keserű lóhere, mindegyikből 2 lat, a' mit egy kevés liszttel és a' szükséges mennyiségű vízzel kell összevegyíteni. — Hogyha 2 — 3 hét alatt meg nem jobbul a' disznó, meg kell azt ölni, 's hasznát venni húsának.

22. *Veszett étvágy, (Berlorne Freßlust).*

Ha megzabált a' disznó, vagy ha meg nem emésztette, ol a' mit evett, néha az étvágyát vesztí el. Ekkor csak éhezni kell hagyni az állatot valami egy nap, és azután bő kell néki adni téjben minden 4 — 6 órában egy théaska-

lánál a' következő porból: Üröm, kálmus, piskólcz, és keserüfa (*Quassia*), mindegyikből 2 lat.

23. *Hátüljmerőség*, (*Hinterbrand*).

Ezen név alatt olly nyavalyát értünk, mellyben a' disznó hátulja meg van merevedve, úgy, hogy vagy fel sem kelhet a' hátuljával sehogy is, vagy hogy csak nagy erőködéssel kapaszkodik fel, és ingadoz a' járásában; e' mellett mutatkoznak még étvágy hija, elsoványodás, hasmenés, és más néminémű jelei a' gyengeségnek. Sokszor a' hátüljmerőség más nyavalyák következése, nevezetesen a' senterothadásé.

A' gyógyulását eszközli e' következő pornak a' beadása: kámfor, macskagyökér, fenyőmag, és kénkő, mindenikből 2 lat; ebből minden nap háromszor egy théás kalánnal kell adni az eleség közé. — A' csipőtájba a' következő kenőcsből kell minden nap jó bőven bedörzsölni: Kőrösbogárpor, és fütéj (*Euphorbium*), mindegyikből 1 lat, disznózir és terpetinolaj, mindegyikből 2 lat.

Az ólnak száraznak és melegnek, és az elégséges eledelnek táplálatosnak és jó erejűnek kell lenni.

24. *Szemgyulladás*, (*Augenentzündung*).

Ez legtöbbit a' malaczkokat bántja, és vagy külső sérteésektől támad, vagy a' himlőtől, a' macsoktól, és gyakortai esőtől veszi eredetét. A' disznó szemei igen veresek és könnyvezők, a' szemhéjai dagadtak, veresek, és csipásak, vagyis nyálkával vagy genyetséggel özszeragadtak; mint-hogy pedig a' szemek néha egészen bé vannak ragadva, nem lát a' disznó, és neki szalad mindennek.

A' nyavalya orvoslására legelőször is el kell háritani az okait. Ha valamely idegen test van a' szemben, mint p. o. egy faszálka, kalászszałka, 's a't. azt ki kell húzni; azután meg kell mosni tisztán a' gyúladt szemet langyos téjjel vagy vízzel, 's egy kis puha rongyocska segítségével minden ráragadt nyálkától 's mocsoktól gondosan megtisztítani, mi után ki kell nyitni a' szemet, és azt közelebb-ről megvizsgálni. Ha még új a' gyúladás, és ha a' veres-

sége, a' fájdalma, a' daganatja, és a' forrósága nevezetesek, a' szemet minden nap 4 — 6szor hideg vízzel kell megmosni, vagy különösen e' végre készített szemvízzel 1 lat ónvonathól, és 3 megszszely folyóvízből. Ha régi a' szemgyulladás, a' hol csekélyebb a' véresség és daganat, de annál több ellenben a' nyálka, nagy haszonnal egy más szemvízzel élhetünk, melly 1 nehezék fehér gáliczkőből (Zinfotriol), 3 megszszely folyóvízből, és fél lat kámforsheszszéből áll, 's mellyel szinte azon módon kell élni, mint az előbbenivel. — Egyébaránt meg kell itt még jegyezni, hogy a' szemnyavalyák csekélyebb esetei majd mindig magoktól gyógyúlnak, mert általában véve csak igen ritkán látni vak disznót.

25. Végbél kitódulása, (Aftervorfall, Vorfall des Mastdarms).

Ha a végbél végső része kihajtódván kitódul a' segből, úgy hogy itt mint veres, hurkaforma, vastag daganat jelenik meg az úgy kitódul vagy kidült egy része a' végbélnek, a' mi közönségesen csak fiatalabb disznóknál, és csak az által történik, hogy azok felette sok és igen forró eledelt kaptak, p. o. forró pálinkaseprűt vagy darás italokat, 's a' t.; támad ez a' nyavalya a' vérhas következésében is, vagy hasszorulás után.

Az orvoslásánál az első az, hogy a' végbél a' testbe visszaszorítottassék. E' végre meg kell tisztítani vígyázva a' kitódult végbélet langyos téjjel vagy vízzel, azután meg kell azt kenni, valamint a' maga újait is, olajjal, vagy zsírral, és bé kell tolni gyengéden a' belet. Ha már setétveres volt a' végbél, vízzel vegyült eczettel kell azt mosni; ha pedig egyszer ben van ismét a' végbél, 2 lat timsóból és 3 megszszely vízből készített olvasztékból kell abba béfecskendeni minden fél órában, ha pedig timsó nem volna vízzel vegyített eczetet kell ezen béfecskendésre használni.

Eledelül az első napokban semmi egyebet nem kell adni mint aludt tejet, korpás vagy lisztes vizet, vagy egy kis kenyeret.

26. *Rüh*, (*kosz*, *Räude*, *Grind*, *Krätze*).

Csak ritkán mutatkozik a' rüh a' disznókon, és arról esmerczik meg, hogy azok az ólon belől és kívül szüntelenül dörzsölődznek és vakaróznak, 's hogy a' bőrön kis pattogzások támadnak, mellyek elszáradnak, és vastag héjakat, vagy korpasforma varakat formálnak. A' serték néha kihúlnak ezen nyavalyában, vagy elkopnak az állat szünteleni vakarózdása által.

Okai jó és táplálatos eleség hija, és tisztátalan mocskos ólak szoktak lenni.

A' gyógyulása ezen nyavalyának kökönségesen igen könnyen történik a' következő orvoslás által: Meg kell főzni 4 font dohányt 6 ítsze vízben egy fertály óráig, át kell szűrni a' főzetet vastag vásznon, 's hozzá kell adni fél font hamuzsirt, és ezzel azután meg kell nedvesíteni langyosan a' rühes fótokat minden nap kétszer egy kefe segítségével által. Ezen kívül jó eleséggel kell táplálni a' disznót, télcn száraz ólban 's nyáron szabadon tartani, és minden másod vagy harmad napon zöld szappannal 's meleg vízzel jó tisztára megmosni. Belsőképpen rend szerint nem szükséges ugyan az orvosság, ha azomban nem igen akarna engedni a' nyavalya, jó még a' gyógyulását 2 lat kénkő, és 3 lat piskólczból készített porral elősegíteni, mellyből minden nap két théás kalánnal kell az eledelére hinteni minden darab betegnek.

27. *Tetvesség*, (*Läusefrankheit*).

Valamint a' többi barmon, ugy a' disznókon is, ha rosztartás és gondviselés miatt elsatnyúlnak, nagy számú tetük formálódhatnak, mellyek által annyira elaljasodhatik a' marha, hogy utóljára a' nagy elsoványodás és elszáradás következésében meg is dögölhetik.

A' nyavalyát könnyű megismereni arról, hogy a' disznó szüntelenül dörzsölődzik és vakarózik, és hogy, ha azután megvizsgáljuk, nagy lapos tetüket találunk a' sertéi között.

Orvosláskor, belől a' következő port kell beadni a' betegeknek: kénköves kéneső (*Mineralischer Moor*), piszkóly, konyhasó, és keserű gyökér, mindegyikből 1 lat, a' miből minden nap háromszor, mindenkor egy kis théás kálánal kell az eledel közé keverni. Kívül meg kell előbb jól tisztítani a' beteget zöld szappannal és meleg vízzel egy kefe segítsége által, azután meg kell azt mosni minden nap több ízben a' következő mosószerekkel: hamuzsír 1 lat, szarvasszarvolaj 2 lat, és víz 3 meszszyel; vagy: étető kéneső (*Sublimat*) 1 nehezék felolvasztva 3 itsze mészvízben.

Ugyan egy időben az orvoslással minél jobb és táplálatosabb eleséggel kell tartani a' betegeket, és tanyázásokra tiszta száraz ólokról kell gondoskodni.

28. Talptörés, (*Verbällen*).

Ha a' disznók kemény köves földön, mint p. o. csinálti útakon hajtának, és azokon napjában nagy haladást tenni kényteleníttetnek, meggyúladnak, kivált forró nyári melegben, a' körmeik húsos részei, a' mit az ezen részeken szaporodott melegről, a' körmök fájlalásáról, azoknak megdagadásáról, és a' fájdalmas járásról könnyű megesmerni. Ha az ilyen esetekben a' körömgulladás okai, vagy a' kemény földön való hajtás még tovább is eltart, ez a' gyulladás evesedésbe megyen által, a' mitől lehül a' disznó körme, úgy hogy ez nagy fájdalommal kinlódni 's szüntelenül csak heverni kényteleníttetik, és ha segítség nem nyújtatik, könnyen el is veszhet.

Ezt a' talptörést egészen el lehet kerülni, ha a' disznókat hosszú útban minden egy pár óra múlva rövid időre vízbe hajtjuk. De ha már egyszer meg is van a' gyulladás, szintúgy vízbe, még pedig több óráig, és, ha lehet hideg és folyó vízbe kell hajtani a' disznókat, vagy ennek nem léteben, agyagpéppel vagy megnedvesített marhaganajjal kel valami 4 — 6 újni (czolnyi) magasságra meghordani azl ólok alját, és erre hajtani a' disznókat. — Ha már ge-

nyetség mutatkozik a' körömben, el kell vágni minden elvált részeit a' körömnek éles késsel, és meg kell nedvesíteni több ízben a' sebet hasonfelesen vegyített áloé és mirhaeszenciával. Ha már egészen levált valamelyik köröm, bé kell kötni a' mezítelen körömhúsát puha vászorongygyal, és ezt aztán szorgalmasan meg kell nedvesíteni a' most etőadott eszenciával.

29. Körömkórság, (Klauesucht).

Csak ritkán fordulnak elő hibák a' disznók körmein; a' talptörésen kívül, mellyről csak most szóllottunk; de még a' körömkórságról is kell szóllanunk mégts.

A' disznó egyik vagy több lábain sántítani kezd, vagy legalább fájlalja igen nagyon a' lábát, és ha közelebről megvizsgáljuk a' dolgot, látjuk, hogy a' köröm csupa forró, a' felső részén meggyúladt és megdagadt, és a' hasadékából, melly nagyon veres és szinte meggyúladt, hig nedvesség szivárog ki, melly néhány nap múlva sűrű bűdös genyetséggé változik. Ha még most is csak magára hagyjuk a' nyavalyát, lehullanak a' körömök, és még az izkötők és lábak is megragódhatnak a' nyavalyától. Sokszor a' körömkórság egész csordákon van azonegy időben elterjedve, 's így tehát járvány nyavalya, ha nem ragadós is.

A' nyavalya elején sokszor elég, ha a' beteg állatokat többször vízbe hajtjuk, és ha a' beteg lábaikat napjában egyszer sós vízzel mossuk; de a' nyavalya haladtával meg kell előbb jól tisztítani a' lábakat szappanvízzel és kefével, 's bé kell hinteni a' sebes részeket porrá tört kék gáliczkövel, és ezt minden nap kell ismételni egyszer; vagy pedig vegyületet kell készíteni 2 rész kék gáliczköből, 2 rész faeczetből, és 8 rész kátrányból, mellyet minden nap ké szer kell egy ecsettel a' körökre kenni jó bőven. Az igen rosszféle mérges körömöt ezen kívül még vászorongygyal is kell békötözni. A' betegeket egész a' meggyógulásig száraz és bőven megalmazott ólban, vagy nyáron, száraz de jó legelőn kell tartani.

30. Órrférgek, (Ohrwürmer).

A' disznók, kivált azok, mellyeknek nagy és lecsüg-
gő füleik vannak, könnyen hasadékokat kapnak a' füleikben a'
forró verőfénynek befolyásai által, 's ezen hasadékokba
azután bizonyos legyek tojásokat tojnak, mellyekből ku-
kaczok támadnak. Ekkor a' disznó gyakran rázván a' füleit,
dörgölődzése és vakaródzása által nyilván megmutatja éles
viszketségét. Ezen kukaczokat tehát meg kell ölni, a' mi
legkönnyebben úgy történik, hogy egy kevés szarvas-
szarvolajt vagy terpetinolajt kenünk a' fülbe; a' kukaczok
elhárítása után pedig hasonfelesen özszevegyített olajjal és
kátránnyal kell békenni a' sebeket.

31. Csonttörés, (Steinbruch).

Ha valamely tagnak eltörött a' csontja, olly helyen is
lehet azt meghajtani, a' hol annak íze nincsen; a' törött
csont ekkor tágon 's petyhüthen csügg, úgy hogy az állat
nem képes a' lábára hágni.

Hogy meggyógyíthassuk az eltört csontot, legelőször
is több retűen vászonrongyokkal kell azt bétékerni, azután
két vékony fasinet kell két felől vászonnal vagy széles kö-
tővel szorosan rákötözni, est a' kötözést pedig folyvást ned-
vesen tartani, és mind addig rajta hagyni, míg özsze nincs
forrva a' csont, a' mi 2 — 3 hét alatt szokott megtörténni.

32. Lábizficzamodás, (Verrentung der Fußgelenke).

Nem ritkán történik, hogy a' disznó valamellyik lá-
bával hasadékba szorúl, 's mikor azt onnan kihúzni erő-
ködik, kificzamítja azt, a' mi nevezetes daganatot, forró-
ságot, és fájdalmat okoz, mellyeket aztán nagy bennaság
követi.

Csak újonnan esett kificzamodásokat erős húzással ál-
lít vissza az ember, mire a' beteg lábat hideg vízbe kell
állítani, vagy ronggyal kell azt béköttni, és a' kötözést
smételve hideg vízzel megöntözvén szüntelenül nedvesen
tartani. Mihelyt már csak kevés a' forrósága 's daganatja

a' kificzamodott tagnak, vagy semmi sincs már rajta, minden nap háromszor csak kámforszeszszel kell azt bédörzsölni, melly készül: 1 lat kámforból, és 2 lat fehér szappanból egy font erős pálinkában felolvasztva.

33. *Daganatok, sebek, és kelevények*, (Geschwülste Wunden, und Geschwüre).

Külső erőszakos behatásoktól, p. o. dőfésektől, marásoktól, ütésektől 's a' t. támadnak néha majd kisebb majd nagyobb daganatok a' megsértett test részen, mellyek, ha el nem oszlattatnak, keléssé vagy kelevényekké változnak által; hogy ezt gátoljuk, vagy minél gyakrabban hideg vízzel locsoljuk meg az ilyen daganatokat, vagy, ha külömben lehetséges, az egész állatot hideg vízbe hajtjuk, és abban hagyjuk több óráig. Ha nem akar oszlani a' daganat, meg kell azt mosni minden nap 4 — 6szor 2 lat ónczukor és 3 meszszely vízből készült mosószerrel; este pedig belé kell dörzsölni; egy diónyit egy kenőcsből, mellyet 1 lat kámforból és 3 lat kénesözsírből készítettünk.

Egyszerű sebek, mellyeknél csak a' bőr és az alatta lévő részék vannak megsérve, sohasem veszedelmesek; azomban ki kell azokat még is mosni sós vízzel, és bé kell kenni nyáron, a' legyek távoztatására, kátránnyal vagy szarvasszarvolajjal.

A' kelevényekkel szintűgy kell bänni mint a' sebekkel, csak hogy itt még egyenlő részek aloé-és mirrhaeszencziából és terpetinolajból készült sebbalsamot kell még gyakrabban a' sebbe önteni, és azt minden nap egyszer kócczal (csepűvel) megtisztítani.

34. *Érvágás*, (Aderlasse).

Egy állatnál sem olly bajos az érvágás mint a' disznónál, mivel az erei igen mélyen fekszenek a' vastag bőrc alatt, és, ha kövér a' disznó, még mélyen el is temetve a' zsírja alatt, úgy hogy, akár mit csináljunk, az erek nem is látszanak. Legjobb tehát a' disznónak csak a' fülén eret vágni. E' végre erősen kell tartatni a' disznót, 's éles kés-sel végig hasítani a' fülét; sőt, ha igen nagy vesze-

delem nagyon szükségessé teszi a' bőv érvágást, egészen el is lehet vágni a' disznó fülét 2 — 3 újnyira (czolnyira) a' tövétől, minden egyéb kár vagy veszedelem nélkül.

Egy másik módja az érvágásnak a' disznónál a' farkán esik, ha t. i. ebből egy darabot elvágunk. Minél kurtábbra vágjuk el pedig, annál nagyobb és bővebb vérzés szokott következni.

A' harmadik módja az, mellyet a' nyakán ejtünk; de ez olyan bajos, hogy ehhez nem is tanácsos más embernek csak hozzá is fogni, egyéb tapasztalt baromorvosnak.

35. *Orvosságok beadása, (Eingeben der Arzneien).*

Talán egy állatnak sem olly bajos orvosságot beadni mint a' disznónak, mivel ez nemcsak makranczosan ellent áll minden erőltetésnek, 's védelmezi magát, hanem a' szünteleni ordítása által is gátolja az orvosságok bétöltését, sőt veszedelmessé is teheti azt, mivel az ordítási erőködés által könnyen a' gégebe vagy lélelkő csőbe jöhet valami, a' mitől az állat megfűlladhat. Hogy ezen szerencsétlenségek elejét vehessük, jobb az orvosságokat eledelekkel, mint p. o. lisztes, darás, vagy kolompéros, pépekkel 's a' t. megkeverni, 's úgy adni a' disznó elejbe, vagy pedig pillula formában beadni neki; még jobb ezen módoknál pedig az, ha liktárium formában a' nyelvére kenjük a' disznónak az orvosságot. Egyedül csak a' hánytató és hashajtó szereket, mellyeknél különösen szükséges, hogy a' kiszabott mértéket pontosan megtartsuk, hig formában kell rend szerint beadni a' disznónak.

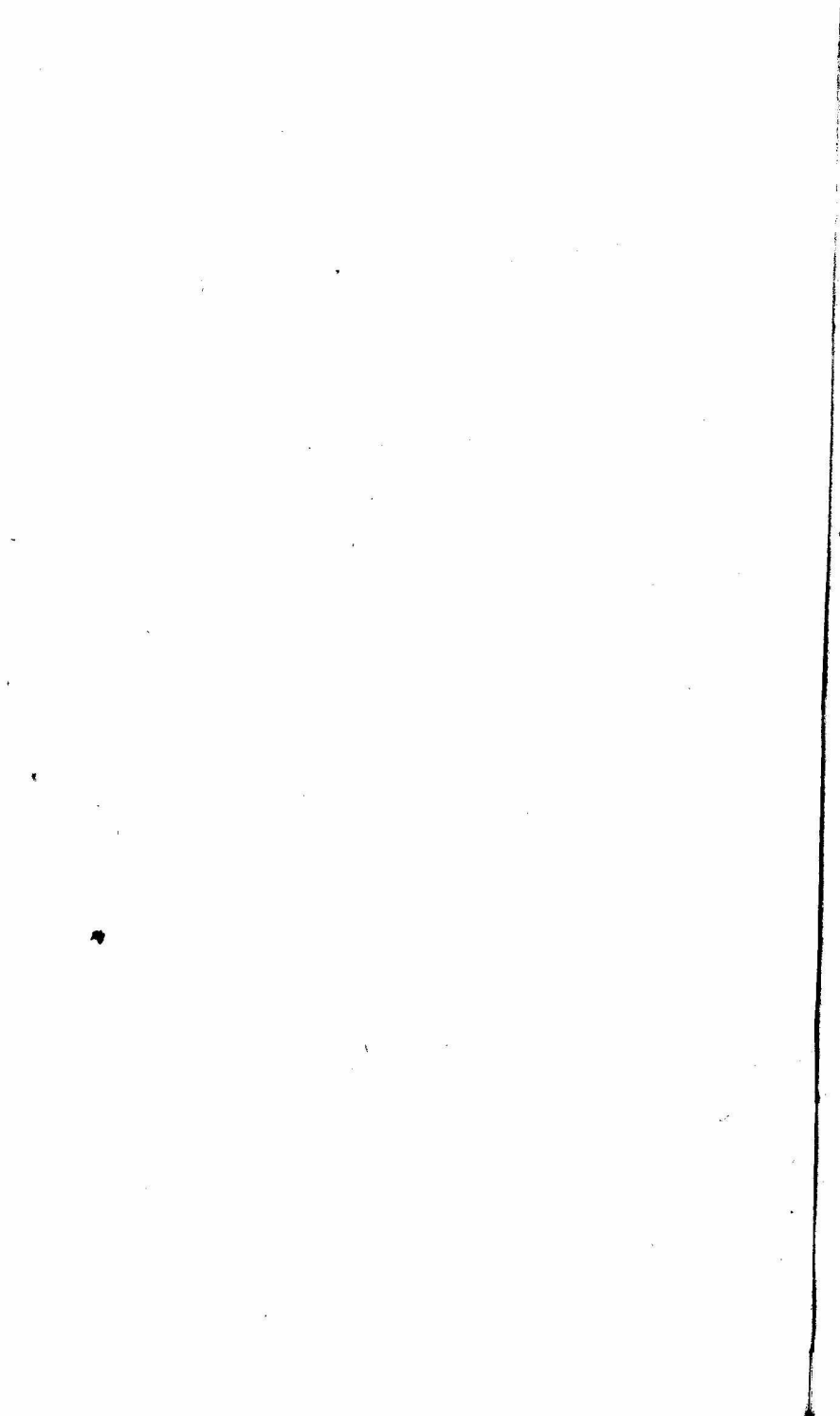
36. *Hánytatók és hashajtók, (Bred- und Abführungsmittel).*

Felette nagy sikerrel járnak a' disznóknál több nyavalyákban a' hánytatók. Közönségesen élünk pedig e' végre a porrá tört fehér húnnyorgyökérrel, mellyből korosabb disznónak egy kis théás kalánnal szokás beadni téjjel vagy vízzel. A' húnnyorgyökereken kívül hánytató borkövel is élhetünk, mellyből koros nagy disznónak 4 — 8 gránt

lehet adni vízben felolvasztva, vagy kovászszal pillulának készítve; vagy pedig kivájt kolompérban; kisebb 's fiatalabb disznóknak természetesen arányképpen kevesebbet kell beadni.

Hashajtónak bé lehet adni egy nagy és koros disznónak 4 — 6 lat Glaubersót, vagy 2 — 3 lat borkövet vízben felolvasztva; kisebb és fiatalabb darabok arányképen kevesebbet kapnak.

Fogalati Lajstrom.

Lovak nyavalyái.

	Lap.		Lap
Agyvelőgyulladás	6	Hályog (külső) l. külső	
Belső hályog	21	hályog.	
Bódultság l. kábultság.		Hasalatti és czombdaga-	
Bogarak	34	natok	61
Búja kórság	44	Hasfolyás, vagy	
Csikók bennsága	30	Hasmenés	17
Csípőbennság	25	Hasszorulás	18
Csípőkőszvény, lásd far-		Hátulsótérddaganat	55
zsába.		Hibas vasalás	72
Csonttörés	59	Hóldkórság	24
Düh, vagy		Hólttetem	54
Dühösség	28	Húgyfolyás lásd vizellet-	
Egetés	77	folyás.	
Előczombdaganat	52	Húgyszorulás, lásd vizel-	
Elvált köröm	72	leteszorulás.	
Érfekély	47	Idegen testek megakadása	
Érvágás	75	a' torokban	62
Étvágy híja	29	Idegen testekbe való há-	
Farzsába	57	gás	71
Férges	33	Indaganat	54
Fogfekély	46	Kábaság, vagy	
Folyósebnyitás	76	Kábultság	35
Forró hideglelés	1	Keh	36
Fúladozás	26	Klistérozás	77
Fülgulladás	51	Kólíka l. gyomor- és bél-	
Fülmirigygyulladás	49	gyulladás.	
Gyomor- és bélgyulladás	11	Kórság	20
Hályog (belső) lásd belső		Kosz	32
hályog.		Köhöges	28

	Lap.		Lap.
Körömfőfekély	68	Rüh 1. kosz.	
Körömfősértés	65	Sebek és vérzések . . .	63
Körömgyulladás	67	Sértés a' kötőfékszár	
Körömhasadás	70	által	62
Körömnnyavalyái	65	Szájfájás, vagy	
Külső hályog	21	Szájkórság	30
Lapoczkabénnaság	51	Özédülés	19
Lapos, domború, és pü-		Szemfótok	22
pos köröm	74	Szenygyulladás	23
Lépfene	4	Szorított köröm	73
Lódög	5	Szórkötelhúzás	76
Májgyulladás	13	Szügyseb	50
Megesmerése a' ló korá-		Takony	38
nak a' fogairól	79	Takonymássa	40
Megfásulás, vagy		Talpfene lásd talprot-	
Merevesztő görcs	43	hadás.	
Nátha 1. Rheumatizmus.		Talpgyulladás	66
Nehéz kórság, vagy		Talprohadás	69
Nehéz nyavalya, lásd		Térdalatti daganat . . .	55
kórság.		Térddaganat	53
Nemzőrészek gyűlése	61	Térddkalács kifíczamo-	
Nyak- és hátszírt sebjei	49	dása	58
Nyakfekély	46	Torokgyulladás	8
Nyakkelevény	47	Tölgygyulladás	60
Nyavalyatörés 1. kórság.		Tüdőgyulladás	10
Nyűgzőíz kifíczamodása	58	Vérfolyás	45
Orvosságok beadása	78	Vesegyulladás	14
Pók	56	Vizellefolyás	16
Rheumatizmus	41	Vizelletszorulás	17
Rothasztó hideglelés	2		

Szarvasmarha nyavalyái.

	Lap.		Lap.
Agyvelőgyulladás	85	Bütyökfíczamodás	132
Bél- és gyomorgyú-		Csípő-ántaság	133
ladás	88	Csonttöredékenység	109
Bélszakadások	131	Csonttörések	130
Borjazási hideglelés	99	Düh, vagy	
Borjúk szájfájása	101	Dühösség	108
Búja nyavalya	110	Érvágás	136

	Lap.		Lap.
Étvágy híja	117	Orvosságok beadása	138
Farokkórság	123	Pók	125
Felpuffadtság	106	Puffadtság, vagy	
Fogyavalyák	129	Puffasztó kórság, lásd	
Füvenykö kimetszése	119	felpuffadtság.	
Füladozás	120	Rüh	122
Fülgyulladás	126	Sárgaság	116
Gilizták és szórférgesek	121	Sebek	135
Gyúlasztó hideglelés	98	Száj- és körömfájás	100
Hályog	132	Szarnak eltörése	134
Hasfolyás, vagy		Szédülés és nyavalya-	
Hasmenés	117	törés	113
Hegyes testekbe való		Szélkórság, lásd fel-	
lépés	127	puffadtság.	
Idegen testek megaka-		Szemgyulladás	86
dása a' torokban	119	Szívgyulladás	87
Járom általi sártések	130	Szórférgesek l. gilizták.	
Klistérozás	139	Szörkötelek húzása	137
Kólika	112	Talpgyulladás	134
Kora megesmerése a'		Tarjag	123
szarvasmarhának	139	Térd-daganat	124
Kórság, l. szédülés.		Tetvesség	—
Kosz l. rüh	—	Torokgyulladás	86
Köhögés	116	Tölgydaganat l. vérfejés.	
Kömetszés l. füvenykö		Tölgynyavalyák	127
kimetszése	—	Tüdőfene	102
Köszvény	111	Vérfejés és tölgydaganat	118
Lapoczkasántaság	133	Vérhas	89
Lépfene	92	Vérhúgy, vagy	
Májgyulladás	87	Vérhugyozás	91
Marhadög	105	Vértályog	96
Méhkidülés	115	Vérvizelés, lásd vérhu-	
Méhtermésszorulás	114	gyozás.	
Nehéz kórság, vagy		Vese- és hólyaggyú-	
Nehéz nyavalya l. szé-		ladás	90
dülés.		Víz-kórság, lásd felpuf-	
Nyelvfene	96	fadtság.	
Nyelvsértések	129		

Juhok nyavalyái.

	Lap.		Lap.
Agyvelőgyulladás	143	Merevedés, vagy merevénység l. merőség.	
Bélgyulladás	146	Merevényes nyavalya	160
Csípőcsavarítás l. merevényes nyavalya.		Merőség	167
Düh, vagy		Métely	154
Dühösség	165	Nátha	153
Érvágás	183	Nehéz kórság	148
Fellpuffadtság	151	Nehéz nyavalya, vagy	
Födagadás	166	Nyavalyatörés l. nehéz kórság.	
Gyúlasztó hideglelés	148	Puffasztó kórság, lásd felpuffadtság.	
Hasfolyás, vagy		Rothadás nyavalyája	156
Hasmenés	164	Rüh	175
Himlő	168	Sebek	181
Húgyfolyás l. vizellett-folyás.		Szájfény l. szájkórság.	
Időkor megismerése a juhok fogairól	183	Szájhólyagosodás	166
Júhböngölyi nyavalya	159	Szájkórság	167
Júhtetük	182	Szarvak eltörése	181
Kergesség	157	Szédütiés	147
Kólika	147	Szemgyulladás	180
Kórságtörés, lásd nehéz kórság.		Szörférges nyavalyája	161
Kosz l. rüh.		Talptörés	180
Köhögés	153	Torokgyík, vagy	
Körömfájás, és		Torokgyulladás	143
Körömkórság	173	Tölgydaganat	179
Körömnyavalya l. körömkórság.		Tüdőgyulladás	144
Lábsértés	181	Tüdőrothadás	162
Lábtörés	182	Vérhúgy, vagy	
Lépfene	149	Vérhugyozás, vagy	
Májgyulladás	146	Vérvizelés	163
		Vesegyulladás	145
		Vizellett-folyás	162

Disznók nyavalyái.

	Lap.		Lap.
Agyvelőgyulladás	187	Borsókás nyavalya	195
Budultság l. örülttség.		Csonttörés	206

	Lap.		Lap.
Csúz l. Orbáncz.		Merevedés, vagy	
Daganatok, sebek, és		Merőség	198
kelevények	209	Nehéz nyavalya, vagy	
Düh	201	Nyavalyatörés l. kórság.	
Ellési hideglelés	194	Okadás	200
Érvágás	209	Orbáncz	190
Étvágy elvesztése lásd		Orrférges	207
veszett étvágy.		Orvosságok beadása	210
Felpuffadtság	199	Órültség	202
Gyomorgyulladás	188	Rüh	205
Hánytatók és hashajtók	210	Sebek l. daganatok.	
Hasfolyás	201	Serterothadás	194
Hashajtók l. hánytatók.		Szájfene	193
Hasvízkórság	199	Szélkórság l. felpuffadtság.	
Hátúljmerőség	203	Szemgyulladás	203
Himlő	189	Szeplő (veres) lásd ka-	
Kanyaró	—	nyaró.	
Kelevények, lásd daga-		Talptörés	206
natok.		Tetvesség	205
Kólika	200	Torokgyík	191
Kórság	198	Tüdőgyulladás	187
Kosz l. rüh.		Tüdőrothadás	196
Körömkórság	207	Végbél kitódulása	204
Lábízficzamodás	208	Veres szeplő l. kanyaró.	
		Veszett étvágy	202

R 306

Országszerte minden hiteles könyvárosoknál megszerezhetők:

VÍZ CSUDÁI.

A' HIDEG VÍZNEK mint sok nyavalyákban gyógyító szernek csudái. Nemorvosok számára. Doktor Ritter német munkája után. 8adrét. Csinos borítékban, 48 kr. p. p.

KERTÉSZ-KÖNYV.

UJ ÁLTALÁNOS KERTÉSZ-KÖNYV, melly magában foglalja: a' konyhakerti ázalékok, gyümölcsfák, virágok és dísznövények nevelését, gondviselését és munkálását; valamint: cserépbeli gyümölcsfák (gyümölcs-orangeria), és üveg házakban a' növények tökéletes gyakorlatú útmutatását 's a' t. 8. Csinos borítékban 1 fl. 20 kr. p. p.

MÉHÉSZGAZDA.

A' TAPASZTALT MÉHÉSZGAZDA. Oktatások a' méhészet körül az egész esztendőben előjövő minden foglalatosságokról. Útmutatásul azoknak, kik a' mezei gazdaság ezen sziat' olly nevezetes mint hasznos ágában örömmel, okosan, és szerencsével akarnak foglalatoskodni. Magyarország különbféle égaljához alkalmaztatta Uzdi Péter, a' méhészet kedvelők egyike. Tizennégy ábrázolattal. 12. Csinos borítékban, 1 fl. peng. p.

LÓETETÉS.

UJONNAN FELFEDEZETT MÓDJA A' LÓETETÉSNEK széna nélkül és igen kevés zabbal. Vagy mikép' lehet 30 lónak tartásánál 9000 V. F. az az minden lónál 300 V. F. esztendőt által, főkép' illy szűkében a' takarmánynak mint most vagyunk, megkímélni. Lókereskedők, Posta- 's Ménesmesterek, Lovas tiszték, Gazdák, Bérkocsisok, Szekeresek, 's minden Lótulajdonos számára közli egy mezei gazda. 8adrét. Csinos borítékban, 36 kr. p. p.

NEMZETI SZAKÁCSNÉ.

NEMZETI SZAKÁCSNÉ. Biztos útmutató, mint kelljen nyolczszázhuszféle ételeket és italokat a' legújabb ízlés szerint, legegyszerűbben 's legkevesebb költséggel készíteni. Tapasztalás után készítette Németh Susánna. 8adrét. Csinos borítékban, 56 kr. p. p.

A' B ű b á j o s K e r t é s z.

Régiek tapasztalásainak gyűjteménye.

Kézi könyvetske azok számára, kik a' kertmivelést kedvelik 's benne gyönyörködnek.

Kassán, 1836. 12. Csinos borítékba kötve, 24 kr. p. p.

Gondos és tapasztalt

J U H - O R V O S.

Leírása a' juhok nyavalyáinak és azok gyógyításmódjának, tekintettel a' merino- és nemesített juhokra.

SCHRADER és SCHMALZ szerint.

Kassán, 1835. 8-adrétben. Csinos borítékba kötve, 36. kr. p. p.

Útmutatás a'

Keményítőlisztnek és kolompirnak

kéncsavany és felforralás nélkül három óra alatt legjobb ízű czukor- szörpé való átváltoztatására.

Egy igen egyszerű 's nagyon hasznos keresetág ser és pálinkafőzők, sütők, czukrászok, csokoládé- és eczetgyárosok, fűszerárulók,

de különösen mind azon gazdaságok számára, hola' szükséges czukrot háznál szeretnék önmagok megkészíteni.

Kassán 1836. — Csinos borítékba kötve, 20 kr. p. p.

A' MEZEI GAZDA'

Kezi Könyve

mellyben tapasztalás után megmutattatik: miként lehessen a' szorgalmas Gazdának jövedelmét rövid idő alatt megsza-
porítani — egyszer 's mind útmutatással a' rétek', telkek',
kertek', gyümölcsösök', 's takarmánynak művelését gyako-
rolni; a méheket nevelni, ápolni, s' a' trágyát szaporítani;
egy szóval mind azt a' mi a' gazdasághoz szükséges, haszon-
nal megszerezni.

Minden iparkodó

Mezei és Házi Gazda'

számára.

Egy Toldalékkal a' Marha-tartásról, nevelésről és orvoslásról,
különbéle hasznos házi Jegyzetekkel.

Második kiadás. Kassán 1835. 8-ad retben, csinos borí-
tékba kötve, 48 kr. p. p.

H A Z I P A T I K A ,

vagy:

Szükségben segítő Orvosi Könyvetske, Nem - Orvosok
számára.

A' külső és belső Nyavalyák legnyomósabb és a' valóságos ta-
pasztalás által békibizonyosodott-

Házi Orvosi Szereknek

esmeretére, kiválasztására és alkalmaztatására, vagy hasz-
nálására; az abban elő-forduló nyavalyáknak Betűk szerint
kidoígozott tökéletes Laistromával, és az azok ellen alkal-
mazzatandó Orvosi Szerekkel egygyütt.

Dr. Lutheritz Károly Fridrik

után fordította és mind a' Városokon, mind a' Falukon való
használhatáshoz alkalmaztatta

SZABÓ J.

Ts. Ns. Szabolcs Várm. Orvosa és Physicusa.

Második olcsóbb kiadás.

Kassán, 1835. 8. Csinos borítékba kötve 24 kr. penpő penz.

